Сумська старовина

LIX

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
“СУМСЬКА СТАРОВИНА”

ISSN 2311-5408

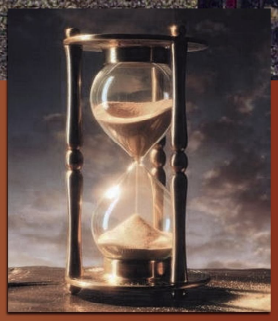

ІСТОРІЯ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
КРАЄЗНАВСТВО

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Сумська старовина

№ LIX

Науковий журнал. Заснований у червні 1995 р. Виходить 2 рази на рік
Свідоцтво КВ №16009-4481ПР від 22.10.2009 р.

ISSN 2311-5408

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О. Г. - к. іст. н., доц. (Київ, Україна)
БОРОВИК А. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ВЕРМЕНИЧ Я. В. - д. іст. н. (Київ, Україна)
ВЛАСЕНКО В. М. - *головний редактор*, к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ГУЗУН В. - PhD (Бухарест, Румунія)
ДЕГТЯРЬОВ С. І. - д. іст. н., проф. (Суми, Україна)
ДЯТЛОВ В. О. - *голова редколегії*, д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. - *почесний головний редактор*, к. філол. н., доц. (Суми, Україна)
КОРОЛЬ В. М. – к. іст.н. (Суми, Україна)
КОТЛЯР М. Ф. - д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
ЛОБКО Н. В. - к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
НЕСТЕРЕНКО В. А. - к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ПОЛОВЕЦЬ В. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
РАМАЧ Я. - Dr. (History), проф. (Новий Сад, Сербія)
ТОМА Т. - PhD (Галац, Румунія)
ЧИЖМАРОВА Марія - PhD (History), проф. (Пряшів, Словаччина).

З 2010 р. журнал є науковим фаховим виданням, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями “Історичні науки”. Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р., категорія «Б»

Журнал індексується: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 6 від 16.12.2021 р.)

© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2021
© НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА, 2021

ANCIENT SUMY LAND № LIX

ISSN 2311-5408

Co-founders: Sumy State University, Chernihiv National Shevchenko Pedagogical University. Publisher - Sumy State University.
The scientific journal. Founded in June 1995. Published twice a year.

EDITORIAL BOARD:

BAZHAN Oleg G. - PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
BOROVIK Anatoliy M. - Dr. (History), Professor (Ukraine)
CHIZHMAROVA Maria - PhD (History), Professor (Slovakia)
DEGTIAROV Sergiy I. - Dr. (History), Professor (Ukraine)
DIATLOV Volodymyr O. - *Head*, Dr. (History), Professor (Ukraine)
GUZUN Vadim - PhD (Bucharest, Romania)
KOROL Vitaliy M. - PhD (History) (Ukraine)
KOTLIAR Mykola F. - Dr. (History), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
LOBKO Natalia V. - PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
NESTERENKO Vadim A. - PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
POLOVETS' Volodymyr M. - Dr. (History), Professor (Ukraine)
RAMACH Janko - Dr. (History), Professor (Republic of Serbia)
TOMA Tetiana - PhD, (Galati, Romania)
VEREMENICH Jaroslava V. - Dr. (History) (Ukraine)
VLASENKO Valeriy M. - *Editor in Chief*, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
ZVAGELSKYI Viktor B. - *Honorific Chief Editor*, PhD (Philology), Associate Professor (Ukraine)

Address of the editorial office: 2, Rymskogo-Korsakova st., office 809, Sumy, Ukraine, 40007
Tel. +380(542) 33-40-98
E-mail: starovyna@sumdu.edu.ua

Since 2010, the journal is a scientific professional publication in which the results of the dissertation works for obtaining the degrees of doctor and candidate of sciences in the specialty "Historical sciences", can be published. MES of Ukraine Order № 886 of July 02, 2020.

Journal is indexed by: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
Осадчий Є. М., Дегтярьов С. І. САГАЙДАЧНИЙ ШЛЯХ: ВІД ВЕРХОВ'Я ПСЛА ДО КОРДОНУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ 5

Лобко Н. В. ВНЕСОК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОЗВИТОК ГЕНЕАЛОГІЇ (друга половина XIX - початок XX століть) 21

Зубко О. Є. УКРАЇНСЬКА МІЖВОЄНА ЕМІГРАЦІЯ В ЧСР ТА ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ УКРАЇНЦІВ-ЕМІГРАНТІВ (1921-1939) 33

Румянцев О. Є. ТАЄМНИЦІ ПАНСІОНУ ОНАЦЬКИХ І РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР (за документами МВС Італії, 1930-1941 рр.) 40

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
Гончаренко А. В. ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА США ДЖ.Ф. КЕННЕДІ ЩОДО КИТАЮ (вересень 1961 - листопад 1963 рр.) 53

КРАЄЗНАВСТВО
Артюх В. О. «ПРОСВІТИ» ОХТИРСЬКОГО ПОВІТУ В 1917-1922 рр. 66

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ
Король В. М. СТАРОДАВНІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІ КОЧОВІ ДЕРЖАВИ ЄВРАЗІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ НАРОДІВ ВЕЛИКОГО СТЕПУ 76

Нестеренко В. А. ІМПЕРСЬКИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В ІНТЕРПРИТАЦІЇ Т. Ф. ЗЕЛІНСЬКОГО 79

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE
Osadchij E. M., Degtyarev S. I. SAGAYDACHNY ROAD: FROM THE TOP OF THE PSEL RIVER TO THE BORDER OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH 5

Lobko N. V. CONTRIBUTION OF UKRAINIAN DIASPORA PERIODICAL LITERATURE TO GENEALOGY DEVELOPMENT (mid-to-late 20th – early 21st centuries) 21

Zubko O. Y. UKRAINIAN INTERWAR IMMIGRATION IN ÑSR AND UKRAINIAN IMMIGRANTS' BAD HABITS (1921-1939) 33

Rumyantsev O. Y. THE SECRETS OF ONATSKY PENSION AND THE RUSSIAN FACTOR (based on the documents of the Ministry of Internal Affairs of Italy, 1930-1941) 40

WORLD HISTORY
Goncharenko A. V. THE POLICY OF THE ADMINISTRATION OF THE US PRESIDENT J. F. KENNEDY ON CHINA (september 1961 - november 1963) 53

REGIONAL STUDIES
Artiukh V. O. THE "PROSVITA" CENTRES OF THE OKHTYRKA COUNTY IN 1917-1922 66

REVIEWS AND NEW EDITIONS
Korol V. M. ANCIENT AND MEDIEVAL NOMADIC STATES OF EURASIA IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DYNAMICS STUDY OF THE GREAT STEPPE PEOPLES 76

Nesterenko V. A. THE IMPERIAL PERIOD OF THE HISTORY OF ANCIENT ROME IN THE INTERPRETATION OF T. F. ZELINSKY 79

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94(477)"1647"
https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.1

ОСАДЧИЙ Є. М., ДЕГТЯРЬОВ С. І.

САГАЙДАЧНИЙ ШЛЯХ: ВІД ВЕРХОВ'Я ПСЛА ДО КОРДОНУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Стаття присвячена реконструкції однієї з ділянок Сагайдачного шляху, що проходив від міста Обоянь до кордону Речі Посполитої та Московського царства 1647 р., переважно територією Путивльського повіту. Для вирішення цього завдання було залучено документи середини XVII-XVIII ст. у яких є згадки про цю дорогу. Переважно це є правові документи, пов'язані з отриманням земельних ділянок перших поселенців на території Слобожанщини. У визначенні меж та розташування землі часто зустрічається важливий орієнтир - Сагайдачний шлях. Крім цього, нещодавно було введено в науковий обіг раніше невідомий план міста Олешня, на якому він чітко позначений. Це дозволило з великою часткою ймовірності локалізувати його розташування у XVII-XVIII ст. Для визначення місць переправ використані дані, які є у документах, що стосуються організації прикордонної служби Московського царства кінця XVI-XVII ст. Назва цієї дороги пов'язана із походом гетьмана Петра Сагайдачного на Москву.

Ключові слова: *міжріччя рік Псел і Ворскла, Путивльський повіт, Сагайдачний шлях, Слобожанщина, XVII-XVIII століття.*

Формування шляхів сполучення в XVI-XVII століттях часто було пов'язано з двома аспектами - економічним і військовим. У густозаселених районах держави дороги проходили від одного міста до іншого по найкоротшій відстані. Іноді такий вибір припускав зведення додаткових споруд - гребель, мостів, дамб чи споруди насипів та виїмок у ґрунті. Для регіонів, де густота населення була незначною, на перший план виходила зручність проходження шляху. Купцю або мандрівнику було важливо, щоб на дорозі було сухо і якнайменше переправ через річки. Лівобережна Україна у XVI-XVII століттях була територією, яка тільки-но починала освоюватися українським населенням, а незаселені території між сусідніми державами іноді вимірювалися сотнею кілометрів. Один із важливих шляхів сполучення Південної Сіверщини був Сагайдачний шлях. Його назва пов'язана з прізвищем українського гетьмана, який здійснив похід на Москву за часів Смути. Наслідки цього походу надовго залишилися у народній пам'яті.

Джерельна база дослідження складається з низки документів другої половини XVII-XVIII століть. Це переважно межові документи, створені у перші десятиліття після заснування слобідських міст. Вони дуже ретельно

Осадчий Євген Миколайович - кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту прикладної фізики НАН України, м. Суми (Україна). ORCID: 0000-0002-9143-110X.

Дегтярьов Сергій Іванович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету (Україна). ORCID: 0000-0002-0885-2721.

описують, де і яка земля належала козакам-поселенцям. Для визначення основних орієнтирів використовували різні орієнтири - річки, дороги, ліси. Таким чином, їх можна використовувати для вирішення поставленого завдання.

Північно-східну ділянку від міста Обоянь до Суджі та Краснопілля можна відновити за «Описью города Суджи…» 1664 року, де є згадки про проходження Сагайдачного шляху лівим (Хотмиським) берегом річки Псел. У документі є дані про його проходження в районі верхів'їв річок Пенка, Удава, Сироватка [10, с. 1-16].

«Межевая выписка 20 октября 1657 года на землю г. Сумы» містить багато згадок про Сагайдачний шлях із прив'язкою до назв невеликих річок, приток Псла та Ворскли. Цей документ допомагає визначити ділянку дороги від переправи через Псел до витоків струмка Буймер. До цієї ж ділянки належать «Межевая выписка» 1675 р. дана полковнику Герасиму Кондратьєву, де є згадка про проходження Сагайдачного шляху поряд з витоками р. Істороп. Найбільш пізній «Рапорт про землю сотни бельчанской» 1749 р. містить дані про проходження Сагайдачного шляху біля витоків струмка Буймер [5, с. 288].

Графічні джерела, які можна використовувати для реконструкції нечисленні. На момент підготовки даної роботи відома лише одна карта, де зображено ділянку Сагайдачного шляху з підписом. Це «План городу Алешне» першої половини XVIII століття. Він зберігається у фондах Російського Державного військово-історичного архіву (рис. 4). Цей план став опорним у порівнянні сучасної топографічної карти з прогнозованим маршрутом проходження Сагайдачного шляху [22]. Невеликий відрізок Сагайдачного шляху, щоправда, вже розташований поза межами нашого дослідження, позначений у витоках річки Рать, в районі сіл Круте та Щигри. Причому в одному плані є два написи - «Сагайдацкий шлях» і «Сагайдацкая сакма» [23, арк. 27-29] (рис. 5).

Цікавим є аналіз ландкарт першої половини XVIII століття, створених у рамках підготовки єдиної карти Російської імперії. Зйомкам території міжріччя Псла та Ворскли було приділено багато уваги та накреслено кілька карт цієї місцевості, часто із зображенням шляхів сполучення. Жодна з них не містить зображення Сагайдачного шляху. Відсутній він і на «Плане местоположения населенных пунктов и городов, где были расквартированы главные силы царской армии» 1709 року [8, карта 4].

Дослідженню цього маршруту приділено мало уваги. Одна з перших наукових праць, присвячених історії формування сухопутних і водних шляхів сполучення в Росії, належить А. Ніколаєву. Робота «Краткий исторический очерк развития водяных и сухопутных сообщений торговых портов в России» видана 1900 року, не містить даних про Сагайдачний шлях. Але містить досить великий аналіз Муравського шляху та його відгалужень, дані навіть про невеликі, регіональні шляхи, що викликало певне здивування. Однак після детального співставлення тексту цього дослідження з топографічною картою стало зрозуміло, що там є згадка про цю дорогу, але без назви. У роботі є дані про «Алешенскую дорогу», що веде від Олешні до Злодіївки (нині с. Верхня Сироватка) [15, с. 63].

Важливим моментом у вивченні став багатотомник архієпископа Філарета «Историко-статистическое описание Харьковской епархии». У третьому томі було опубліковано низку документів, які містили згадки про цю дорогу. Низку документів, що становлять інтерес у цьому дослідженні, виявлено і опубліковано А. Дмитрюковим [10, с. 11-15].

Ці публікації стали основою для написання статті в енциклопедичному словнику, опублікованому Ф. Брокгаузом та І. Ефроном у 1890-1907 роках [30, с. 717]. У 1911 році вийшла стаття К. Сосновського «Городища и курганы в бассейне верхнего течения Псла», де невеликий розділ присвячений Сагайдачному шляху та пам'ятникам археології біля нього. На одній із карток показано ділянку Сагайдачного шляху від верхів'їв річок Готня та Локня до Муравського шляху.

Надалі Сагайдачний шлях не був предметом вивчення істориків, але часто згадувався у контексті вивчення історії Слобожанщини. Наприклад, у роботі С.Ф. Платонова, цей напрямок названо одним з важливих в ході зимової кампанії 1708-1709 років, але в роботах Є. Тарле і В. Шутого назва Сагайдачний шлях не фігурує [20, с. 32-33].

Окремі ділянки Сагайдачного шляху аналізувалися О. Зоріним у рамках вивчення Бакаєвого шляху [13, с. 30-32]. У сучасній «Енциклопедії історії України» вміщено невелику замітку із зазначенням загального географічного розташування цієї дороги без уточнення її проходження. У тексті зазначено, що проходження військ гетьмана П. Сагайдачного не підтверджується джерелами [12].

У рамках підготовки обласного тому «Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область» було здійснено археологічні розвідки курганів та курганних могильників у межиріччі Псла та Ворскли [18, с. 156-157, карта]. Окремі пам'ятки розташовані якраз у зоні проходження Сагайдачного шляху. Важливим є ототожнення «Вываренного кургана», зображеного на «Плане города Алешни» з курганним могильником «Довжик», розташованого на самому Сагайдачному шляху. Таким чином, обрана для дослідження ділянка цієї дороги є найменш дослідженою, а результати роботи доповнять її недостатню частину.

Перші згадки про Сагайдачний (іноді Саадашний, Сагайдацький) шлях відносяться до середини XVII століття. У 1641 році частина гарнізону міста Курськ, переважно українські козаки з сім'ями, самовільно залишили службу і рушили табором у напрямку Речі Посполитої Бакаєвим шляхом. Курський воєвода негайно організував переслідування і послав звістку до навколишніх прикордонних міст. На перехоплення втікачів вирушили загони з Хотмиська, Вольного та Путивля. Біля Хотмиська козаків наздогнали і атакували. Після кількох атак на укріплений польовий табір частина козаків потрапила в полон, а решта вирвалася та змогла піти за кордон. Загін путивльських ратних людей не встиг до цього бою, але зміг перехопити групу втікачів на Сагайдачному шляху. У тексті немає точних вказівок, де саме проходили ці події, але виходячи із загального напрямку руху путивльських ратних людей, виходить, що вони перехопили їх у межиріччі Псла та Ворскли [19, с. 245-246]. Це повідомлення хотмиського воєводи доповнює документ, складений його шляхівським колегою Петром Волконським про те, що «приехал с

путивльской заставы Мокшевского перевоза сын боярский Иван Титов и привел Черкас, при чем один из них Федко Кудиненок сказал, что курские Черкасы изменили и отправились в Литовскую сторону. Князь Волконской немедленно послал на изменников путивльских голов с сотнями: Ивана Булгакова и Ивана Бершова, атамана Гаврилу Еремеева, у голов был бой на Саадачном шляху в урочищах Проходах и изменники Черкасы были разбиты» [26, с. 45].

Кількома роками пізніше, 1646 року, вольнівський воєвода Никифор Леонтьєв доповідав цареві про те, що через Псел переправилися близько 16 тисяч татар і йдуть двома загонами на Миргород і вгору по Пслу. Про другий загін воєвода каже, що його дозорні перехоплять на Сагайдачному шляху, а самі татари рухаються, ймовірно, на Курськ і Рильськ. Влітку 1647 року біля Вольного у степу з'явився загін у 100 чоловік. Біля Сагайдачного шляху вольнівські станичники натрапили на нього і змушені були рятуватися втечею [2, с. 136].

У 1648 році в доповіді хотмиського воєводи Семена Болховського згадується Сагайдачна просіка. Справа була пов'язана з контрабандою тютюну та горілки з території Речі Посполитої до Московського царства. Українські торговці таємно перетнули кордон, були затримані та приведені до Хотмиська. Після листування московського воєводи з гадяцьким урядником Станіславом Броневським контрабандистів було відпущено і, за наказом Семена Болховського, супроводжено до кордону Московського царства до Сагайдачної просіки. Розташування цього урочища в документі не вказано, але враховуючи, що вони прямували до міста Гадяч, можна припустити, що їхній маршрут якраз перетинав Сагайдачний шлях [3, с. 121-122]. Після цієї згадки про Сагайдачний шлях у документах прикордонних воєвод зникають.

У 50-х роках XVII століття у межиріччі Псла і Ворскли з'являються перші поселення козаків з Речі Посполитої. Міста-фортеці, села та хутори змінили попередню систему шляхів сполучення. Між населеними пунктами прокладаються нові дороги, а навантаження на старі зменшується. Нова дорога у напрямку з півночі на південь проходила через Суми, Боромлю та Охтирку.

З появою стаціонарних поселень виникла необхідність виділення земельних ділянок козакам, старшині та духовенству, а також визначення меж земельних володінь міст, сотень та полків. Надіслані з Білгорода та Курська геодезисти ретельно описували всі орієнтири, необхідні для встановлення меж земельних володінь. Важливими орієнтирами вважалися ті, що не могли змінити свого розташування - річки, озера, дороги та кургани. У цьому плані Сагайдачний шлях був затребуваним орієнтиром. У документах другої половини XVII - першої половини XVIII століття відповідні посилання у документах зустрічаються часто.

Ці посилання були картографовані та відзначені на топографічній карті як основні репери. Вони часто згадувалися у зв'язку з назвами річок. Це дозволило співвіднести сучасну карту та документи XVII - першої половини XVIII століть. В результаті була отримана крива, що проходить від старої дороги, яка з'єднує два козацьких міста Гадяч і Грунь до міста Обоянь у верхів'ях Псла.

Для графічної реконструкції проходження Сагайдачного шляху використовувалася топографічна основа «Военно-топографической карты Российской Империи 1846-1863 гг.» (ряд XXI, листи 13, 14, ряд XXII, лист 13). Ця карта створювалася вже з використанням математичної та астрономічної основ, але за часів, коли річки ще не зазнали змін меліорації. Враховуючи протяжність маршруту було створено три аркуші карти (арк. А - В), на яких зображено проходження Сагайдачного шляху від кордону Речі Посполитої 1647 року до впадіння річки Пселець до Псла, а також допоміжні дороги.

За межуванням між Річчю Посполитою і Московським царством і актом передачі міст 1647 року кордон проходив в 6 верстах на захід від міста Бобрик і йшов південніше до Скельського городища [29, с. 9].

Початок «псільської ділянки» Сагайдачного шляху відбито на «Плане города Алешни» початку XVIII століття. Він проходив правим берегом річки Грунь до верхів'їв Олешні. Тут проходив кордон між Лебединським та Сумським округами. Ця ділянка шляху також згадується в документах кінця XVII століття. Про його проходження у верхів'ях річки Білка є згадки у грамоті про обмін земельними угіддями 1686 року («баерак в вершине р. Белки у Сагайдачнаго шляху») і «Рапорте о землях сотни бельчанской 1749 года» [5, с. 288].

Наступним орієнтиром, що згадується в документах, є річка Істороп, притока річки Легань. У межовому описі 1695 року сказано «едучи до верховья р. Исторопа Сагайдачным шляхом на леве земля и леса и всякие угодьи гор. Боромли» [28, с. 14]. Ця ділянка, від кордону Речі Посполитої до верхів'їв річки Істороп збереглася у вигляді ґрунтової дороги, що йде вододілом і не пов'язує ніяких населених пунктів (рис. 1).

Далі проходження Сагайдачного шляху реконструюється на основі «Межевой книги города Сумы» та низки земельних документів Сумського полку, складених у другій половині XVII-XVIII століть. «Инструкция из Сумской городовой ратуши…» 1659 року містить кілька згадок про те, де проходив шлях. Від річки Істороп шлях далі йшов «…на верх речки Бобрика», в районі сучасного села Малий Бобрик. Після цього шлях повертає на схід і проходить верхів'ями річки Дернова до лівого берега Сироватки (рис. 2). Архієпископ Філарет повідомляє, що «один из хуторов, принадлежащих к Рясному, называется Сагайдачным, и здесь же идет старинная дорога, известная под именем шляха Сагайдачного» і далі маршрут проходив у районі сучасного Краснопілля «… на гору и через дорогу, которою ездят с Краснополья на село Пушкарное, на Курганец… другая грань указывает к Сагайдачному шляху» [27, с. 94, 313]. Ця ділянка дороги також функціонує і сьогодні, пов'язуючи Краснопілля та село Рясне. «Курганец», згадуваний у документі - це майдан в урочищі «Голубові Могили», розташований саме на узбіччі дороги [18, с. 65, 121; 27, с. 94].

Далі маршрут повертав на північ, до річки Псел. Він маркується згадками про річки, ліві притоки Псла - «из-под Сагайдачного шляха вышла … речка Рыбица и впала в речку Псел». Далі в тексті згадуються річка Вдова (Удава), яка впадає в Псел у районі Миропілля та річки Крупець і Білиця [10,

с. 12-17]. Цей напрямок Сагайдачного шляху вів до переправи через Псел у районі сучасного міста Суджа і далі до Сейма (рис. 3).

Реконструюючи маршрут проходження Сагайдачного шляху, не можна залишити без уваги дороги, з якими він перетинався. На початку XVII століття їх було небагато. Це Псільська дорога, яка вела від Путивля до переправи через Псел та Бакаєв шлях. Псільська дорога відома за подіями походів дяка Матвія Ржевського та Дмитра Вишневецького на Крим. Від Путивля дорога йшла до Псла, а потім до Романового перевозу, відомого за «Строенной книгой города Каменный» [9, с. 42, 53, 88]. Після переправи через Псел вона йшла лівим берегом річки Крупець і в її верхів'ях з'єднувалася із Сагайдачним шляхом.

Іншим значним маршрутом був Бакаєв шлях. Його назву пов'язують з ім'ям мурзи Бакая, який у 1570 році здійснив набіг на південні околиці Московського царства. Вивченням Бакаєвого шляху займалися Д. Кудряшов, З. Платонов, П. Парманін. Найбільш аргументованим та наближеним до реальності є реконструкція Бакаєвого шляху запропонована А. Зоріним. Дослідник висунув версію, за якою Бакаєв і Сагайдачний шлях це та сама дорога, яка мала різні назви. Часто ці дороги згадуються разом «… речка Любань от Бакаева и от Сагайдачного шляху течет устье в р. Псел», «…близко вершины речки Крупца к Бакаеву и Сагайдачному шляху». Подібні назви зустрічаються на ділянці, де Сагайдачний та Бакаєв шляхи з'єднуються [13, с. 31, 41].

Але така назва дороги фіксується документами тільки для ділянки в районі рік Істороп-Сироватка, де вони сходилися в одну. На південь згадки Бакаєвого шляху в документах не зустрічаються. Про те, що Сагайдачний і Бакаєв це різні дороги свідчать документи, що описують події 1641 року, коли частина козаків з Курська пішла Бакаєвим шляхом і була перехоплена під Хотмиськом, а інша пішла Сагайдачним і опинилася в районі верхів'я річки Боромля. Таким чином, обидва шляхи перетиналися в районі верхів'їв річки Сироватка, але далі розходилися в різних напрямках.

Від верхів'їв річки Сироватка Бакаєв шлях реконструюється за двома документами - «Опись города Суджи учиненной 7172 года стольником Герасимом Семеновичем Рагозиным» та «Мерная книга с описанием мест, в которых устроены сторожи» 1661 року [10, с. 18].

Від верхів'їв річки Сироватка Сагайдачний шлях повертає до Псла, а Бакаєв іде на південний схід, до витоків річки Ілек і проходить верхів'ями ярів, що впадають у річку Ворсклиця. Після цього маршрут проходить на захід до верхів'я річки Івня та повертає на північний схід до витоків Піни. Потім він йде до лівого, «Хотмышского берега» Псла до місця, де в середині XVII століття було засноване місто Обоянь. Далі Сагайдачний шлях мав загальний напрямок на північний схід, до верхів'їв річки Реть, що фіксується кресленням кінця XVII століття [23, арк. 27-29].

К. Сосновським було створено карту із зображенням двох гілок Сагайдачного шляху. Південна його частина йшла від Думчого кургану до верхів'їв Ворскли, друга, північна, йшла вже правим берегом Псла і з його

верхів'їв повертала до Сейму. Таким чином, у верхній течії Псла сходилися дві дороги і, як наслідок, їх назви часто перепліталися залежно від того, з якого боку їх описували.

Загальна довжина досліджуваної ділянки Сагайдачного шляху від кордону Речі Посполитої до верхів'їв Псла становить близько 200 км (похибка не перевищує 10%).

Назва цієї дороги «Сагайдачний шлях» народна пам'ять пов'язує з проходженням козацького війська під командуванням гетьмана П. Сагайдачного. А. Дмитрюков у примітках до тексту «Опись города Суджи…» зазначає, що місцеве населення «про Сагайдачного співали» [10, с. 12]. Пізніше вже в українській історіографії від цієї версії відмовилися [12].

Однак, при детальному вивченні документів це твердження не таке вже й однозначне. Найбільш повним дослідженням, присвяченим участі запорозьких козаків у Смутні часи є робота П. Саса «Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути (1617-1618 рр.)». У монографії наведено документи, що відображають основні події, в тому числі підготовку та виступ військ П. Сагайдачного на Москву, а також запропоновано варіант маршруту запорозького війська від виступу з Базавлуцької Січі до взяття Лівен [24, с. 329].

Про початковий етап московського походу козацьких військ писемних згадок збереглося небагато. Це лист гетьмана П. Сагайдачного до королевича Владислава та перелік міст, взятих на шляху до Москви, який є додатком до якогось документа. Повідомлення «Курского летописца» містить розповідь про проходження війська під командуванням гетьманів Сагайдачного та Жовкевського містами Сіверської землі. У повідомленні йдеться про те, що «в лето 7121 (1612-1613 гг.) от малороссийския киевские страны на украинные грады бысть нахождение литовских гетманов Сагадашного и Желтовского со множеством воинства. Саадашной же с воинством своим ис града Путивля пойде на Болхов, на Белев, на Лихвин, на Перемышль, на Калугу и много зла сотвори и православных христиан крови пролия» [14, с. 201]. Іншим джерелом інформації про маршрут корпусу П. Сагайдачного є відписка валуйського воєводи О. Тургенєва про «литвина»-перебіжчика, який зазначив, що «литовские люди были в зборе пошли по твои г-рь украинные города Муравским шляхом…» [11, с. 129].

На початку червня 1618 року на Базавлуцькій Січі зібралася козацька рада, присвячена майбутньому походу на Москву, на допомогу військам королевича Владислава. У похід вирушало військо чисельністю 20 000 піхоти при кількох гарматах. Важливим був вибір маршруту. Це питання обговорювалося не один місяць. Восени 1618 року королевич Владислав збирався дочекатися козацького підкріплення та рушити з-під Можайська до Москви. Для цього королем Сигізмундом III було відправлено наказ коронному гетьманові Жолкевському з'єднатися із силами запорожців та йти через Київ та Путивль і далі до Сіверської землі. Про це стало відомо московським воєводам від полоненого шляхтича та білоруського купця [24, с. 313]. Судячи з обізнаності широкого кола людей, цей указ зачитувався на ринкових площах для вербування козаків у похід на Москву.

До літа 1618 стало зрозуміло, що на Москву піде тільки запорозьке військо. Козацькі полки, створені на Київщині, поводилися як розбійники та бойової цінності не являли. Основу запорозького війська становила піхота [24, с. 321]. Припаси та продовольство перевозилося на возах із розрахунку 1 віз на 10 козаків [25, с.186]. Додатково вози виділялися під артилерію та боєприпаси. Таким чином, у бойовій колоні, яка планувала виступити із Запорозької Січі, налічувалося близько 2000 возів. До цього слід додати незначну кількість нонкомбатантів, які займалися обслуговуванням обозу.

П. Сас на основі даних письмових джерел запропонував маршрут запорожців - від річки Базавлук до переправи через Дніпро у Києві та звідти на Муравський шлях [24, с. 329]. Однак протяжність такого маршруту становить понад 1000 км при тому, що для потрапляння на Муравський шлях із Києва необхідно форсувати річки Псел, Сула, Ворскла та Сіверський Донець, а потім повернути на північ і рухатися до Москви. Пройти такий шлях до Лівен за один місяць було неможливо.

У реаліях початку XVII століття цей похід зайняв би більше часу і призвів до неминучих втрат при форсуванні річок. Найбільших труднощів козаки зазнавали при подоланні річок. Вони мали широку, заболочену заплаву та крутий правий берег. Для того, щоб форсувати річку, необхідно було знайти зручне для спуску місце і настелити гать для проходу возів. До того ж середні течії цих річок були незаселеними і отримати харчування на 20 тис. козаків було б ніде. І слід пам'ятати, що похід запорозьких козаків - це не набіг, а допомога війську Речі Посполитої і тут головним критерієм виступав час. Гетьману П. Сагайдачному слід було вирішити головну логістичну проблему - як провести піхотний корпус найкоротшим шляхом та зберегти в таємниці маршрут слідування. Таким чином, реконструкція шляху, запропонована П. Сасом, Запорізька Січ - Київ - Муравський шлях не вкладається у хронологічні межі, зазначені у письмових джерелах.

На початок XVII століття були добре відомі дві дороги, що вели від Дніпра до Москви - це Велика Прилуцька дорога та Муравський шлях. Вони зображені на карті «Чертёж украинским и черкасским городам от Москвы до Крыма», створеної в другій половині XVII століття [6, с. 30-43].

Велика Прилуцька дорога проходила від переправи у Києві і далі на Прилуки, Путивль, Болхов, Бельов, Калугу. Тут необхідно було подолати відстань до Києва, а потім рухатися вже заселеною місцевістю. Це найбільш прямий і зручний шлях, який до того ж проходив через територію Речі Посполитої [16, с. 228]. Далі шлях розділявся. З Путивля можна було йти на північ у напрямку Болхов-Бельов, Ліхвин або на схід на Курськ-Лівни і далі на Тулу.

Саме цей маршрут було обрано польським військом у 1612 році, що відобразилося у повідомленні «Курского летописца» [14, с. 201]. У літописному повідомленні об'єднано події 1612 та 1618 років. Слідуючи цим маршрутом, піхотний корпус мав зайняти Путивль, Рильськ, Курськ, а далі виходити на той самий Сагайдачний шлях у районі с. Щигри і рухатися на Лівни. Це не підтверджується списком «Miasta, zamkiy osady Moskiewskie od Saydacznego i jako przes Dzikie Polia i dącz wszedl w panstwa moskiewskie, pobrane, spalone, wysieczone, ciągnącz pod stolice do Krolewicza

Jegomosci», який починається з фортеці Лівни [31, с. 119]. До того ж по дорозі слід було двічі форсувати Сейм.

Після вибору московським царем Михайла Романова поступово відновлюються гарнізони прикордонних міст, які постраждали від бойових дій Смутного часу. Для протидії вторгненню з півдня були створені мобільні полки загальною чисельністю 5672 чоловік, розташовані в Каширі, Серпухові, Лебедяні, Лівнах, Єльці та Болхові. Було посилено гарнізони в сіверських містах. У 1616 р. путивльський гарнізон складався з 1048 чоловік.

Про те, як готувалися зустрічати ворогів на північному напрямку, свідчить наказ, даний у лютому 1618 року воєводі Михайлу Солнцеву-Засекіну при вступі на посаду воєводи міста Бельов. Йому необхідно було провести ревізію всіх наявних запасів та озброєння. Повернути до міста та провести огляд усім козакам, стрільцям та дітям боярським. Посилити дозорну службу та висилати у розвідку посилені роз'їзди. Підготувати гармати, а артилеристів тримати в місті без відлучок. Особливо вказувалося, що у разі приходу козаків або «русских воров» сидіти в обороні міцно, а вилазки робити лише вдень, щоб противник не зміг проникнути в острог разом із захисниками [3, с. 127-128]. Така підготовка свідчить про те, що проходження війська П. Сагайдачного тут чекали і його поява не залишилася б поза увагою прикордонних воєвод. Однак жодної згадки про це в письмових джерелах немає. До того ж у листі гетьмана П. Сагайдачного до королевича Владислава він пише, що його шлях йшов полями дикими, а місцевість від Дніпра до Путивля і далі не зовсім схожа на цей опис [31, с. 118].

Муравський шлях був прямою і відносно рівною дорогою, але зручною для переміщення значних мас кінноти. Проходження цим шляхом великого піхотного підрозділу, та ще й з обозом, було пов'язане з певними труднощами. Степова частина Муравського шляху не так багата водою, до того ж наприкінці травня-червні там висихає трава. У складі обозу запорожців було близько 4000 волів, які споживали на день по 15-20 кг сіна та 35-40 літрів води.

До того ж на Муравському шляху ще з кінця XVI століття було добре налагоджено систему далеких дозорів. Проходячи саме цим маршрутом корпус П. Сагайдачного мав пройти повз фортеці Валуйки та Старий Оскол. Але в переліку населених пунктів, взятих запорозькими козаками, першими зазначені Лівни на річці Сосна, взяті в день Святого Петра [31, с. 118-119]. Виходячи з географії проходження Муравського шляху, раптово опинитися в тилу двох значних прикордонних фортець було неможливо.

Для непомітного проходження Дикого поля був обраний маршрут, що проходить межиріччям Псла та Ворскли. Ця дорога була відома раніше. Дані про неї відсутні в «Книге Большому Чертежу» та розпису путивльських сторож 1571 року. Вперше цей шлях був використаний у середині XVI століття та пов'язаний з походами Матвія Ржевського та Дмитра Вишневецького на Крим [17, с. 213-215; 21, с. 288]. Одним із результатів цих походів було заснування Псільського городка в районі сучасних Гадяча та Сар. Це укріплення проіснувало всього кілька років та було зруйновано. Шлях до нього і проходив вододілом Псла та Ворскли.

На користь того, що військо козаків рухалося новою дорогою, свідчать кілька фактів. З кінця XVI століття у Московській державі було проведено реформу прикордонної служби. «Боярский приговор о станичной и сторожевой службе» 1571 року чітко визначав, де і кому стояти на сторожах. Одним із важливих прикордонних міст, згаданих у цьому документі, був Путивль. «Роспись путивльских и рыльских станиц» перекривала шлях вододілом Псла і Ворскли [1, с. 2-5, 11]. Однак, після початку Смути прикордонна служба в Путивлі занепала. Далекі сторожі на річках Псел, Ворскла та Мерла були відновлені тільки після Деулинського перемир'я, а відповідно в 1618 році відстежити переміщення запорозьких військ було нікому.

«Литовский человек», який прийшов до Білгорода, розповідав про плани запорозького війська йти саме Муравським шляхом. Ця назва була добре відома, як козакам, так і московській стороні. У свою чергу, у листі до королевича Владислава гетьман пише, що йшли вони дикими полями, не згадуючи загальновідомої назви. Враховуючи той факт, що лист було написано вже з табору під Москвою, гетьману не було чого дотримуватися секретності.

Наразі розглянемо темпи руху війська запорожців. Швидкість руху піхотного корпусу була обмежена швидкістю обозу. Воли могли тягнути значний вантаж, але їх швидкість становила лише 2-3 км/год. За день у червні місяці вони могли пройти відстань у 20-30 км. Ми знаємо, що на початку червня військо виступило з Базавлуцької Січі та вирушило до Москви. Найближчою переправою через Дніпро, зручною для піхоти та обозу, була поромна переправа біля сучасного міста Кременчук [7, с. 416]. До нього відстань становить близько 200 км. Далі маршрут проходив вододілом Псла та Ворскли до верхів'їв Псла і далі до Лівен. Тут також документально зафіксовано проходження Сагайдачного шляху у верхів'ях річки Рать, біля сучасного села Щигри. Загальна довжина маршруту від Базавлуцької Січі до Лівена складає близько 750 км, а якщо розділити це на 30 км на добу, то виходить 25 днів. Таким чином, розрахунками підтверджується дата виходу із Січі та поява козаків під Лівнами 27 червня.

На початку XVII століття такі темпи руху були досить високі. У тому ж листі до королевича Владислава П. Сагайдачний пише, що від кордонів Коронних довгий час йшли полями порожніми. Там він уточнює, що вони зазнавали голоду, коли запасів не стало, але при цьому вдалося уникнути людських втрат. Це говорить про те, що для проходження цього маршруту було взято мінімальну кількість продуктів, аби максимально скоротити кількість возів. Це дозволяло прискорити проходження шляху Диким полем. Слід зазначити високу дисципліну у запорозькому війську. В описаних умовах не було фактів дезертирства, про що згадує у своєму листі П. Сагайдачний [31, с. 118].

Напад московських військ також міг уповільнити просування козаків. Щоб уникнути цього, було заздалегідь пущено чутки про можливі маршрути. Про наказ Сигізмунда III гетьману П. Сагайдачному вирушати «…на Киев, а с Киева на Путивль да на Северу…» і далі на Москву

були добре обізнані в Речі Посполитій, а до Білгорода було відправлено, козака «добре поінформованого» про наміри гетьмана. Він розповів, що військо вже у зборі та виступило в прикордонні міста Муравським шляхом. Про це білгородський воєвода негайно відписав у Валуйках. Але у відписці є одна деталь, що вказує на те, що «литвин»-перебіжчик прийшов із певною метою. У тексті сказано, що гетьман збирається «отворотить от Оскола или от Ливен пеших людей под Белгород да под Валуйку...». Тобто козак прямо відводить увагу від вірного напряму на Лівни та акцентує увагу на Валуйках та Білгороді. Таким чином, вся увага воєвод була прикута саме до Великої Прилуцької дороги та Муравського шляху. А піхотний корпус із обозом ніким не помічений раптово з'являється під Лівнами.

У завершенні можна зробити попередні висновки. Сагайдачний шлях був сухопутною дорогою, що проходила через вододіл Псла та Ворскли, і далі до Муравського шляху, що фіксується актовими документами середини XVII-XVIII століть. Ця дорога була маловідомою, та її поява пов'язана з нетривалим існуванням Псільського городка. При плануванні походу гетьманом П. Сагайдачним було враховано такі критерії: прохідність маршруту для великого піхотного підрозділу з обозом, розраховано мінімальну кількість продуктів харчування для військ з урахуванням максимального полегшення обозу, факт відсутності московської прикордонної варти у місці перетину кордону Речі Посполитої, а також вжито заходи з дезінформації противника.

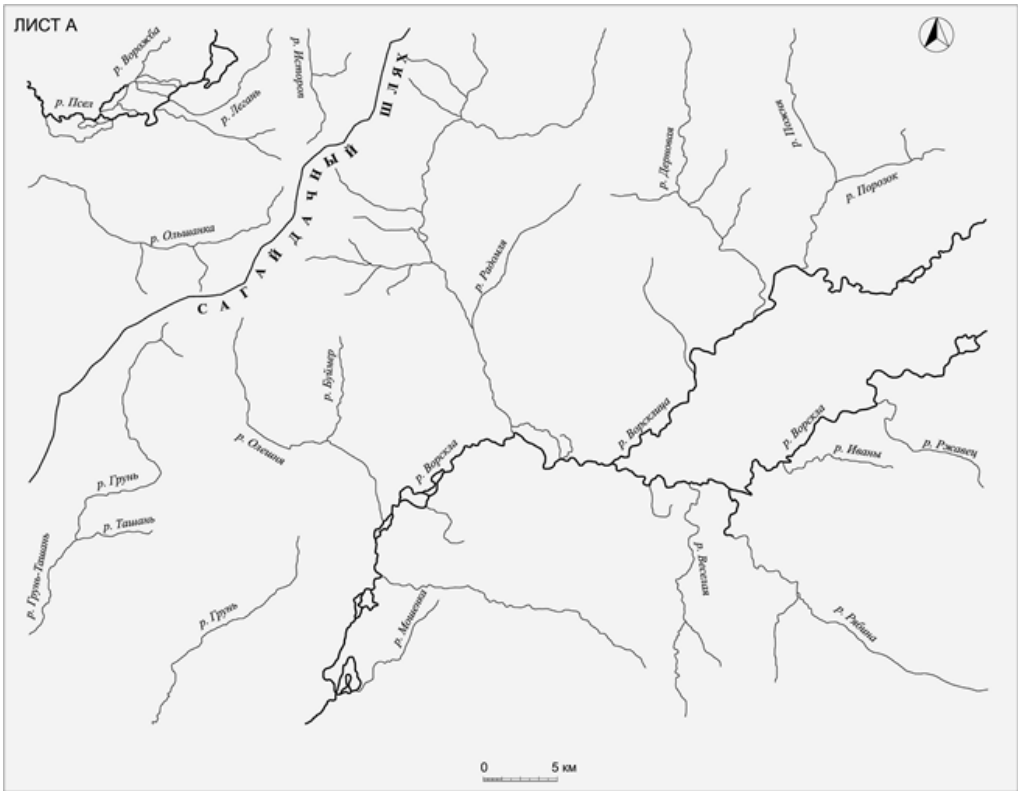

Рис. 1. Карта проходження Сагайдачного шляху від кордону Речі Посполитої до витоків р. Істороп. Варіант реконструкції

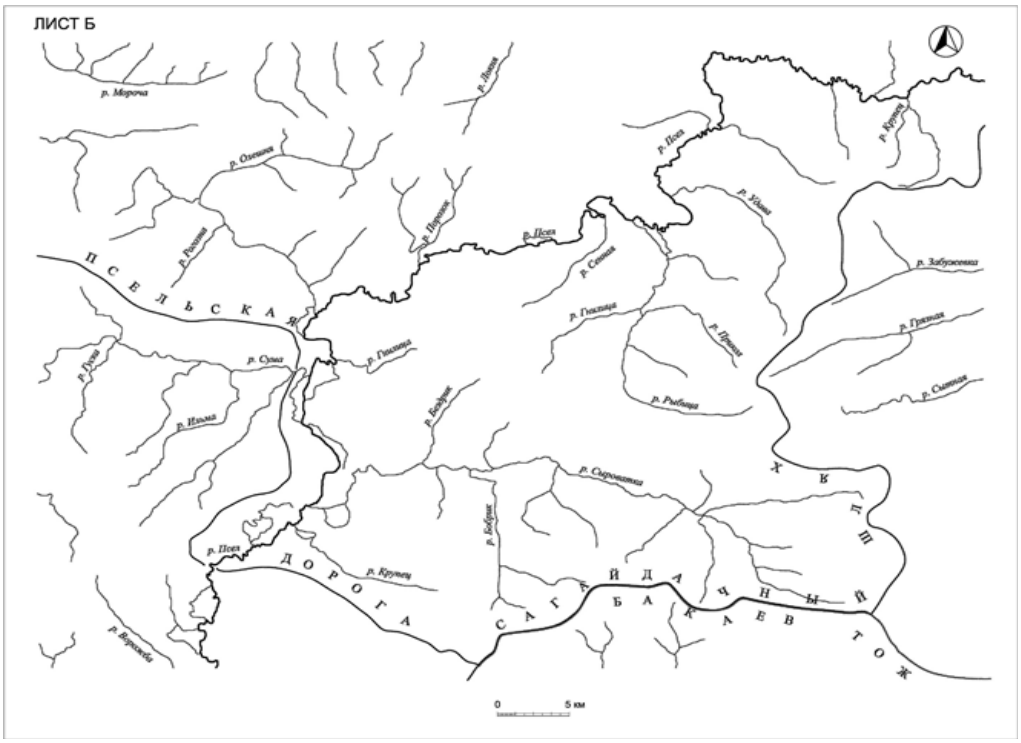

Рис. 2. Карта проходження Сагайдачного шляху та суміжні шляхи - Псільська дорога та Бакаєв шлях. Варіант реконструкції

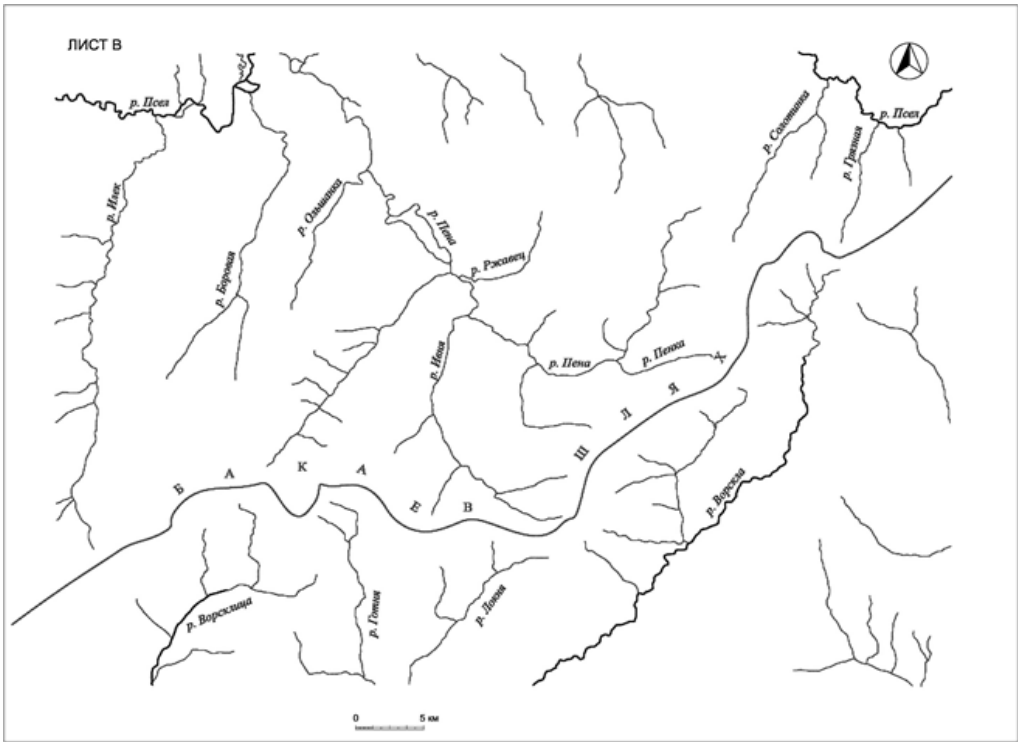

Рис. 3. Бакаєв шлях у верхів'ях річок Псел та Ворскла. Варіант реконструкції

Рис. 4. Сагайдачний шлях на «Плане города Олешни…» першої половини XVIII ст.

Рис. 5. Сагайдачний шлях на кресленні кінця XVII ст.

---

1. Акты Московского государства, изданные Имераторскою Академиею наук. Разрядный приказ. Московский стол. 1571-1634. СПб типография Императорской Академии наук, Т. 1. 1890. 767 с.

2. Акты Московского государства, изданные Императорскою Академией наук. Том 2. Разрядный приказ. Московский стол. 1635-1659. СПб: изд. Типография Императорской Академии наук, 1894. 773 с.

3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. 1638-1657. СПб: в типографии П. А. Кулиша, 1861. Т. 3. 764 с.

4. Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею Императорской Академии наук. Дополнены и изданы Высочайше

учережденною комиссею. СПб.: в типографии II отделения собственной Е.И.В. канцелярии, 1836. Т. 3. 496. 4. 24 с.

5. Багалей Д. Новые материалы для истории Слободской украйны. Сборник Харьковского историко-филологического общества. Труды Педагогического отдела Историко-филологического общества. Харьков: типография губернского правления, 1893. Т. 5. Вып. 1. С. 167-280.

6. Багров Л. С. Чертёж украинским и черкасским городам XVII в. // Труды русских ученых за границей / Под. ред. А. И. Каминка. Берлин, 1923. Т. II. С. 30-42.

7. Боплан Гийом Левассер де. Описание Украины. М.: Древлехранилище, 2004. 576 с. илл.

8. Гольденберг Л. А. Картографические источники XVIII в. о военных действиях в 1708-1709 гг. // Полтава. К 250-летию Полтавского сражения. М. изд. Академии наук СССР, 1959. С. 363-388.

9. Дегтярьов С. І., Осадчий Є. М. Копія «Строенной книги» острогу Кам'яного 1651 р. Київ-Суми: ЦП і УТОПІК, 2020. 119 с.

10. Дмитрюков А. Отказная книга новому городу Судже, учиненная 7172 (1664 г.) Стольником Герасимом Семеновичем Рагозиным. Окружная межа Миропольского уезда. Списки с грамот и указов, жалованных Сумского полка Черкасским казакам // Народные игры, загадки, анекдоты и присловья жителей Суджанского уезда. Курск, 1853. С. 1-13.

11. Документи російських архівів. Документи до історії запорозького козацтва 1613-1620 рр. Т. І. Львів, 1998. 442 с.

12. Енциклопедія історії України. Сагайдачний шлях. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sahajdachnyj_shl.

13. Зорин А. В. Бакаев шлях // Белгородская черта Сборник статей и материалов по истории Белгородской черты. Белгород: Константа, 2018. Вып. 3. С. 30-42.

14. Ещё известие о московском походе Сагайдачного. Сообщил А. Л-ский // Киевская Старина. Ежемесячный исторический журнал. Год пятый. Том XIV. К.: в типографии Корчак-Новинского, 1886. № 1. Январь. С. 200-201.

15. Николаев А. С. Краткий исторический очерк развития водяных и сухопутных сообщений торговых портов в России: [В 3-х ч.]. СПб.: Тип. М-ва путей сообщения (Т-ва И. Н. Кушнерев и К°), 1900. 372 с.

16. Осадчий Є. М. Шляхи сполучення Путивльського уділу наприкінці XVI-XVII ст. // Праці Центру пам'яткознавства. Збірник наукових праць. К.: вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, 2015. Вип. 27. С. 226-234.

17. Осадчий Є. М. Суходільний маршрут Матвія Ржевського 1556 р. в контексті вивчення шляхів сполучення Путивльського Посейм'я // Праці Центру пам'яткознавства. Збірник наукових праць. К.: вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, 2018. Вип. 34. С . 209-217.

18. Осадчий Є. М., Коротя О. В. Пам'ятки селітроваріння Південної Сіверщини XVII ст. Харків: Майдан, 2018. 248 с.

19. Папков А. И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI - первая половина XVII века). Белгород: Изд-во «КОНСТАНТА», 2004. 352 с.

20. Платонов С. Ф. К истории Полтавской битвы // Русская старина. СПб.: Тип. Надежда, 1909. Т. 137. Кн. 1-3. 668 с.

21. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою комиссиею. Том тринадцатый. Первая половина. VIII. Летописный сборник, именуемый Париаршею или Никоновскою летописью. СПб: типография И. Н. Скороходова, 1904. 303 с.

22. Российский Государственный военно-исторический архив. Ф. 423. Оп. 1. Д. 34.

23. Российский Государственный архив древних актов. Ф. 1209. Оп. 77. Тула. Ед. хр. 37426. Лл. 27-29.

24. Сас П. М. Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути (1617-1618 рр.). Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2010. 510 с. іл.

25. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини1669-1726 рр. К.: Темпора, 2006. 280 с.

26. Танков А. А. Историческая летопись курского дворянства. М.: Книга по Требованию, 2013. Т. 1. 649 с.

27. Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 3-х томах. Харьков: «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2005. Т.1. 330 с.

28. Святитель Филарет (Д. Г. Гумилевский) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Харьков: «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011. Т. 2. 440 с.

29. Акты, относящиеся к Малороссии. Сообщены В.И. Холмогоровым. Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских при Московском Университете. М.: В Университетской типографии на Страстном бульваре, 1885 г. Апрель-июнь. Книга вторая. С. 1-46.

30. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XXXIXA (78). Шенье-Шуйский монастырь. СПб.: Типография акционерного общества Брокгауз-Ефрон, 1903. 962 с.

31. Tyszkowski K. Relacja sahajdacznego z wyprawy na moskwę w r. 1618. // Przegląd Hisforyczno-Wojskowy (Revue d'Hisloire Mililaire). Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne. Warszawa: Główna księgarnia wojskowa, 1935. Rocznik VI. Tom VIII. Zeszyt 1. S. 118-119.

References

1. Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannyye Imeratorskoyu Akademiyeyu nauk. Razryadnyy prikaz. Moskovskiy stol. 1571-1634. SPb tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, T. 1. 1890. 767 s.

2. Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannyye Imperatorskoyu Akademiyey nauk. Tom 2. Razryadnyy prikaz. Moskovskiy stol. 1635-1659. SPb: izd. Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, 1894. 773 c.

3. Akty, otnosyashchiyesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye arkheograficheskoy komissiyey. 1638-1657. SPb: v tipografii P.A. Kulisha, 1861. T. 3. 764 s.

4. Akty, sobrannyye v bibliotekakh i arkhivakh Rossiyskoy imperii Arkheograficheskoyu ekspeditsiyeyu Imperatorskoy Akademii nauk. Dopolneny i izdany Vysochayshe ucherezhdennoyu komisseyu. SPb.: v tipografii HH otdeleniya sobstvennoy Ye.I.V. kantselyarii, 1836. T. 3. 496. 4. 24 s.

5. Bagaley D. Novyye materialy dlya istorii Slobodskoy ukrayny. Sbornik Khar'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva. Trudy Pedagogicheskogo otdela Istoriko-filologicheskogo obshchestva. Khar'kov: tipografiya gubernskogo pravleniya, 1893. T. 5. Vyp. 1. S. 167-280.

6. Bagrov L. S. Chertozh ukrainskim i cherkasskim gorodam XVII v. // Trudy russkikh uchenykh za granitsey / Pod. red. A.I. Kaminka. Berlin, 1923. T. II. S. 30-42.

7. Boplan Giyom Levasser de. Opisaniye Ukrainy. M.: Drevlekhranilishche, 2004. 576 s. ill.

8. Gol'denberg L. A. Kartograficheskiye istochniki XVIII v. o voyennykh deystviyakh v 1708-1709 gg. // Poltava. K 250-letiyu Poltavskogo srazheniya. M. izd. Akademii nauk SSSR, 1959. S. 363-388.

9. Degtyarev S. I., Osadchyy Ye. M. Kopiya «Stroennoy knyhy» ostrohu Kamєyanoho 1651 r. Kyyiv-Sumy: TSP i UTOPIK, 2020. 119 s.

10. Dmitryukov A. Otkaznaya kniga novomu gorodu Sudzhe, uchinennaya 7172 (1664 g.) Stol'nikom Gerasimom Semenovichem Ragozinym. Okruzhnaya mezha Miropol'skogo uyezda. Spiski s gramot i ukazov, zhalovannykh Sumskogo polka Cherkasskim kazakam // Narodnyye igry, zagadki, anekdoty i prislov'ya zhiteley Sudzhanskogo uyezda. Kursk, 1853. S. 1-13.

11. Dokumenti rosnys'kikh arkhнvнv. Dokumenti do нstorнн zaporoz'kogo kozatstva 1613-1620 pp. T.H. L'vнv, 1998. 442 s.

12. Yentsiklopedнya нstorнн Ukraнni. Sagaydachniy shlyakh. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sahajdachnyj_shl.

13. Zorin A. V. Bakayev shlyakh // Belgorodskaya cherta Sbornik statey i materialov po istorii Belgorodskoy cherty. Belgorod: Konstanta, 2018. Vyp. 3. S. 30-42.

14. Yeshcho izvestiye o moskovskom pokhode Sagaydachnogo. Soobshchil A. L-skiy // Kiyevskaya Starina. Yezhemesyachnyy istoricheskiy zhurnal. God pyatyy. Tom XIV. K.: v tipografii Korchak-Novinskogo, 1886. № 1. Yanvar'. S. 200-201.

15. Nikolayev A. S. Kratkiy istoricheskiy ocherk razvitiya vodyanykh i sukhoputnykh soobshcheniy torgovykh portov v Rossii : [V 3-kh ch.] SPb.: Tip. M-va putey soobshcheniya (T-va I. N. Kushnerev i K°), 1900. 372 c.

16. Osadchiy E. M. Shlyakhi spoluchennya Putivl's'kogo udнlu naprikнntsн XVI - XVII st. // Pratsн Tsentru pam'yatkoznavstva. Zbнrnik naukovikh prats'. K.: vid. TSP NANU н UTOPHK, 2015. Vip. 27. S.226-234.

17. Osadchiy E. M. Sukhodнl'niy marshrut Matvнya Rzhevs'kogo 1556 r. v kontekstн vivchennya shlyakhнv spoluchennya Putivl's'kogo Poseym'ya // Pratsн Tsentru pam'yatkoznavstva. Zbнrnik naukovikh prats'. K.: vid. TSP NANU н UTOPHK, 2018. Vip. 34. S . 209-217.

18. Osadchiy E. M., Korotya O. V. Pam'yatki selнtrovarнnnya Pнvdennoн Snvershchini XVII st. Kharkнv: Maydan, 2018. 248 s.

19. Papkov A. I. Porubezh'ye Rossiyskogo tsarstva i ukrainskikh zemel' Rechi Pospolitoy (konets XVI - pervaya polovina XVII veka). Belgorod: Izd-vo «KONSTANTA», 2004. 352 s.

20. Platonov S. F. K istorii Poltavskoy bitvy // Russkaya starina. SPb.: Tip. Nadezhda, 1909. T. 137. Kn. 1-3. 668 s.

21. Polnoye sobraniye russkikh letopisey, izdannoye po Vysochayshemu poveleniyu Imperatorskoyu Arkheograficheskoyu komissiyeyu. Tom trinadtsatyy. Pervaya polovina. VIII. Letopisnyy sbornik, imenuyemyy Pariarsheyu ili Nikonovskoyu letopis'yu. SPb: tipografiya I. N. Skorokhodova, 1904. 303 s.

22. Rossiyskiy Gosudarstvennyy voyenno-istoricheskiy arkhiv. F.423. Op.1. D. 34.

23. Rossiyskiy Gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov. F. 1209. Op. 77. Tula. Yed. khr. 37426. Ll. 27-29.

24. Sas P. M. Zaporozhtsн u pol's'ko-moskovs'kну vнupн naprikнntsн Smuti (1617-1618 rr.). Bнla Tserkva: Vid. Oleksandr Pshonkнvs'kiy, 2010. 510 c. нl.

25. Sokirko O. Litsarн drugogo sortu. Naymane vнys'ko Lнvoberezhnoн Get'manshchini1669-1726 rr. K.: Tempora, 2006. 280 s. Filaret, 1852. - Filaret. Istoriko-statisticheskoye opisaniye Khar'kovskoy yeparkhii. Otd. III. M.: Tip. Got'ye. 1857. 604 s.

26. Tankov A. A. Istoricheskaya letopis' kurskogo dvoryanstva. M.: Kniga po Trebovaniyu, 2013. T. 1. 649 s.

27. Istoriko-statisticheskoye opisaniye Khar'kovskoy yeparkhii: v 3-kh tomakh. Khar'kov: «Khar'kovskiy chastnyy muzey gorodskoy usad'by», 2005. T.1. 330 s.

28. Svyatitel' Filaret (D. G. Gumilevskiy) Istoriko-statisticheskoye opisaniye Khar'kovskoy yeparkhii: v 2-kh tomakh. Khar'kov: «Khar'kovskiy chastnyy muzey gorodskoy usad'by», 2011. T. 2. 440 s.

29. Akty, otnosyashchiyesya k Malorossii. Soobshcheny V.I. Kholmogorovym. Chteniya v Imperatorskom obshchestve istorii i drevnostey Rossiyskikh pri Moskovskom Universitete. M.: V Universitetskoy tipografii na Strastnom bul'vare, 1885 g. Aprel'-iyun'. Kniga vtoraya. S. 1-46.

30. Entsiklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Yefrona. Tom XXXIXA (78). Shen'ye-Shuyskiy monastyr'. SPb.: Tipografiya aktsionernogo obshchestva Brokgauz-Yefron, 1903. 962 s.

31. Tyszkowski K. Relacja sahajdacznego z wyprawy na moskwę w r. 1618. // Przegląd Hisforyczno-Wojskowy (Revue d'Hisloire Mililaire). Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne. Warszawa: Główna księgarnia wojskowa, 1935. Rocznik VI. Tom VIII. Zeszyt 1. S. 118-119.

Osadchij E. M., Degtyarev S. I.

PhD (History), Institute of Applied Physics of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine). *ORCID: 0000-0002-9143-110X.*

Dr (History), Professor, Sumy State University (Ukraine). *ORCID: 0000-0002-0885-2721.*

SAGAYDACHNY ROAD: FROM THE TOP OF THE PSEL RIVER TO THE BORDER OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH

The article is devoted to the reconstruction of one of the sections of the Sagaidachnyj road, which ran from the town of Oboyan to the border of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Muscovite Kingdom in 1647, mainly along the territory of the Putivl district. To solve this problem, documents of the middle of the 17th - 18th centuries were involved in which there are references to this road. Mostly these are legal documents related to the receipt of land plots of the first settlers in the territory of Slobozhanshchina. An important landmark Sagaidachnyj road is often found in defining the boundaries and location of the land. In addition, a previously unknown plan of the city of Aleshnya was recently introduced into scientific circulation, on which this road is clearly indicated. This made it possible with a high degree of probability to localize its location in the 17th - 18th centuries on the ground. To determine the places of crossings, the data contained in the documents related to the organization of the border service of the Moscow kingdom at the end of the 16th - 17th centuries were used. The name of this road is associated with the campaign of Hetman Pyotr Sagaidachny to Moscow.

Key words: *interfluve of Psel and Vorskla rivers, Putivl district, Sahaidachna road, Slobozhanshchyna, 17th - 18th centuries.*

Отримано 1.12.2021

УДК (UDC) 929.5
https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.2

ЛОБКО Н. В.

ВНЕСОК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОЗВИТОК ГЕНЕАЛОГІЇ (друга половина XIX - початок XX століть)

В статті автор аналізує публікації з генеалогічної тематики, що були надруковані в періодичних виданнях української діаспори у другій половині XX ст. - початок XXI ст. Проблемами української генеалогії в еміграції займалися О. Оглоблин, В. Сенютович-Бережний, А. Кущинський, Л. Винар. Результати досліджень українські вчені-емігранти викладали на сторінках різних періодичних видань української діаспори, таких як «Український історик», «Визвольний шлях», «Сучасність». Це - генеалогічні розвідки, історично-біографічні студії, автобіографічні матеріали, присвячені життю та діяльності різних політичних, культурних діячів.

Ключові слова: *генеалогія, діаспора, періодичні видання, Українське генеалогічне і геральдичне товариство, Олександр Оглоблин, В'ячеслав Сенютович-Бережний, Любомир Винар.*

Питаннями відтворення минулого родів, встановлення родинних зв'язків займається генеалогія. З відновленням державної незалежності України почався новий етап у розвитку української генеалогії. Демократизація суспільного і наукового життя, скасування обмежень на доступ до архівів і використання зарубіжних джерел, знайомство з працями істориків української діаспори - усе це дало можливість по-новому осмислити суть і призначення генеалогії, її місця в системі історичної науки. Упродовж останнього десятиріччя за генеалогією закріпилося визначення як спеціальної історичної дисципліни.

Незважаючи на те, що за радянських часів генеалогія як наука не розвивалась, українські генеалогічні дослідження не припинялися завдяки вченим, які працювали в еміграції. Протягом 1963-1972 рр. функціонувало Українське геральдичне та генеалогічне товариство. Метою цієї громадської науково-просвітницької організації було проведення наукових досліджень з таких спеціальних історичних дисциплін як генеалогія, геральдика, вексилологія, сфрагістика, що мало сприяти розвитку цих наук та популяризації наукового доробку вчених - спеціалістів в цих галузях.

Товариство було засноване в липні 1963 р. О. Оглоблином, Л. Винарем та Р. Климкевичем в м. Маямі (США) шляхом листовного референдуму 33-х членів-основоположників із 5-ти країн: США, Канади, ФРН, Італії та Бельгії [50].

Проблемами української генеалогії в еміграції займалися О. Оглоблин, В. Сенютович-Бережний, А. Кущинський, Л. Винар. Результати своїх досліджень ці науковці викладали на сторінках різних періодичних видань української діаспори, таких як «Український історик», «Визвольний шлях», «Сучасність» [1-6, 16].

Лобко Наталья Вікторівна - кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет (Україна). ORCID: 0000-0002-3401-7295.

В радянській історіографії не досліджувалася діяльність українських науковців в еміграції. Якщо й згадувалися їх імена, то лише з критичної сторони. І. В. Верба в статті, присвяченій О. Оглоблину, пояснював, чому, наприклад, особа цього відомого вченого не стала предметом серйозних досліджень: «О. Оглоблин був звинувачений свого часу в зраді інтересів українського народу й протягом довгих років над ним тяжів ярлик «українського буржуазного націоналіста» [7, с. 89]. Таке відношення було і до інших вчених-емігрантів.

Нині становище змінилося і наукова спадщина українських еміграційних науковців привертає все більше уваги сучасних дослідників.

Першим хто розпочав знайомити з дослідами вчених діаспори був Т. Романюк зі Львова. У своїй статті «Українські дослідники геральдики та генеалогії на еміграції (матеріали до бібліографії)» він надає перелік праць з генеалогії, що були опубліковані в «Записках НТШ» [9, с. 62-64]. Це зокрема дослідження В. Сенютовича-Бережного «Полтавський полковник Федір Жученко» (Т. 169. С. 457-464), «Рід і родина Хмельницьких» (Т. 205. С. 375-397), а також матеріали до історії роду Лепких, що були зібрані сином Левом-Ростиславом Лепким («Записки НТШ». Нью-Йорк, 1976. С. 253-270).

Найбільш досліджена діяльність Олександра Оглоблина. Так, в українській діаспорі цим займався Л. Винар і В. Омельченко [10, с. 20-26; 11, с. 5-32; 12, с 38-43].

У 1995 році в декількох номерах «Українського історичного журналу» була надрукована праця В. Верби «О. П. Оглоблин» [7, с. 89-99; 8, с. 92-102]. Саме генеалогічній ідеї в науковій творчості і методології О. Оглоблина присвячена стаття О. Яся [13, с. 146-157]. Аналізу наукових доробок дослідників-емігрантів в галузі генеалогії та геральдики присвячено дослідження О. Мазепи [14].

Таким чином можна вважати, що питання генеалогічних досліджень в українській діаспорі недостатньо висвітлено в історіографії.

Одним із засобів донести до широкого загалу результати досліджень еміграційних науковців були різні періодичні видання української діаспори. На сторінках цих часописів можна знайти багато інформації про життя та діяльність різних політичних, культурних діячів. Як правило, автори цих розвідок спочатку повідомляли про дату і місце народження, імена і прізвища батьків. У більшості статей вказувалось походження батьків, все, що відомо про предка героя статті, а також про інших членів його родини.

Пояснити таку зацікавленість генеалогічною інформацією можна, по-перше, бажанням зберегти зв'язок поколінь, пам'ять про своє походження. По-друге, дослідники зрозуміли, що генеалогія здатна дати матеріал для з'ясування ролі та значення сімейно-родинних зв'язків і відносин в процесі становлення особистості, а генеалогічні відомості часто прояснюють вчинки, погляди впливових діячів того часу.

Так, С. Процюк, вивчаючи життєвий шлях академіка Петра Капіци, зазначав: «Ми звернемося назад, в історію предків ученого, бо тільки так зможемо пояснити його пов'язаність з Україною» [15, с. 61-62].

А відомий історик-геральдист та генеолог В. Сенютович-Бережний вважав, що для кращого розуміння різних історичних подій треба вивчати

історію родини людей, що приймають участь в цих подіях: «Між тим, для яснішого розуміння нашої історії, особливо бурхливої доби Богдана Хмельницького, нам не слід забувати, що в кожній людині, яка її творила промовляв і голос її предків, та вона психологічно, до великої міри, являлася і витвором того середовища, із якого вийшла та в якому розвивалась» [4, с. 149].

Публікації з генеалогічної тематики, що були представлені на сторінках діаспорних видань можна систематизувати в такому порядку: 1) генеалогічні розвідки, історично-генеалогічні студії; 2) розвідки біографічного жанру, історично-біографічні студії; 3) автобіографічні матеріали, які у свою чергу можна поділити на: а) офіційні автобіографії; б) автобіографічні нариси; 4) публікації на різні теми, пов'язані з генеалогічними дослідженнями.

Генеалогічні розвідки, історично - генеалогічні студії.

Найбільша кількість генеалогічних розвідок була надрукована в журналах «Український історик» і «Визвольний шлях». Перед ознайомленням з опублікованими матеріалами слід зауважити, що на сторінках «Українського історика» генеалогічні матеріали публікуються з самого початку заснування часопису. У той же час в журналі «Визвольний шлях» в січневому випуску за 1966 рік зустрічаємо одну статтю, присвячену родоводу П. Орлика. І тільки, починаючи з 90-х років XX ст., журнал почав постійно друкувати статті з генеалогії в підрозділі «Генеалогія».

Перший номер «Українського історика» вийшов у 1963 році. В ньому доктор Роман Климкевич повідомляв про заснування Українського генеалогічного і геральдичного товариства. Олександр Оглоблин був першим науковцем, який опублікував результати свого дослідження з генеалогічної тематики. У своїй статті «Проблема предків Миколи Гоголя» [1, с. 170-174; 16, с. 19-36] дослідник з'ясувавши фенотипічні зв'язки письменника з високоосвіченими пращурами - українцями по жіночій і чоловічій лініях, зробив висновок: «Гетьман Михайло й унук його Петро Дорошенки, гетьман Іван Скоропадський, полковники чернігівські - Яків і син його Лизогуби, генеральний обозний Петро Забіла й син його, полковник Ніженський Степан Забіла, полковник Переяславський Василь Танський, можливо, полковник Подільський Остап Гоголь і чимало інших визначних державних і військових діячів Козацько-Гетьманської України, а навіть отой козацький отаман Кіндрат Кобизенко (родоначальник Лизогубів), - ось світ і коло предків Миколи Гоголя» [16, с. 36]. О. Оглоблин також повідомів й про те, що далекою родичкою Гоголя була дружина О. Пушкіна - Наталія Миколаївна Гончарова (прапраправнучка Петра Дорошенка) [16, с. 27]. Про наукове значення цього дослідження Т. Булат писала: «Наведені Олександром Оглоблиним факти не лише розкривають невідоме гоголезнавцям, а й «перекривають» єдино припустиму дефініцію в українському патріотичному крилі культурознавства за радянських часів - «М. Гоголь - син української землі». Праця допомагає ввести Гоголя - українського письменника, що писав російськомовну прозу, - в традицію українського письменства» [17, с. 39].

Друкував свої дослідження на генеалогічні теми й відомий історик, геральдист і генеолог В. Сенютович-Бережний. Це - «Родинні зв'язки Несвицьких з князями Острозькими» [2], «Остап Дашкевич - вождь

козацький» (є генеалогічна таблиця) [3]. В історично-родовідній розвідці (так називає свою працю сам дослідник) «Рід і родина Виговських» В. Сенютович-Бережний висловлює цікаву думку про причини ненависті Тетері до Виговських. Він вважає, що цю причину треба шукати в їхніх родинних взаємовідносинах. «Першим шлюбом П. Тетеря був одружений з сестрою Виговського (1657), удруге він одружився з Оленою Хмельницькою, вдовою по полковнику Данилові Виговському. Від шлюбу з Виговським Олена мала двох синів, а опікуном дітей став їх дядько Іван Виговський. Одружившись з Оленою, Тетеря незаконно присвоїв собі маєтки Данила Виговського, що належали вже його дітям. На цьому тлі між І. Виговським, який дбав про інтереси племінників, і П. Тетерею виникли свари і створилася смертельна ворожнеча. Тетеря став шукати пригоди, щоб позбутися Виговського» [4, с. 159].

На сторінках журналу також були опубліковані статті Любомира Винара. У статті «Питання про походження полковника Максима Кривоноса» вчений детально розглядає дві версії походження відомого козацького ватажка, якого сучасники називали також і Перебийнісом. Це - «шотландська гіпотеза», згідно якої він народився в Шотландії, а згодом проживав в Україні, і «автохтонна», яка доводить, що Кривонос народився в Україні й не був з походження чужинцем [5, с. 23-35].

Насичені генеалогічною інформацією статті О. Стовби, який займався дослідженням родоводів таких відомих людей, як С. Петлюра і М. Міхновський. Дослідник встановив, що «рід Петлюр походить з полтавських козаків, які пізніше, після скасування гетьманського полкового устрою, записалися в міщани міста Полтави. Саме прізвище «Петлюра» не патронімічне, а типове козацьке прізвище, яке, імовірно, спочатку було «вуличним прозвиськом», а з плином часу прийнялося як родова назва» [18, с. 70].

Стаття О. Стовби «Матеріали до роду Петлюр» є також корисною з точки зору методики генеалогічного дослідження. Адже автор описує, як саме, за допомогою яких джерел він досліджував родовід С. Петлюри. Зокрема, основою для його дослідження стала стаття Степана Івановича Скрипника (митрополит Мстислав), сина рідної сестри Симона Петлюри Маріамни, і газета «Полтавские губернские ведомости» за 1839-1894, 1903-1904, 1912, 1914 роки. Про значення цієї газети для генеалогічного дослідження О. Стовба писав: «Маємо тут деякі розкидані камінчики до родової мозаїки Петлюр. Проаналізувавши їх поіменно (включаючи ім'я по батькові) та часово, бачимо, що деякі камінчики підходять одні до одних і укладаються у своєрідне фрагментарне родове дерево» [18, с. 73]. В кінці статті автор подає відомості про представників однієї гілочки родового дерева Петлюр, до якої належав і Симон Васильович Петлюра.

Досліджуючи рід Міхновських Олександр Стовба використовував «Полтавские Епархиальные ведомости», про що свідчить його стаття «Матеріали до роду Міхновських» [19].

У 1966 році на сторінках «Визвольного шляху» була надрукована генеалогічна розвідка Антіна Кущинського «Родовід Орликів» [6, с. 16-31]. Цінність цієї праці в тому, що автор при її написанні користувався деякими

джерелами, які зараз є недоступними для українських дослідників: «Цю розвідку про родовід Орликів подаємо на основі історичних джерел і готових уже наукових розвідок. Головною з них є праця Н. Д. Плешка «Орлики - графи, барони й шляхтичі та їхні прямі нащадки: Бурмистрови, Орлики-Майбороди та Майбороди». Написана вона на основі першоджерельних матеріалів, а видало її «Російське Історично-Родовідне Товариство» в Нью - Йорку в 1939 р. Крім згаданої праці користуємося ще іншими випадковими матеріалами, що розкидані як різні історично-літературні статті-розвідки на сторінках чеських і українських журналів та часописів» [6, с. 16]. Цікавими й інформаційно насиченими є 4 генеалогічні таблиці роду Орликів, які Антін Кущинський виклав в статті. Таблиці мали назву: «І. Родовід Орликів з чеського княжого роду. ІІ. Проста лінія родоводу гетьмана Пилипа Орлика. ІІІ. Галузь роду Орликів в Австрії. IV. Рід Орликів-Майбородів і Орликів-Бурмистрових».

У кінці 90-х років на сторінках «Визвольного шляху» знову з'являються історико-генеалогічні розвідки. В травневому номері за 1996 рік була надрукована стаття Зиновії Служинської «Генеалогія українських родин», присвячена трагічній долі таких відомих українських родів як Старицькі-Черняхівські, Старосольські-Рапфи-Шухевичі, Величковські, Савчинські-Крушельницькі, Білинські, Стародуби, Волинці, Засядьки-Цареградські-Паленки-Гавриленко [20].

Одним з перших, хто розпочав займатися дослідженням родоводу видатного вченого і громадського діяча Михайла Сергійовича Грушевського був співробітник історично-меморіального музею ім. М. Грушевського в Києві М. Кучеренко. Результати свого дослідження він виклав в статтях «Чигиринські корені в родоводі Михайла Грушевського» [21] та «Рід Грушевських: штрихи до портрета» [22]. У зазначених статтях автор виклав історію роду Грушевського, поіменно описав, починаючи з кінця XVII - початку XVIII ст., чотири покоління його предків.

Жовтневий номер «Визвольного шляху» за 1999 рік був присвячений Степанові Бандері. Готуючи цей номер, редакція мала на меті заповнити деякі прогалини у відомостях про його життя. Серед цілої серії статей за нашою тематикою виступає праця Романа Дзюбана під назвою «Звідки походить рід Степана Бандери» [23]. Досліднику вдалося простежити родовід С. Бандери по прямій лінії від 1785 року. Зробив він це за допомогою Стрийських Йосифінських та Францисканських метрик і метричних книг місцевої парохіяльної церкви Успенія Пресвятої Діви Марії. Зазначені метрики містять інформацію про земельні ділянки Бандер та доходів з них.

У своїй розвідці автор висловлює одну з версій про походження прізвища «Бандера». Він пише: «За однією з них, «Бандера» дослівно означає «прапор». Можливо, первісне значення цього прізвища (чи прізвиська) було дещо ширшим і могло означати «керівник», «проводир», «провідник», «той, що попереду»» [23, с. 1165]. У кінці розвідки автор повідомляє про те, як склалася доля деяких родичів Степана Бандери. У цьому ж номері журналу «Визвольний шлях» надрукована й стаття В. Кука про родину Опарівських, з якої походила дружина Степана Бандери [24].

Продовжують висвітлювати генеалогічну тематику на своїх сторінках діаспорні видання й в XXI столітті. Так, починаючи з 2001 року на сторінках «Визвольного шляху» з'являються розвідки про родоводи відомих людей Є. Чернецького [25, 26, 27].

Відтворити деякі сторінки біографії Василя Степановича Томари, учня Григорія Сковороди, талановитого дипломата, генерала і сенатора, з'ясувати, хто були його батьки та найближчі родичі ставе за мету автор публікації «З родоводу Томар» Маргарита Чернобук [28]. Для цього вона використовує архів роду Томар, що знаходиться у фондовому зібранні Музею історії Києва, а також праці О. М. Лазаревського і В. Л. Модзалевського.

Корисною з точки зору методики генеалогічного дослідження є невелика замітка Олександра Іващенка «Штрихи до біографії поета Леоніда Полтави» [29]. У ній описується пошук місця і дати народження поета Леоніда Пархомовича (псевдонім - Полтава). Також повідомляється інформація про інших членів його родини, яка була знайдена під час проведення пошуків.

Автобіографічні матеріали.

Представлені на сторінках еміграційних видань також автобіографічні матеріали, з яких можна більш детальніше дізнатися про походження автора, його родину. Л. Винар вважав, що «автобіографічні нариси дають характеристику автора, писану з його власної перспективи» [33, с. 105].

Особливо багато автобіографічних нарисів опублікував в «Українському історику» Олександр Оглоблин, який хотів задокументувати генеалогію свого роду для сина [34; 35].

Л. Винар в ряді статей аналізує автобіографічні та біографічні матеріали Олександра Оглоблина, його погляди на своїх предків і рідну землю [33; 36]. В одній із статей Л. Винара було надруковано уривок із «Спогадів» О. Оглоблина, в якому розповідається про те, як дослідник розпочав займатися дослідженням свого родоводу [33, с. 117].

Прикладом офіційної автобіографії може бути автобіографія Софії Парфенович, надрукована по її проханню на сторінках журналу «Визвольний шлях» [30, с. 507-509]. Цікавими є матеріали до біографії М. Скрипника та М. Антоновича [31; 32].

Варті уваги й «Спогади» відомого українського історика Наталії Полонської-Василенко. У них автор у розділі «Мій рід та мої батьки» розповідає про своїх родичів з боку батька та матері [37].

Розвідки біографічного жанру, історико-біографічні студії.

У розвідках біографічного жанру описується життєвий і творчий шлях видатної особи. Слід зазначити, що їх на сторінках досліджуваних еміграційних видань вміщено найбільша кількість. Головним чином ці розвідки були присвячені тим українцям, що змушені були емігрувати за кордон, або ж їх діяльність не відповідала вимогам керівництва СРСР. З цієї причини їх діяльність і життєвий шлях не досліджувались в бувшому СРСР.

Як правило, на початку цих розвідок повідомлялось про дату і місце народження, імена і прізвища батьків. У більшості статей вказувалось походження батьків, все, що відомо про предка героя статті, а також про його дружину, дітей. Так, у 1958 році з нагоди 70-ліття з дня народження Наталени Королевої у журналі «Визвольний шлях» була надрукована стаття

Л. Биковського присвячена життєвому шляху цієї видатної української письменниці. Автор розповідає про походження Наталени Королевої. Її батько був граф Адріян-Юрій Дунін-Борковський, литовсько-український шляхтич. «Походив він з данських предків», звідки й прізвище його «Дунін», себто «данчанин», «данчик» - по-староукраїнськи. Перший з цього роду Вільфред Вено (себто - «Лебідь», що й став родовим знаком) прийшов в Україну ще за варягів. Можливо, що разом з Рюриком, бо в родинних документах зазначено, що за князя Ярослава Мудрого цей рід уже проживав в Києві та навіть був споріднений з родом князя Ярослава. Один з представників цього роду мав за жінку князеву дочку. Отже, Наталена Королева була б, за цією думкою, єдиною і останньою «Ярославною»! Мати Наталени, грандеса Марія-Кляра, походила із старого іспанського роду грандів (магнатів) Лячерда де Кастро і Медіна Челі. Батьки були римо-католицького віросповідання» [38].

В журналі «Український історик» були вміщені дві статті Л. Винара, присвячені Дмитру Івановичу Дорошенку, в яких друкуються документи, що проливають світло на походження матері історика [39, 40].

Також дослідженням роду Дорошенків займався Г. Ващенко, який довів, що Дмитро Іванович народився в старокозацькій родині, яка дала двох гетьманів [41].

На сторінках журналу «Сучасність» у 80-х роках XX ст. були надруковані статті П. Одарченка про Сергія Єфремова та представників роду Драгоманова-Косачів [42; 43]. Слід зазначити, що автор в розвідці, присвяченій Сергію Єфремову, подає цікаву інформацію, яка може знадобитися генеологу, який забажає дослідити родовід цієї людини. А саме, його предки носили прізвище Охріменки, а пізніше, під впливом русифікаційної політики уряду, вони почали зватися Єфремовими.

Заслуговує на увагу і стаття Дмитра Павличка «Наш родич - Арсеній Тарковський». Виявляється, що його дядьком був Саксаганський (він так і говорив: «мій дядько»), а відомий український артист Іван Карпенко-Карий був одружений із Надією Тарковською, рідною сестрою Арсенієвого батька, і жив на хуторі «Надія», як пише Дмитро Павличко, «під опікунською рукою Карпенка-Карого» [44, с. 81]. Також, автор, використовуючи книгу Софії Тобілевич «Мої стежки і зустрічі» (Київ, 1957 р.), повідомляє, що «дід і баба Тарковського були збіднілою дворянською родиною польського походження. Батько Арсенія проводив якусь небезпечну для царського режиму роботу, сидів у в'язниці, вигороджував на допитах Карпенка-Карого, потрапив у Сибір за свої політичні переконання» [44, с. 82].

З останніх публікацій історико-біографічного характеру слід відзначити розвідки, присвячені Роману Шухевичу та Сергію Шамраю [45; 46].

Публікації на різні теми, пов'язані з генеалогічними дослідженнями.

На сторінках періодичних видань діаспори можна також зустріти статті, які містять інформацію про генеалогічні дослідження. Так, у своїй статті «Вчення про добре народження» О. Воропай повідомляв, що «поблизу Нью-Йорку існує «Євгенічне бюро» - велика організація, що об'єднує багатьох

фахівців-євгеністів, які збирають відомості про родовід окремих родин та успадкування тих, чи інших особливостей людини» [47, с. 445].

Святкуванню 68 - річчю поселення в Канаді «піонерського роду Шандрів з Руського Банилова на Буковині» присвячена стаття Ю. Гаморак під назвою «Чи справді Шандровому роду не буде переводу?» [48]. Автор розповідає про з'їзд, на який зібралися 350 членів цього роду, а взагалі родовідне дерево складається з 641 чоловіка.

У статті «Як одружився Михайло Грушевський» Р. Дзюбан спростовує, як не відповідаючий дійсності, напис у фотоальбомі «Михайло Грушевський» під світлиною львівської церкви Св. Апостолів Петра і Павла, в якому вказано, що тут, 1896 р. вінчалися Михайло Грушевський і Марта Вояковська. Проте джерела говорять про інше. Так, у тогочасному номері газети «Діло» (14 (26) травня, 1896 р., ч. 106, с. 3) дослідник знайшов таку замітку: «Нині 26-го нового стилю Мая відбудеться в Скалі в домі тамошнього пароха о. Левицького вінчаннє п. Михайла Грушевського, професора історії в університеті Львівським, з панною Марією Вояковською, учителькою зі Львова». Р. Дзюбан також посилається на статтю Олеся Степового, котрий свого часу у метричній книзі скальської церкви бачив запис про одруження М. Грушевського. Із цієї статті також можна дізнатися про життя свідків на вінчанні М. Грушевського [49].

Аналіз та узагальнення генеалогічних матеріалів, що були надруковані в різних періодичних виданнях української діаспори у другій половині XX ст. - початку XXI ст., дає змогу зробити такі висновки. Завдяки вченим, які працювали в еміграції, українські генеалогічні дослідження не припинялися. В своїх розвідках вони звертали увагу на родовід людини та всі відомі їм відомості намагалися донести до читачів. Проводити глибокі генеалогічні дослідження вчені діаспори не мали можливості. Це було пов'язано з тим, що вони були відірвані від генеалогічних джерел, які зберігалися в архівах СРСР. Звичайно, це звужувало базу їхніх досліджень, і тому науковці змушені були обробляти привезені з собою матеріали або шукати нові в місцевих архівах, бібліотеках.

---

1. Оглоблин О. Проблема предків Миколи Гоголя // Український історик. 1967. № 3- 4. С. 78-94.

2. Сенютович-Бережний В. Родинні зв'язки князів Несвіцьких з князями Острозькими // Український історик. 1968. № 1-4. С. 124-127.

3. Сенютович-Бережний В. Остап Дашкевич - вождь козацьки // Український історик. 1969. № 1-3. С. 118-126.

4. Сенютович-Бережний В. Рід і родина Виговських // Український історик. 1970. № 1-3. С. 159.

5. Винар Л. Питання походження полковника Максима Кривоноса // Український історик. 1971. № 3-4. С. 23- 35.

6. Кущинський А. Родовід Орликів // Визвольний шлях. 1966. № 1. С. 16-31.

7. Верба І. В., Оглоблин О. П. // Український історичний журнал. 1995. № 5. С. 89.

8. Верба І. В., Оглоблин О. П. // Український історичний журнал. 1995. № 5. С. 89 - 99; № 6. С. 92-102.

9. Романюк Т. Українські дослідники геральдики та генеалогії на еміграції (матеріали до бібліографії) // Друга наукова геральдична конференція. Львів, 1992. С. 62-64.

10. Винар Л. Олександер Петрович Оглоблин // Український історик. 1964. № 4. С. 20-26.

11. Винар Л. Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина // Український історик. 1970. № 1-3. С. 5-32.
12. Омельченко В. Проф. д-р Олександер Оглоблин (Життя і діяльність) // Український історик. 1989. № 4. С. 38-43.
13. Ясь О. Генеалогічна ідея в науковій творчості і методології О. П. Оглоблина // Спеціальні історичні дисципліни. 2000. Число 4. Ч. 1. С. 146-157.
14. Мазепа О. Дослідження з української геральдики та генеалогії в діаспорі (1945 - середина 70-х рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Мазепа Олександр Миколайович ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2014. 20 с.
15. Процюк С. Академік Петро Капіца // Сучасність. 1980. № 4. С. 61-62.
16. Оглоблин О. Проблема предків Миколи Гоголя // Український історик. 1968. № 1-4. С. 19-36.
17. Булат Т. Проблеми культури на сторінках журналу // Український історик. 1994. № 1-4.
18. Стовба О. Матеріали до роду Петлюр // Український історик. 1979. № 1-4. С. 70-73.
19. Стовба О. Матеріали до роду Міхновських // Український історик. 1983. № 2-4. С. 74-92.
20. Служинська З. Генеалогія українських родин // Визвольний шлях. 1996. № 5. С. 600-608.
21. Кучеренко М. Чигиринські корені в родоводі Михайла Грушевського // Визвольний шлях. 1998. № 12. С. 1610-1618.
22. Кучеренко М. Рід Грушевських: штрихи до портрета // Український історик. 1999. № 2-4. С. 170-174.
23. Дзюбан Р. Звідки походить рід Степана Бандери // Визвольний шлях. 1999. № 10. С. 1162-1177.
24. Кук В. Родина Опарівських // Визвольний шлях. 1999. № 10. С. 1228-1240.
25. Чернецький Є. Родовід Якова Яциневича // Визвольний шлях. 2001. № 7. С. 69- 85.
26. Чернецький Є. Предки Івана Нечуя - Левицького // Визвольний шлях. 2002. № 8. С. 68-81.
27. Чернецький Є. Як звали Мазеп козацьким звичаєм? (Реконструкція родоводу гетьмана Івана Мазепи) // Визвольний шлях. 2004. № 2. С. 104-114.
28. Чернобук М. З родоводу Томар // Визвольний шлях. 1999. № 12. С. 1486-1497.
29. Іващенко О. Штрихи до біографії поета Леоніда Полтави // Визвольний шлях. 2002. № 11. С. 105-107.
30. Автобіографія Софії Парфанович // Визвольний шлях. 969. № 4. С. 507-509.
31. Семененко О. Наркомюст Скрипник (Матеріали до біографії) // Сучасність. 1961. № 6. С. 91-101.
32. Винар Л. Марко Дмитрович Антонович: автобіографічні матеріали // Український історик. 2005. № 2-4. С. 133-138.
33. Винар Л. Олександер Мезько - Оглоблин: земля, предки, родина // Український історик. 2000. № 1-3. С. 105-148.
34. Оглоблин О. Рід: (публікація Л. Винара) // Український історик. 1994. № 1-3.
35. Оглоблин О. Про мій рід: (публікація Л. Винара) // Український історик. 1995. № 1-4. С. 204-208.
36. Винар Л. Автобіографічні матеріали Олександра Оглоблина // Український історик. 1994. № 1-4. С. 153-161.
37. Полонська-Василенко Н. Спогади // Український історик. 1994. № 1-4. С. 241-252.
38. Биковський Л. Наталена Королева // Визвольний шлях. 1958. № 2. С.186-187.
39. Винар Л. «Заповіт» Наталії Дорошенко // Український історик. 1999. № 2-4. С. 267-268.
40. Винар Л. Дмитро Іванович Дорошенко: життя і діяльність // Український історик. 2001. № 1-4, С. 9-67.
41. Ващенко Г. Дмитро Іванович Дорошенко (силуети) // Визвольний шлях. 1957. № 12. С. 13 64-1370.
42. Одарченко П. Життя і наукова діяльність Сергія Єфремова // Сучасність. 1976. № 10. С.16-32.
43. Одарченко П. Славний рід // Сучасність. 1980. № 10. С. 86-89.
44. Павличко Д. Наш родич - Арсеній Тарковський // Сучасність. 2000. № 9. С. 81-86.
45. Панькова С. Сергій Шамрай: вибір шляху (штрихи до біографії небожа і учня М. Грушевського) // Український історик. 2002. № 1-4. С. 313-338.
46. Смирнова В. Роман Шухевич: джерела формування характеру // Визвольний шлях. 2007. № 10. С. 61-72.
47. Воропай О. Вчення про добре народження (Евгеніка) // Визвольний шлях. 1965. № 4. С. 441-446.

48. Гаморак Ю. чи справді Шандровому роду не буде переводу? // Сучасність. 1969. № 6. С. 75-86.
49. Дзюбан Р. Як одружився Михайло Грушевський // Український історик. 2002. № 1-4. С. 416-422.
50. Савчук Ю.К., Шпильова Л.М. Українське генеалогічне і геральдичне товариство (УГГТ) // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с.

References

1. Ogloblyn O. Problema predkiv Mykoly Gogolja // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1967. № 3- 4. S. 78-94.
2. Senjutovych-Berezhnyj V. Rodynni zv'jazky knjaziv Nesvic'kyh z knjazjamy Ostroz'kymy // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1968. № 1-4. S. 124-127.
3. Senjutovych-Berezhnyj V. Ostap Dashkevych - vozhd' kozac'ky // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1969. № 1-3. S. 118-126.
4. Senjutovych-Berezhnyj V. Rid i rodyna Vygovs'kyh // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1970. № 1- 3. S. 159.
5. Vynar L. Pytannja pohodzhennja polkovnyka Maksyma Kryvonosa // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1971. № 3-4. S. 23- 35.
6. Kushhyns'kyj A. Rodovid Orlykiv // Vyzvol'nyj shljah. 1966. № 1. S. 16-31.
7. Verba I. V., Ogloblyn O. P. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. 1995. № 5. S. 89.
8. Verba I. V., Ogloblyn O. P. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. 1995. № 5. S. 89 - 99; № 6. S. 92-102.
9. Romanjuk T. Ukrai'ns'ki doslidnyky geral'dyky ta genealogii' na emigracii' (materialy do bibliografii') // Druga naukova geral'dychna konferencija. L'viv, 1992. S. 62-64.
10. Vynar L. Oleksander Petrovych Ogloblyn // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1964. № 4. S. 20-26.
11. Vynar L. Naukova tvorchist' Oleksandra Petrovycha Ogloblyna // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1970. № 1-3. S. 5-32.
12. Omel'chenko V. Prof. d-r Oleksander Ogloblyn (Zhyttja i dijal'nist') // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1989. № 4. S. 38-43.
13. Jas' O. Genealogichna ideja v naukovij tvorchosti i metodologii' O. P. Ogloblyna // Special'ni istorychni dyscypliny. 2000. Chyslo 4. Ch. 1. S. 146-157.
14. Mazepa O. Doslidzhennja z ukrai'ns'koi' geral'dyky ta genealogii' v diaspori (1945 - seredyna 70-h rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.06 / Mazepa Oleksandr Mykolajovych ; NAN Ukrai'ny, In-t ukr. arheografii' ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevs'kogo. Kyi'v, 2014. 20 s.
15. Procjuk S. Akademik Petro Kapica // Suchasnist'. 1980. № 4. S. 61-62.
16. Ogloblyn O. Problema predkiv Mykoly Gogolja // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1968. № 1-4. S. 19-36.
17. Bulat T. Problemy kul'tury na storinkah zhurnalu // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1994. № 1-4.
18. Stovba O. Materialy do rodu Petljur // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1979. № 1-4. S. 70-73.
19. Stovba O. Materialy do rodu Mihnovs'kyh // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1983. № 2-4. S. 74-92.
20. Sluzhyns'ka Z. Genealogija ukrai'ns'kyh rodyn // Vyzvol'nyj shljah. 1996. № 5. S. 600-608.
21. Kucherenko M. Chygyryns'ki koreni v rodovodi Myhajla Grushevs'kogo // Vyzvol'nyj shljah. 1998. № 12. S. 1610-1618.
22. Kucherenko M. Rid Grushevs'kyh: shtryhy do portreta // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1999. № 2-4. S. 170-174.
23. Dzjuban R. Zvidky pohodyt' rid Stepana Bandery // Vyzvol'nyj shljah. 1999. № 10. S. 1162-1177.
24. Kuk V. Rodyna Oparivs'kyh // Vyzvol'nyj shljah. 1999. № 10. S. 1228-1240.
25. Chernec'kyj Je. Rodovid Jakova Jacynevycha // Vyzvol'nyj shljah. 2001. № 7. S. 69- 85.
26. Chernec'kyj Je. Predky Ivana Nechuja - Levyc'kogo // Vyzvol'nyj shljah. 2002. № 8. S. 68-81.
27. Chernec'kyj Je. Jak zvaly Mazep kozac'kym zvychajem? (Rekonstrukcija rodovodu get'mana Ivana Mazepy) // Vyzvol'nyj shljah. 2004. № 2. S. 104-114.
28. Chernobuk M. Z rodovodu Tomar // Vyzvol'nyj shljah. 1999. № 12. S. 1486-1497.
29. Ivashhenko O. Shtryhy do biografii' poeta Leonida Poltavy // Vyzvol'nyj shljah. 2002. № 11. S. 105-107.
30. Avtobiografija Sofii' Parfanovych // Vyzvol'nyj shljah. 969. № 4. S. 507-509.
31. Semenenko O. Narkomjust Skrypnyk (Materialy do biografii') // Suchasnist'. 1961. № 6. S. 91-101.
32. Vynar L. Marko Dmytrovych Antonovych: avtobiografichni materialy // Ukrai'ns'kyj istoryk. 2005. № 2-4. S. 133-138.

33. Vynar L. Oleksander Mez'ko - Ogloblyn: zemlja, predky, rodyna // Ukrai'ns'kyj istoryk. 2000. № 1-3. S. 105-148.
34. Ogloblyn O. Rid: (publikacija L. Vynara) // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1994. № 1-3.
35. Ogloblyn O. Pro mij rid: (publikacija L. Vynara) // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1995. № 1-4. S. 204-208.
36. Vynar L. Avtobiografichni materialy Oleksandra Ogloblyna // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1994. № 1-4. S. 153-161.
37. Polons'ka-Vasylenko N. Spogady // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1994. № 1-4. S. 241-252.
38. Bykovs'kyj L. Natalena Koroleva // Vyzvol'nyj shljah. 1958. № 2. S.186-187.
39. Vynar L. «Zapovit» Natalii' Doroshenko // Ukrai'ns'kyj istoryk. 1999. № 2-4. S. 267-268.
40. Vynar L. Dmytro Ivanovych Doroshenko: zhyttja i dijal'nist' // Ukrai'ns'kyj istoryk. 2001. № 1-4, S. 9-67.
41. Vashhenko G. Dmytro Ivanovych Doroshenko (syluety) // Vyzvol'nyj shljah. 1957. № 12. S. 13 64-1370.
42. Odarchenko P. Zhyttja i naukova dijal'nist' Sergija Jefremova // Suchasnist'. 1976. № 10. S.16-32.
43. Odarchenko P. Slavnyj rid // Suchasnist'. 1980. № 10. S. 86-89.
44. Pavlychko D. Nash rodych - Arsenij Tarkovs'kyj // Suchasnist'. 2000. № 9. S. 81-86.
45. Pan'kova S. Sergij Shamraj: vybir shljahu (shtryhy do biografii' nebozha i uchnja M. Grushevs'kogo) // Ukrai'ns'kyj istoryk. 2002. № 1-4. S. 313-338.
46. Smyrnova V. Roman Shuhevych: dzherela formuvannja harakteru // Vyzvol'nyj shljah. 2007. № 10. S. 61-72.
47. Voropaj O. Vchennja pro dobre narodzhennja (Evgenika) // Vyzvol'nyj shljah. 1965. № 4. S. 441-446.
48. Gamorak Ju. chy spravdi Shandrovomu rodu ne bude perevodu? // Suchasnist'. 1969. № 6. S. 75-86.
49. Dzjuban R. Jak odruzhyvsja Myhajlo Grushevs'kyj // Ukrai'ns'kyj istoryk. 2002. № 1-4. S. 416-422.
50. Savchuk Ju.K., Shpyl'ova L.M. Ukrai'ns'ke genealogichne i geral'dychne tovarystvo (UGGT) // Encyklopedija istorii' Ukrai'ny: Ukrai'na-Ukrai'nci. Kn. 2 / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. K.: V-vo «Naukova dumka», 2019. 842 s.

Lobko N. V.
PhD (History), Assosiate Professor (Ukraine), Sumy State University. *ORCID: 0000-0002-3401-7295.*

CONTRIBUTION OF UKRAINIAN DIASPORA PERIODICAL LITERATURE TO GENEALOGY DEVELOPMENT (mid-to-late 20th – early 21st centuries)

In this article, the author analyzes works on genealogy published in the periodical literature of the Ukrainian diaspora in the mid-to-late 20th – early 21st centuries. Genealogy is a specialized history subject addressing an issue of reconstitution of the past of ancestry, designation of family connections. During the Soviet period, genealogy as science did not develop, although Ukrainian genealogy studies continued thanks to scientists working in emigration. In 1963, they established Ukrainian Genealogical and Heraldry Society. Such scientists as Oleksander Ohloblyn, Viacheslav Seniutovych-Berezhnyi, Antin Kushchynskyi, Luibomyr Vynar worked on problems of Ukrainian genealogy in emigration.

Their scientific work was not studied in the Soviet historiography because these scientists were considered "Ukrainian non-Soviet nationalists". Now, the times have changed, and their scientific heritage draws more and more attention from modern researchers, but the question of the contribution of the Ukrainian diaspora periodic literature to the development of genealogy isn't covered enough in the historiography.

Ukrainian emigrated scientists published the results of their studies in such journals of the Ukrainian diaspora as Ukrainskyi Istoryk, Vyzvolnyi Shliakh, Suchasnist.

On the pages of these journals, one can find genealogical explorations, historical and biography projects, autobiographical materials, dedicated to the life and work of various political persons and cultural figures. Such explorations included date and place of birth, names and surnames of parents, parents origin, and all information about the person in the article, as well as information about their spouse and children.

The author believes that such interest in genealogical information by emigrated scientists could be explained, firstly, by the desire to preserve the generational bridge and memory about their origin. Secondly, researchers understood that genealogical information often shed light

upon deeds and views of the influential personalities of that period. Moreover, genealogy can provide materials helping to find out the role and meaning of family connections and relations in the process of personality development.

Comparing the publications of diaspora journals dedicated to various outstanding people to the publications in the Soviet periodical literature, we can make the following conclusions. Diaspora scientists paid more attention to the lineage of a person and tried to bring to the reader's attention all information. At the same time, it was improper to talk about this in the Soviet Union, as it could result in negative consequences.

Having analyzed the genealogical materials, published in the various periodical literature of the Ukrainian diaspora mid-to-late 20th century, the author has made the following conclusions. Ukrainian genealogical research continued thanks to scientists who worked in emigration. In their explorations, they paid attention to the lineage of a person and tried to bring all the information to the attention of the readers. Nevertheless, diaspora scientists weren't able to conduct profound genealogical studies, because they were distanced from genealogical sources kept in the Soviet archives. For sure, it made the basis of their studies much narrower and that is why these scientists had to process the materials they brought with them or to look for new ones in the local archives and libraries.

Key words: *genealogy, diaspora, periodical literature, Ukrainian Genealogical and Heraldry Society, Oleksander Ohloblyn, Viacheslav Seniutovych-Berezhnyi, Antin Kushchynskyi, Luibomyr Vynar.*

Отримано 25.11.2021

УДК (UDC) 94 (437=161.2) "1921/1939":613.8
https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.3

ЗУБКО О. Є.

УКРАЇНСЬКА МІЖВОЄНА ЕМІГРАЦІЯ В ЧСР ТА ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ УКРАЇНЦІВ-ЕМІГРАНТІВ (1921-1939)

Спроби відійти від фізичного та психологічного (морального) стресу, відчуженість та невлаштованість у житті стали наслідком появи таких шкідливих звичок української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині як тютюнопаління, пияцтво та частково кавоманія.

***Ключові слова**: українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, тютюнопаління, алкоголізм, кавоманія.*

У кожної людини є свої слабкості, які по різному відображаються на способі життя, здоров'ї та соціальному статусі. Однак, деякі із слабкостей переходять у шкідливі звички, що становлять загрозу як, власне, людині, так і оточуючим, суспільству. В першу чергу мова йде про тютюнопаління, алкоголізм, наркоманію та кавоманію.

Ці шкідливі звички не оминули й українців другої еміграційної хвилі (політичної), що опинилися на теренах міжвоєнної Чехословаччини (ЧСР). Цигарки, пиво, горілка, морфін та кава опинилися в орбіті уваги представників української еміграційної спільноти завдяки науково-технічним відкриттям міжвоєнного періоду.

У 1920-х рр. на науково технічному горизонті можна було побачити: фен, тостер, лейкопластир, чорно-білий телевізор, апарат штучного дихання, пеніцилін, жувальну гумку. Окрім зазначеного, Чехословацька Республіка в 1920-х рр. залюбки «знайомилася» також з авторефрижератором, аерозольним балоном, електричною бритвою, електроенцефалографом, контактними лінзами, бульдозером, асфальтоукладачем, поліграфом, кінематографом. У «*золоті двадцяті*» в цій країні все частіше почали користуватися телеграфом і поштовими з банківськими переказами.

У 1930-х рр. в ЧСР гору брали вже перші електронні годинники, липка стрічка, кредитні бюро, замороженні напівфабрикати, радіотелескоп, електронний мікроскоп, аерогель, скловолокно, казеїнове волокно, нейлон (жіночі капронові колготки) та розчинна кава Nescafe.

Потрібно відзначити, що розгляд шкідливих звичок української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР ще не був у центрі уваги українських дослідників. Тому аналіз шкідливих звичок «українських пражан» здійснений за допомогою спогадів С. Русової [1], В. Сімянціва [2], Н. Наріжної [3], щоденника Є. Чикаленка [4], а також архівних справ фонду Служби Безпеки Чеської Республіки [5].

Написання назви країни Чехословаччина подається без дефісу в статусі молодої новоствореної в 1918 р. неподільної Першої Республіки чехів і

Зубко Ольга Євгеніївна - кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України та культури Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (Україна). ORCID: 0000-0002-7052-1472.

словаків. У цитатах зі спогадів, щоденників і в архівних матеріалах досліджуваного часу збережено стилістику й правопис оригіналів.

Метою публікації є критичний розгляд шкідливих звичок вихідців з України як частини еміграційного повсякдення 1920-1930-х рр. в якості культурної категорії з позицій історико-антропологічного підходу до минулого, що дозволяє глибше розуміти особливості внутрішнього розвитку емігрантів та їх зв'язків із зовнішнім соціальним і культурним оточенням без ідеологічних кліше.

Бурхливий розвиток чехословацького авто- й авіапрому (мова йде, насамперед, про підприємства концерну *Škoda*, про котрі інженер-подєбрадець В. Сімянців згадував як «про найбільші в Середній Європі фабрики зброї, електромоторів і всякого іншого залізяччя аж до автомобілів, мотоциклів і літаків» [2, с. 92], спричинив моду на паління цигарок. Палити в ті часи було модно та престижно. Про це на кожному кроці нагадувала реклама в газетах та часописах. В такий спосіб тютюнові кампанії намагалися переконати читацьку аудиторію в позитивних якостях своєї продукції. Тому тютюн рекламували й лікарі, й спортсмени, й актори й, навіть, науковці. Деякі тютюнові фірми сповіщали, що тютюн допомагає скинути зайву вагу, інші зображали представників середнього класу з цигаркою в звичній домашній обстановці (з дітьми, дружинами, котиками та песиками).

Однак, коли чехословацькі авіатори та автоаси палили американські «*Marlboro*» і «*Camel*» (відомі на території Чехії з 1904 р.), а жінки - «*Winston*», то українці, через відсутність коштів, - дешеву чеську «*Vlasta*» (відому з 1916 р.).

Непримиримим борцем із тютюнопалінням був Трохим Іванович Пасічник* (1896-1968) - видатний філолог, викладач Матуральних курсів при Українському високому (вищому) педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933) та Української реформованої гімназії в Ржевницях-Модржанах (1922-1945), що весь час волочив із собою де треба і не треба власну скрипку. Ніхто так і не міг зрозуміти, чому Трохим Іванович кохається у скрипці, поезіях Тичини й прозі Стефаника, намагаючись прищепити цю любов й іншим, і чому шаленіє, коли бачить в руках молоді цигарки або сигари. Щоправда, потрібно додати, що за останні діставалося не тільки молодим, а і старшим, шанованим «*українським пражанам*».

У 1930-х рр. Т. Пасічник був шкільним куратором (класним керівником - О. З.) Наталки Наріжної: «*Трохим Іванович Пасічник був середнього зросту мужчина, худощавий, з великими зеленкуватими очима, який рідко коли сміявся і часто кашляв. Бували дні, що обличчя його нагадувало видушену цітріну і бували дні, коли ніхто не міг йому догодити. Часами він ж приходив до кляси зі скрипкою в руках і після короткого словесного вступу починав грати мелодію завжди тої самої пісні «Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться». Грав він її з великою емоцією, а тому, що одинадцятилітні або дванадцятилітні шкраби є, переважно, нечутливі, то виступи професора викликали у нас зовсім не ту реакцію, на яку вони заслуговували…*» [3, с. 33].

Наталці Наріжній у 1938-1939 рр. теж дісталося «*на горіхи*» за цигарки від шкільного куратора. Вона згадувала той випадок так: «*Давай підемо у ліс, - сказала одного сонячного пообіддя Килина**, додаючи з поважною міною,*

що має аж дві цигарки. Почувалися ми дорослими - мені було майже шістнадцять, а Килина була дещо старшою. Ми пішли у ліс, у сторону тієї частини Модржан, де жила Килина разом з родиною. Ліс був досить ріденький, але ми знайшли прозору гущавину, посідали на траву і почали, загикуючись, смоктати "Власти". Тільки-но наші творчі душі, з допомогою реальної нудоти, почали підноситись під небеса, коли нам над головами громом загуркотіли слова професора Пасічника: "Білецька, Наріжна, що ти ви тут робите?" Що за дурне питання, подумала я. Та ж він бачить, що ми стараємося навчитися курити. Що в ту хвилину подумала Килина, не знаю, пригадую тільки її блакитні очі, мов ранішнє небо, і не менше розумну від запиту відповідь: "Вибачте, пане професоре, ми не знали, що тут вас зустрінемо". Пасічник оторопів, а тоді подивився на мене: "І, ви, Наріжна, також не знали?" Мені захотілося сміятися, так що я тільки кивнула головою на знак згоди. Як видно, професор також хотів сміятися. Відвернувшись від нас, він буркнув, щоб ми забиралися геть з лісу і щоб він більше ніколи не бачив нас і близько тютюну в будь-якій формі. Ми подякували і пообіцяли, що більше не будемо ходити в ліс вчитися курити» [3, с. 70].

Не менш шкідливим для «*українських пражан*» було надмірне вживання розливного пива та горілки.

Розливне пиво з традиційними закусками подавалося зазвичай у «*гасподах*». «*Гасподи*» були древніми символами Чехії, які розповідали про культуру цієї країни не менш промовисто, ніж замки та палаци. Вочевидь, в «*гасподах*» чеські інтелектуали XIX ст. обмірковували майбутнє свого народу. Тоді як у 1920-х рр. чеські «*гасподи*» виступали місцем приватних неформальних зустрічей, де за пивом та закусками можна було поспілкуватися досхочу. З 1869 р. найбільш популярною маркою пива в Чехії було «*Staropramen*». Саме ця марка пива була найбільш улюбленою в українських вигнанців. В. Сімянців згадував, що «*пиво не тільки сприяло невимушеному спілкуванню, а й пісенним конкурсам*» [2, с. 72]. Так відомо, що дуже полюбляв пиво український поет і драматург Олександр Олесь (1878-1944). У 1925 р. з цього приводу Є. Чикаленко (1861-1929) відзначав у своєму «*Щоденнику*»: «*...Якщо Садовський зовсім не змінився, не постарів, а навіть після тифу омолодився, то Олесь робить страшне враження - це просто пивна бочка; здається, якби його проткнув, то так би й бризнуло пиво: обрезклий, опухлий, сопе наче ковальський міх і ледві, ледві ходить. Пропав чоловік! Не дасть він вже нічого, ніякої творчости від нього вже сподіватися не можна. Думалось, що коли приїде з Київа його жінка та хлопець, то він перестане пити, аж показалось, що ніщо вже не може втримати його від пиятики…*» [4, с. 90].

А ось «*білоруські пражани*», котрі політично прямували тим же фарватером, що й українські соціалісти, більше полюбляли «*флековку*» - темне пиво. Празька пивоварня темного пива, спершу як сімейний бізнес, була заснована ще в 1499 р. Однак, свою назву «U Fleků» отримала тільки в 1762 р., коли її викупив Якуб Флековський (*Jakub Flekovský*). «*Flekovská třináctka*» («*Флеківська тринадцятка*») була до вподоби білорусам своїм приємним післясмаком: «*Флек - пивовар,* - згадував В. Сімянців, - *і пивна, де подавався тільки власний виріб, чорне пиво з "флеківським" вийнятковим*

присмаком. Це десь на Кжеменцовій вулиці чи там, де ми мали кляси в реальній школі...» [2, с. 72].

Нині вчені з'ясували, що люди вживають пиво через те, що його смак сприяє виробленню хімічної сполуки допаміну. Проте у 1920-1930 х рр. ситуація утруднювалася тим, що на пиво емігрантами витрачалися останні гроші, яких і так бракувало.

А ось вживання горілки було спричинене психологічним фактором, на що звертала увагу С. Русова: «…*Час-на-час обрій подєбрадського життя захмарювався - вмирали студенти від туберкульози. Виснажені по таборах організми не мали сил поборювати страшного мікроба, а клімат в Подєбрадах був вогкий і сприяв поширенню цієї хвороби. Справлялися пишні похорони, співалося хором "Журавлів" і кожен думав: сьогодні він, а завтра - я. І повставала у кожного страшна думка про смерть на чужині, далеко від рідного веселого краю, від степу широкого. І такий сум охоплював, що дехто з молодих не міг цього витримати: одні самі переривали нитку життя, другі хапалися за горілку, щоб у ній втопити страшні думки. Багато було цього лиха - піячили і студенти, і професори, бо нелегко було призвичаїтись до емігрантського життя…*» [1, с. 233].

Про шкоду пияцтва «*українським пражанам*» розповідало переважно духовенство. Наприклад, душпастир Подєбрадського автокефального осередку (Православного братства імені Святих Кирила та Мефодія) Григорій Мельник*** (1893 - після 1939). Одним із його наочних прикладів-проповідей був випадок із котом, котрого, власне, душпастир змушений був оперувати у 1928 р. і котрий став дурником, на думку душпастира, саме від горілки. (А якщо від горілки дурнішають тварини, то що вже казати про людей?) «….*Оперувати котика потрібно було терміново.* - Згадував мозирчанин Антон Білинський (1897 - після 1945), в минулому «*один із білорусів на службі УНР*», хорунжий 4 ї Київської дивізії, а в 1928 р. студент-подєбрадець. - *Але ж як? Це ж не кролик, тут кігті, зуби. Ось Панотець й вирішив застосувати загальний наркоз. Поклав пухнастика спиною собі на коліна і влив в нього, незважаючи на опір, гарну порцію горілки. Потримав трохи, опустив на підлогу. Тварину добряче хитало, але загальний наркоз пішов на користь: агресивності нуль, муркотить собі. Очі, правда, в різні боки дивляться, але то вже дрібниці. Операцію провести це не завадило: був розкритий пухир, вибрана столова ложку гною, ретельно вичищена рана, покладена лікарська мазь….Кіт вижив і одужав. Але - на жаль - став повним ідіотом. Не знаю, що цьому посприяло: хвороба, операція, вроджена котяча схильність або таки горілка. Однак складалося враження, що кіт, що не день, то дурнішав. Він не тільки не навчився ловити мишей, а й неймовірно їх боявся. Одного разу господар кота та Панотець, не витримавши, вирішили наочно показати негіднику, що миша - це безпечно і дуже смачно. Мишу впіймали живу, під банку з монеткою. Прив'язали її за хвоста на ниточку. А кота загнали у кут, щоб заздалегідь не утік. Тоді ж Панотець став похитувати нещасною мишею у тварини перед носом. Миші, напевно, було страшно, але той жах, який читався в котячих очах, зашкалював усі межі. Сидячи на задніх лапах, пухнаста істота спиною втиснулася у куток, і перелякано стежила як розгойдується перед її очима*

якась інша звірюка. Кульмінаційним моментом стала мишача витівка: вигнувшись, вона потягнулася до кота та….. вкусила його за носа! Отетеріли усі, а кіт з криком вирвався з кутка, прослизнув повз людські ноги та драпонув на вулицю… » (Переклад з чеської - О. З.). [5, арк. 34].

Щодо ж такої грізної шкідливої звички як наркоманія, то, на щастя, вона «*обійшла*» українських вихідців у міжвоєнну добу. Вживання опію, морфію та кокаїну було властиве більше російській еміграції (кокаїновий «*балтійський чайок*»). На початку XX ст. опій, морфій або морфін, кокаїн, героїн відкрито продавалися у аптечних мережах. Наприклад, камфорна настоянка опію призначалася при безсонні та діареї; порошковий героїн «*виліковував*» бронхіт, астму, туберкульоз, депресії; лаудаум (рідина з високим вмістом опіатів) виступав заспокійливим дитячим засобом; а білі кристали морфію використовувалися як знеболююче. Тільки у 1927 р. в Європі, а в міжвоєнній Чехословаччині в 1929 р., ці засоби потрапили в реєстр «*ліків суворої звітності*».

Українських вихідців в міжвоєнній ЧСР більше «*зачепила*» розчина кава *Nescafe*, котра здобула популярність у 1938 р. Розчинний кавовий напій на той час був справді інноваційним, а, головне, дешевим, бо натуральна мелена кава коштувала дуже дорого. До того ж, до кави у крамницях зазвичай пропонувалося згущене молоко або молочний шоколад, що психологічно ніби «*підсолоджувало*» життя само по собі. «*Фірма Нестле, що ото її каву п'ють по всьому світі, та ще й иншими смачними і поживними продуктами постачає всі континенти, будувала на міських ґрунтах у Глінсько велику фабрику. Щось говорилося про сорок мільйонів чеських корон. Воду міського водотягу фірма вже провела, але чи місто не могло постачати фабриці потрібну кількість води, чи була та вода дорога, не пам'ятаю, тільки фірма Нестле звернулася до нашої фірми, спершу за проектом, а потім передала будову...»,* - згадував В. Сімянців. [2. с. 181].

Отже, шкідливі звички української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині свідчили здебільшого про її спроби відійти від фізичного та психологічного (морального) стресу, намагання позбавитися відчуженості та невлаштованості у житті.

Примітки

***Трохим Іванович Пасічник** закінчив свого часу Вінницьку вчительську семінарію. Згодом завідував двокласною школою у Сарненському повіті на Волині. У 1915 - 1916 рр. вступив до Вінницького реформованого учительського інституту, по закінченні якого вчителював у Вінницькій вчительській семінарії, у 1918 р. вступив до Київського державного університету, в якому навчався до часу еміграції. З 1921 р. «*прикомандіровний*» до Міністерства освіти УНР, а з 1922 р. на запрошення Українського Педагогічного товариства у Львові обійняв посаду професора класичної філології в гімназії м. Луки (Галичина). З 1923 р. - на еміграції в ЧСР, викладач Українських Матуральних курсів при УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Вчителював і в Українській реформованій гімназії в Ржевницях-Модржанах. Помер у США в 1968 р.

****Килина (Катерина) Леонідівна Білецька (Ольжич; Лазор)** (1919 - 1996) - молодша донька професора Л. Білецького, дружина О. Ольжича, журналістка, громадсько-культурна діячка. Померла в Канаді у 1996 р.

*****Григорій Мельник** походив родом із с. Лаврівки Вінницького повіту Подільської губернії (нині Вінницького району Вінницької обл.). Закінчив військову школу в Києві. Військову службу спершу проходив у Російській армії, а потім до 1 січня 1918 р. в Богданівському полку військ Центральної Ради. Був делегатом Українського Церковного

собору. Мав парафію у Вінницькому повіті. Втік з України до Польщі у травні 1921 р. під час роботи Церковного собору. Два місяці перебував у Каліському таборі. В Польщі за три роки «*мав*» 9 парафій та вчителював на Пінщині, що на той час входила до складу Берестейського воєводства. За проведення шкільного плебісциту на користь української школи його звільнили з парафії та притягнули до суду. У 1924 р. домігся дозволу на переїзд своєї родини до ЧСР, де, за одними звістками, вступив на навчання до УГА в Подєбрадах, за іншими - до УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. У 1938 р. переїхав на Закарпаття. Після 1939 р. подальша доля - невідома.

---

1. Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 1994. 544 с.
2. Сімянців В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині (1929-1945). Buenos Aires - Philadelfia: В-во Юліана Середяка, 1973. 237 с.
3. Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин) / Editor Mykola Mušinka; Vydalo Sdruženi Ukrajinek v České Republice. Praha, 2010. 100 p.
4. Чикаленко Є. Щоденник (1925-1929) / Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2016. 448 с.
5. Archiv bezpeinostnнch sloħek (Praha, Czech Republic). Fond S OSTRAVA. Sign. S-4552 OV, str. 34.

References

1. Rusova S. Memuary. Shchodennyky. [Memoirs. Diaries]. Kyiv: Polihrafknyha, 1994. 544 s. [in Ukrainian].
2. Simyantsiv V. Inzhener-emihrant v Chekho-Slovachchyni (1929-1945). [Emigrant engineer in Czechoslovakia (1929-1945)]. Buenos Aires - Philadelfia. V-vo Yuliana Seredyaka. 1978. 237 s. [in Ukrainian].
3. Narizhna N. Dytyachymy ochyma (Spomyn). [Children's eyes. Recollection]. / Editor Mykola Mušinka; Vydalo Sdruženi Ukrajinek v České Republice. Praha, 2010. 100 r. [in Ukrainian].
4. Chykalenko Ye. Shchodennyk (1925-1929). [Diary. (1925-1929)]. / Uporyadkuvannya, peredmova ta komentari I. Starovoytenko. Kyiv: Tempora, 2016. 448 s. [in Ukrainian].
5. Archiv bezpečnostních složek (Praha, v Českй Republice). Fond S OSTRAVA. Sign. S-4552 OV, str. 34. [in Czech].

Zubko O. Y.
PhD (History), doctoral student of the Department of History of Ukraine and Culture of Vinnytsia State Pedagogical University M. Kotsyubynsky (Ukraine). *ORCID: 0000-0002-7052-1472.*

UKRAINIAN INTERWAR IMMIGRATION IN CSR AND UKRAINIAN IMMIGRANTS' BAD HABITS (1921-1939)

Tobacco smoking, alcoholism, drug abuse, coffeemania didn't bypass the Ukrainians of the second (political) immigration wave, who found themselves on the ground of the interwar Czechoslovakia (CSR). Cigarettes, beer, vodka, morphine and coffee were in the focus of the Ukrainian immigration community's representatives' attention due to the scientific discoveries during the interwar period. Rapid development of the Czech automotive and aircraft industries, permanent advertising in newspapers and magazines caused fashion for smoking. Unlike the Czech men, who smoked «Marlboro» and «Camel» (sold on the territory of the Czech Republic since 1904) and the Czech women who preferred «Winston», the Ukrainians smoked cheap local «Vlasta» (known since 1916) because of the lack of money.

The excessive use of draft beer and vodka was equally harmful for the Prague residents of the Ukrainian origin. Tapped beer together with traditional snacks were usually served in so called 'yards'. "Flekovka" (a sort of dark beer) and «Staropramen» (a sort of light beer) were available, and the Ukrainians chose «Staropramen». In general beer was consumed for pleasure (even though with the last bit of money). On the contrary, drinking vodka was caused mostly by the psychological state of the Ukrainians.

As for such dangerous habit as drug abuse, fortunately, it was not typical for the immigrants of the Ukrainian origin during the interwar period. Doing opium, morphine and cocaine was the most common habit for the Russian immigration. At the beginning of the XX century opium, morphine and cocaine were freely sold in pharmacy chains. For example, laudanum was

prescribed to treat insomnia and diarrhea; powder-like heroin was taken in the case of bronchitis, asthma, tuberculosis, depression; laudanum was also considered to be a sedative for children; white crystals of morphine were used as a painkiller. Those drugs were listed in the register "certified financial statements" only in 1927 in Europe and in 1929 in the Czech Republic.

The inhabitants of CSR of the Ukrainian origin were more interested in "Nescafe" instant coffee which became popular in 1938. During that period of time instant coffee was an innovative and cheap drink. It was rather important for immigrants because natural coffee cost a lot. Moreover, coffee in shops was sold together with milk chocolate or condensed milk, which psychologically made the life sweeter.

Key words: *Ukrainian immigration, the interwar Czech Republic, tobacco smoking, alcoholism, coffeemania.*

Отримано 03.11.2021

УДК (UDC) 94 (477) "1930/1941"
https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.4

РУМЯНЦЕВ О. Є.

ТАЄМНИЦІ ПАНСІОНУ ОНАЦЬКИХ І РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР (за документами МВС Італії, 1930-1941 рр.)

У статті йдеться про діяльність Є. Д. Онацького в Королівстві Італія на початку 30-х років XX століття. У цей період країна змінює свою зовнішньополітичну стратегію, у 1933 році підписано договір з СРСР. Радянська влада висловлює незадоволення наявністю українського політичного руху в Італії. Одним з наслідків було активніше спостереження за діяльністю українських активістів, зокрема Онацького, з боку італійської політичної поліції. Інформатори, часто необізнані з українським контекстом, сприймають постать Онацького крізь призму російського світогляду. Економічна діяльність Онацьких (так званий пансіон) викликає в агентів поліції додаткові підозри. Дослідження засновано на документації МВС та МЗС Італії, на щоденниках Онацького та на результатах досліджень інших науковців.

***Ключові слова**: Євген Онацький, українська діаспора, Італійська політична поліція, Міністерство внутрішніх справ Італії, Міністерство закордонних справ Італії.*

Діяльність Євгена Дометійовича Онацького (1894-1979) в Італії, де він перебував з 1919 по 1947 рр., є відомим в українській, італійській та світовій науці фактом. У 1919-1921 рр. він був керівником прес-бюро, а згодом головою Дипломатичної місії Української Народної Республіки в Італії. Мешкав у Римі, де виконував публіцистичну, дипломатичну, політичну, науково-дослідницьку діяльність. У сучасній Італії цього діяча за правом вважають «першим італійським україністом» [1]: у 1936-1940 рр. Онацький був професором Вищого східного університету *Л'Орієнтале* в Неаполі (1936-40). Також працював лектором у Римському університеті в 1940-1943 рр. У 1943 р. заарештований нацистами, звільнений 1945 р. У 1947 р., аби уникнути екстрадиції до СРСР, вимушений виїхати до Аргентини.

Ставлення до України та до нечисленної української діаспори в Королівстві Італія було неоднозначним. Протягом 20-х та 30-х рр. окремі представники італійського уряду та певні політичні кола сприймали українське питання як карту, яку за відповідних політичних умов можна вигідно розіграти на користь зовнішньополітичних інтересів країни у Східній Європі. З іншого боку, масивна присутність російського фактора у світобаченні як пересічних, так і освічених італійців, а також брак інформації про український світ, сприяли тому, що Україну здебільшого сприймали крізь призму великоросійського чи то радянського контексту та відповідних геополітичних інтересів [2]. У 1924 р. Королівство офіційно визнало СРСР і розпочало запроваджувати з ним економічну співпрацю.

Румянцев Олег Євгенович - доктор філософії, асоційований професор російської мови і слов'янських студій Університету м. Палермо (Італія). ORCID: 0000-0002-1348-8645.

Онацький у своїх щоденниках (*У вічному місті*, 1-4) неодноразово згадував про подвійне ставлення в Італії до українського питання та вичерпно описав засади такого відношення. З одного боку, італійці були зацікавлені в Україні матеріально - про це говорили численні італійські урядовці, про це стверджували деякі пересічні співрозмовники Онацького: «Візьмім, напр. нас, італійців... Ніхто не зацікавлений в існуванні самостійної України так, як ми. Ви ж розумієте, всі шляхи з України ідуть через Італію, і всі шляхи Італії на схід ідуть через Україну. Україна має вугіль, залізо, марганець і інші потрібні нам сирівці. Україна має найкращу пшеницю, з якої ми робимо наші найкращі макарони... І до того ж, ми боїмося панслявізму, ми ненавидимо Югославію, що своєю плодючістю і потенціяльним розвитком загрожує нам на Адрійському морі. Ми знаємо дуже добре, що яка б там Росія не постала на руїнах Совєтчини, вона продовжуватиме давню панслявістичну політику і підпиратиме Югославію» [3]. Отже, на думку окремих італійців, Росія була загрозою, а незалежна Україна являла собою бажану й вигідну геополітичну та економічну перспективу. Водночас, сучасний російсько-радянський контекст був орієнтиром прагматичної економічної та політичної стратегії італійців. Італія вимагала надійних політичних та економічних гравців. Так, інші співрозмовники Онацького вбачали в національних державах, що постали на руїнах Першої світової війни, певний хаос та відсутність надійних партнерів, і в цьому протиставляли їх СРСР (у наступній цитаті йдеться про чеське політичне середовище): «Всі вони один одного поборюють, один під одного підкопуються, один одного лають... Поки так буде, ми воліємо большевиків у Росії... ніж втрачати час на розмову з порожніми місцями...» [4]. Крім російського фактору існували й інші, зокрема польський. Словами Онацького: «Тим часом, як у "Ляворо Фашиста" мені обіцяють, що в першу ж війну, яка виникне, вони формуватимуть українські леґіони", а "Імперо д'Італія" мене запевняють, що італійський уряд іде все більше на польонофільські позиції» [5] тощо.

Діяльність Онацького, його публікації, середовище його спілкування, його звичайна культурна й політична активність - все це не залишалося поза уваги Міністерства внутрішніх справ Королівства. Як свідчать звіти агентів-інформаторів італійської поліції, за ним спостерігали ще з часів Дипломатичної місії [6]. Перший датований документ з особистої справи Онацького, у якому наведено інформацію безпосередньо про нього, пов'язує його постать суто з його колишньою дипломатичною працею: «Йдеться про колишнього голову Прес-служби та колишнього секретаря Дипломатичної місії білої[1] України в Італійському королівстві, яку очолював проф. Дмитро Антонович, наразі ректор Українського університету у Празі; функції місії припинилися після визнання Італією радянського режиму» (тут і далі - наш переклад з італійської) [7].

Документацію МВС стосовно життя й діяльності Онацького в Італії, яка зберігається в римському Центральному державному архіві й залучена до його особистої справи, можна розподілити на дві групи. По-перше, йдеться про внутрішній документообіг (в рамках одного міністерства, або

[1] Термін "білий" вжито з метою протиставити УНР "червоній Україні", тобто більшовицькій.

між МВС, МЗС, Міністерством культури тощо), про адміністративні питання, як-то запит Онацького на оформлення посвідчення про ідентичність, його запит на ввезення до Італії публіцистичного матеріалу, нотатки про кожний його виїзд з території Італії та повернення тощо. По-друге, це документи, що свідчать про спостереження за політичною діяльністю емігранта. Такі нотатки часто надходили від інформаторів, або від персоналу посольств інших країн, або ж це були повідомлення з території інших країн тощо. У цьому масиві документів знов-таки можна виділити декілька тематичних розгалужень. Наприклад, польський напрям. Уряд Польщі, стурбований активністю української діаспори, приділяв дільності Онацького та інших українців окремої уваги та в 1930-1937 рр. повідомляв про це МЗС та МВС Італії; особливо поляків турбував намір ОУН створити в Європі серію українських бюро, зокрема в Римі. Друга тематика - це зв'язки Онацького з іншими представниками діаспори, насамперед з Євгеном Коновальцем: як відомо, провідник ОУН, після виїзду зі Швейцарії 1936 р., мешкав у Римі й мав тісні стосунки з Онацьким; Онацький також мав контакти з Яковом Макогоном, Ярославом Барановським, Андрієм Мельником, Ріхардом Ярим, Петром Кожевниковим та іншими краянами, що прибували до Італії. Нарешті, російська тематика: як вже зазначено, діяльність Онацького стосувалася й італійсько-російських відносин - саме цього аспекту торкається наше дослідження.

У 1929-1939 рр. Італія змінює стратегію своєї внутрішньої політики та значно пожвавлює свою зовнішньополітичну діяльність. З одного боку, уряд мав необхідність наблизити широкі верстви громадян до фашистської ідеології, створити "нову людину", лояльну до режиму. Із цим пов'язане нівелювання політичної опозиції та плюралізму в державі, а також агресивна прагматичність Італії на зовнішньому фронті [8]. Завдяки цій стратегії, стверджує Онацький, «престиж Італії на полі міжнародньої політики ніколи не стояв так високо» [9]. У 1933 р. Італія пропонує найбільшим Європейським силам - Німеччині, Франції та Великобританії - передивитися умови Версальського договору (1919) і скласти Пакт чотирьох (*Patto a quattro*), спрямований на створення умов для нового економічного розвитку та на запобігання евентуальних конфліктів. Цей пакт дозволив би найбільшим європейським силам створити єдиний західноєвропейський фронт: «І це Москва дуже добре розуміє, і відразу почала галасувати, що плян Муссоліні скерований проти Совєтського Союзу», - пише Онацький [10]. Пакт не буде підписано з незгоди Франції та сил Малої Антанти, з незацікавленості Німеччини та з причин його схожості зі статутом Ліги Націй (1919-1946).

2 вересня 1933 р. Італія першою з Європейських держав підписує з СРСР договір про дружбу, ненапад та нейтралітет [11]. В цих умовах, коли італійсько-радянські відносини входять до нової, більш активної й конструктивної фази, відношення італійського уряду та зацікавлених італійських громадян до української справи зазнає певних змін. Москва саме в цей період відтворює певний тиск на Італію: «Совєтське посольство, під час переговорів про торговельний договір, внесло протест проти того, що італійський уряд підтримує українських "контрреволюціонерів" і тим

втручається в внутрішні справи СССР» [12]. Звичайно, постать Онацького, як провідного діяча української громади, почала привертати до себе увагу місцевих органів поліції. Спостереження за ним було посилено.

Наведемо інформацію про італійські органи, що здійснювали контроль над політичною діяльністю іноземців у міжвоєнний період. У 1920 р. в рамках Генерального управління з питань державної безпеки (*Direzione generale della Pubblica Sicurezza*) та з ініціативи його голови Джузеппе Куаранта (Giuseppe Quaranta) засновано Спеціальну слідчу службу (*Ufficio speciale di investigazione*), яка повинна була не лише спостерігати за лівим політичним рухом, але й запобігати шпіонажу та контролювати діяльність іноземців [13]. Після реформи Міністерства внутрішніх справ Італії у 20-х рр. спостереження за іноземцями увійшло до повноважень Політичної поліції (*Divisione polizia politica*): цю службу офіційно засновано законом № 33 від 9 січня 1927 р., але вона вже була розпочала свою діяльність декількома місяцями раніше, згідно закону № 1903 від 6 листопада 1926 р., який надавав префектам (представникам державної влади в областях) повноваження організовувати політичне спостерігання та збір конфіденційної інформації. Організаційними центрами спостереження були Квестури (*Questura*, Територіальна установа поліції), які рекрутували персонал для збору інформації та передавали його до відділу Політичної поліції через Префектуру (*Prefettura*, Територіальний осідок влади), або безпосередньо до вищого командування поліції. Конфіденційна інформація надходила також від територіальних об'єднань по боротьбі проти антидержавних злочинів - так званих *OBPA*, що з'явилися в Італії 1930 р.[2] Першим головою Політичної поліції в 1926-1929 рр. був Ернесто Ґулі (Ernesto Gulm); у 1929-1938 рр. його змінив Мікеланджело Ді Стефано (Michelangelo Di Stefano), а в 1938-1945 рр. - Ґуідо Лето (Guido Leto). Таємне спостереження та збір інформації, що їх запроваджувала служба, стосувалися політичної діяльності та особистого життя не лише противників фашизму, але й безпосередньо членів фашистської партії, політичних, економічних і культурницьких організацій, а також присутніх у королівстві іноземців, що запроваджували політичну активність.

Керівник відділу Політичної поліції особисто дбав про рекрутування інформаторів. Фінансування цієї діяльності надходило з неофіційних фондів, якими розпоряджалася верхівка поліції. Особистість інформаторів була відомою лише територіальним керівникам, які на свій розсуд приймали на службу та звільняли своїх агентів та встановлювали їхню платню. Мережі інформаторів та їхніх підлеглих (адже інформатори могли створювати власну підмережу) передавали до відділу Політичної поліції величезну кількість даних. Часто йшлося про «звіти з метою наклепу проти осіб, ставлення до яких було негативним з особистих причин» [14].

Необхідно зазначити, що Онацький мав певні привілеї та міг претендувати на захист з боку окремих представників італійського уряду -

[2] До сьогодні не виявлено, якою точно була назва цієї організації. Основні інтерпретації скорочення *OVRA*: *Opera Volontaria di Repressione Antifascista* (Волонтерська організація з протидії антифашизму), *Organo di Vigilanza dei Reati Antistatali* (Орган протидії антидержавним злочинам), *Organizzazione di Vigilanza e Repressione dell'Antifascismo* (Організація з контролю й протидії антифашизму).

про це писали й інші дослідники міністерської документації [15]. Зокрема йдеться про "певні послуги", які Онацький у минулому надавав МЗС Італії. Про це також свідчить рукописна нотатка, лише частково розбірлива, що фігурує на машинописній копії звіту одного з інформаторів від 17 червня 1933 р.: «[...] Онацький має добру репутацію в Міністерстві закордонних справ». У цьому повідомленні йдеться про потенційний вплив діяльності Онацького на італійсько-радянські відносини та про наявність певних верств італійської інтелігенції, що прихильно ставилася до питання української незалежності. Автор звіту дотримується прорадянських поглядів та з критикою ставиться до постаті Онацького і до його однодумців:

Радянське посольство високо оцінило вчорашній номер газети "Giornale d'Italia", у якому підтверджено лояльність Фашистської влади до СРСР. Кореспондент "Тасс" відразу ж відправив текст до Москви. Але залишається недовіра щодо Пакту чотирьох. Учора ввечері мені повідомили: Ми знаємо, що Муссоліні запроваджує реалістичну політику і, цілком зрозуміло, не має наміру жертвувати інтересами Італії заради інтересів Церкви або інтересів нафтових магнатів чи мільярдних кредиторів царської Росії. Фашистський уряд не сприяє більш чи менш легальній діяльності, скерованої проти Радянської держави, що підтверджують заходи, вжиті проти журналу "Росія"; але є правдою й те, що пропаганда наших ворогів знаходить допомогу й підтримку серед окремих фашистських інтелектуалів. Суто в Римі, як ви знаєте, виходять друком брошури під промовистою назвою: "Ми й Україна" [*Noi e l'Ucraina*]. *Хто ці "ми"? Це неодмінно фашисти, пов'язанні з Онацьким, який був одним з керівників Української місії в Римі. І хто сплачує, за посередництвом Онацького, ці численні публікації? І як вони оминають відповідальні за це установи?* [підкреслено червоним у оригіналі]

Муссоліні звісно не має наміру перетворити Пакт чотирьох на антиросійський інструмент, але такий намір мають англійці, Ватикан, Розенберг і ось ці українці. Не забувайте, що послідовники Коновальця[3] спираються на гітлерівську Німеччину також і тому, що вони сподіваються на тріумф своєї справи через перегляд договорів.

У сучасному політичному й економічному маразмі не можна передбачити, якою буде ситуація завтра. Чи зможе Італія у певний момент сама протистояти планам своїх трьох "співпрацівників"? Яких насправді чотири - адже Ватикан постійно присутній в усіх європейських справах.

Муссоліні може опинитися під тиском цих "співпрацівників" і під тиском антиросійського прошарку Фашистської партії. [...] [16]

Цей уривок не лише нагадує про той факт, що стратегія співпраці з радянською державою мала міцне лобі у фашистських колах, але й підтверджує те, що послідовники такої стратегії сприймали діяльність Онацького, та взагалі українське питання, як заваду на шляху Італії до конструктивних відносин з СРСР. Представники фашистської партії, що дотримувалися прорадянської політики Італії, з підозрою й незадоволенням

[3] В оригіналі, помилково: *Korovanetz.*

спостерігали за тими однопартійцями, які прихильно ставилися до ідеї незалежної України. Автор звіту вважає за необхідне виявити джерела фінансування діяльності Онацького - це свідчить про те, що його підозрювали у співпраці з іноземними політичними силами.

Інші архівні документи містять підтвердження, що постать Онацького дратувала працівників радянського посольства й радянські органи безпеки. Про це свідчить звіт одного з інформаторів від 5 серпня 1933 р.: з нього витікає, що росіяни вважали квартиру Онацьких антирадянським центром та що ГПУ мало намір встановити контроль за пансіоном [17]. Згодом МВС Італії розпочне вважати вірогідною можливість замаху з боку агентів радянських спецслужб на Коновальця, який з 1936 р. мешкав у Римі, а також на Онацького. Як відомо, ці припущення виявилися цілком реалістичними. З метою запобігання подібної загрози, згідно наказу голови Політичної поліції М. Ді Стефано, за цими двома діячами у другій половині 30-х рр. буде встановлено посилений контроль [18].

З перших років перебування в Італії Є. Онацький із дружиною Ніною[4], з метою покращити скрутний матеріальний стан, влаштували в орендованій квартирі "пансіон" - тобто приймали іноземних постояльців на платній основі. Крім незначного прибутку, ця форма діяльності дозволяла Онацькому спілкуватися з представниками інших народів: «У моїй хаті завжди товчуться гості. Зі всіх кутків світу, з усіх славнозвісних столиць, зі всіх культурних осередків, представники всіх рас і народів. Найрідше приїздять українці. Найчастіше - північні американці [...]. Зав'язуються цікаві знайомства, і - в повільних розмовах за довгим спільним столом, що іноді переходять у жваві дискусії - пізнаєш непомітно психологію й погляди далеких людей і найсучасніші суспільні ідеали. Пізнаєш поволі психологію і вдачу окремих людей і цілих народів» [19].

Утім, постійна присутність закордонних гостей привертала додаткову увагу поліції, чиї агенти активно цікавилися особистістю прибулих, а інколи у своїх звітах наводили про них доволі детальну інформацію. Онацький був свідомий того факту, що його діяльність викликала увагу з боку місцевої поліції, однак постійні спостереження й розпитування з боку агентів додатково загострювали цю делікатну ситуацію. Саме в 1933 р., тобто у рік підписання договору з СРСР, втручання сягнуло такого рівня, що він вимушений був звернутися до працівника МЗС Італії Куароні (*Quaroni*) з проханням посприяти припиненню цього постійного тиску. Наводимо текст листа у перекладі з італійської:

Шановний коменданте Куароні,

я був би Вам вельми вдячний, якби Ви могли написати листа від Міністерства до Квестури та пояснити, що моя квартира є не лише пансіоном[5], але насамперед є приватним помешканням, куди я можу запрошувати та де я можу приймати моїх друзів без необхідності про це комусь звітувати.

Оскільки українська преса в сучасних умовах не може на адекватний

[4] В документах італійської поліції фігурує як *Kukulenski Nina fu Giuseppe*.
[5] В оригіналі: *of payag guests.*

спосіб оплачувати мою кореспондентську працю, ми насправді були вимушені, з причин життєвої необхідності та задля моєї політичної незалежності, отримати в Квестурі дозвіл на оренду деяких кімнат нашої квартири, за що регулярно сплачуємо податок на прибуток та інші податки (понад 700 лір). Крім того ми, як правило, не приймаємо до себе незнайомих та неперевірених осіб. З оглядом на тип моєї журналістської та політичної праці ми повинні бути обережними, коли приймаємо до себе людей.

Проте агенти Квестури, виконуючи свої обов'язки в рамках спостереження та державної безпеки, постійно констатують, що в нашій квартирі спостерігається занадто інтенсивний як для "пансіону" рух, і дивуються цьому, і запроваджують розслідування, і погрожують штрафами. Регулярно якийсь новий агент приходить до нас і допитує про кількість орендованих гостям кімнат та про кількість гостей, і намагається знайти в цьому якісь невідповідності тощо... І мене це турбує, це занадто принизливо!...

Коменданте, Ви добре розумієте, що я нерідко приймаю в себе особистих друзів та політичних однодумців, які прибувають до моєї квартири як до мого приватного помешкання, і що я не бачу жодної причини заявляти про їхню присутність чужим особам...

Новий закон про тимчасову оренду кімнат забороняє приймати клієнтів на термін менший ніж десять діб. Численні мої товариші прибувають до Рима лише на декілька днів. Це стає ще одним джерелом непорозумінь з агентами Квестури. Якщо я офіційно заявлю про їхнє перебування, мене оштрафують. Якщо ні, то мені знов-таки загрожує штраф, і я знов вимушений надавати непотрібні й принизливі пояснення. /арк. 2:/

Тому прошу Вас, Коменданте, зробити все можливе, щоб пояснити Квестурі, що моя квартира є приватним домом, до якого приходять друзі й гості, і що одні з них платять, а інші - ні. За тих, хто платить, я вже сплачую податок на прибуток та інші форми податків. Ті, хто не платить - це моя приватна справа.

Моя журналістська й політична праця, яку я виконую вже багато років, скерована проти ворогів України та Італії та запроваджується з метою пропаганди ідей фашизму у пресі та зокрема між українською молоддю. Ця праця є Вам добре відомою, що робить ці постійні розслідування Квестури цілком непотрібними.

Наперед Вам дякую та висловлюю Вам, Коменданте, свою найвищу пошану.

Підпис Онацького [20]

Реакція на лист Онацького не примусила довго чекати: 6 квітня 1933 р. МЗС надсилає листа безпосередньо до голови Політичної поліції, М. ді Стефано, з проханням запроваджувати спостереження на більш дипломатичний спосіб; 20 квітня відповідне прохання надходить до Квестури м. Риму; 9 травня голова Квестури пояснює свої дії у зворотному листі до листі МВС та стверджує, що видав розпорядження не турбувати Онацького без причини; нарешті, 18 травня МВС у відповіді до МЗС пояснює, що

спостереження було обумовлено не підозрами щодо постаті Онацького, а виключно справою пансіону [21].

Незважаючи на таку відповідь, залишається очевидним, що за пансіоном стежили з метою дізнатися більше про зв'язки Онацького з закордонними осередками та про фінансування його діяльності - це підтверджує зміст наступних звітів. В архіві присутні декілька листів періоду 1933-1934 рр., у яких інформатори намагаються більше дізнатися про політичне кредо Онацького, про його зв'язки з іншими країнами тощо. Наведемо декілька прикладів.

Рим, 7 жовтня 1933 року
[штамп:] -9 10 33
Проживає в Римі руський/російський[6] *журналіст* *Євген Онацький* [підкреслено синім кольором в оригіналі], *завзятий антибільшовик, кореспондент латвійських газет, на якого в російському середовищі старого режиму дивляться з певною недовірою, адже дехто має сумніви щодо щирості його заяв.*

Наразі він заснував у себе вдома, за адресою Corso d'Italia n° 6, так званий "Український гурток" [підкреслено червоним кольором в оригіналі], *метою якого є запровадження організованої діяльності для боротьби за українську незалежність проти більшовицького режиму. Цю ініціативу теж зустріли з певною недовірою. Вважають, що це є приводом для прибуття до квартири Онацьких численних його співвітчизників, які мали б спостерігати за діяльністю й намірами колонії росіян та отримувати вичерпну інформацію про їхнє життя.*

Не є зрозумілим, для кого він має виконувати цю працю. Він часто їздить до Швейцарії і до Франції, щоб передати отриману інформацію, і доволі [нерозбірливо] *пише за кордон* [22].

Рим, 1 серпня 1934 року
[штамп:] *-4 8 34*
[олівець, ліворуч від тексту:] *590*[7]

Онацький [підкреслено в оригіналі], *український сепаратист, журналіст, керує пансіоном за адресою Corso d'Italia 6.*

Сумнівний і не вельми симпатичний тип. По війні за ним спостерігав наш S.I.C.S., оскільки його квартиру, за адресою Corso d'Italia n° 6, вже тоді відвідували різного роду росіяни/руські. Загалом діяльність Онацького не була цілком зрозумілою, але здебільшого вона скерована на створення незалежної української республіки (утім, так і не вдалося ані дізнатися, ані зрозуміти - чому для запровадження цієї діяльності Онацький обрав суто Рим: вибір іншої європейської столиці був би набагато більш логічним!). З багатьох і цілком зрозумілих причин, його вважали німецьким агентом, але,

[6] У окремих висловленнях автор міг посилатися і на етнічно-російський, і на східнослов'янський контекст; у цих випадках полісемічний термін *russo* перекладаємо подвійним терміном "руський/російський".

[7] Очевидно, йдеться про особистий код інформатора.

на жаль, якщо пам'ять мене не підводить, не вдалося знайти цьому жодного підтвердження. З моменту останньої зустрічі минуло приблизно 15 років, і він, звичайно, не впізнав колишнього співрозмовника. І хоча він зрозумів, що його співрозмовником був антибільшовик наполовину російського і наполовину італійського походження, все ж продовжував поводитися неоднозначно і, згідно притаманної йому риси, не відповідав із ясністю на жодне з поставлених запитань. Стверджував, що дотримується аполітичних поглядів, що є кореспондентом північноамериканського журналістського агентства, що не має стосунків з росіянами, оскільки сам дотримується антиросійських позицій.

(Ніхто з росіян, що мешкають у Римі, міг би мати, скажімо так, офіційні стосунки з ним; росіянин імперських поглядів[8] чи більшовик в однаковій мірі ненавидить українського сепаратиста. І чому ж тоді він заявив про приїзд цього вересня однієї росіянки нібито антибільшовицьких поглядів, яка зараз мешкає у Сполучених Штатах? Ця пані має прибути до Риму за звичною причиною (занадто вже звичною, як для росіян) - вдосконалення вокалу, і повинна зупинитися в його пансіоні. Автор цих рядків може зі впевненістю стверджувати, що справжній росіянин ніколи б не звернувся до пансіону українця, а скоріш віддав би гроші комусь з бідних росіян, яких також у Римі не бракує).

Повторюю, що цей тип є дуже неоднозначним: огидна прусська поведінка й нічого російського/руського; його дружина не сміє навіть слова вимовити й майже не спілкується навіть за відсутності чоловіка (звісно, таке трапляється коли змінюється тема розмови і йдеться, наприклад, вже не про пансіон, а про подорожі за кордон). Онацький розпочав говорити більш жваво, коли його співрозмовник змінив тему й почав спілкуватися про українську музику й літературу, про українських письменників та про те, як Австрія поводилася з русинами[9]: тут Онацький трохи забувся й сказав, що має постійні стосунки /арк. 2:/ *з Віднем: але на конкретне запитання, чи перебуває він у стосунках з Віденським комітетом меншин та чи знає італійців, що колись належали до того комітету, він лише невпевнено посміхнувся і знов розпочав говорити про Гоголя. Він методично уникає висловлень, що можуть свідчити про його ставлення до основних Європейських Націй, включно з тією, де він зараз перебуває.*

Повторюю, що цей тип протягом вже 15 років залишається неоднозначним. Було б доречним виявити джерела, з яких він оплачує власні рахунки, адже навряд чи пансіон може гарантувати гідний прибуток. І його гостей, і всіх тих, хто мають із ним стосунки, слід перевірити на належний спосіб. Цей тип не подобався мені тоді, і не подобається зараз.

Про результати цього розслідування та про контакти Онацького з певними іноземцями, чия справжня національна належність може стати провідною ниткою для слідства, буде повідомлено [23].

---

[8] *Russo bianco*, буквально: "білий росіянин" - цим терміном визначали біженців-білогвардійців, втікачів від більшовицької навали. Однак цей термін стосувався не лише військових, але й усіх російських емігрантів, що ідентифікували себе з царською Росією та вороже ставилися до радянського режиму.

[9] Вжито термін *ruteni*.

Безсумнівно, одним з найцікавіших елементів наведеного листа є опис характеру Онацького. Автор з відвертою неприхильністю описує українця і не може дати собі ради й пояснити, чому Онацький аж ніяк не схожий на типового росіянина. Спостерігачеві навіть не спадає на думку, що українець зі звичайних культурно-історичних причин може відрізнятися від пересічного представника російської нації. Це влучно ілюструє доволі-таки поширене в Італії ставлення до української ідентичності, яке полягає в нездібності численних представників цього суспільства уявити, що культури українського й російського народів не лише не є тотожними, але й можуть перебувати в опозиції одна до другої. Згідно змісту наведеного листа, українця від росіянина відрізняє виключно те, що перший є політичним "сепаратистом" відносно загальноросійського контексту; при цьому культурно-історична складова прагнення мати власну державу залишається поза увагою. Алюзії щодо "прусського виховання", на наш погляд, також не є випадковими, адже автор листа висловлює жаль, що в минулому зв'язки Онацького з Німеччиною не знайшли підтвердження.

Із запитання, чому Онацький запроваджував власну діяльність саме в Римі, ми можемо зробити висновок, що інформатор не був наближеною до італійського уряду особою і не був детально обізнаний з політичною стратегією власної держави. Слід мати на увазі багатовекторність тодішньої італійської політики, завдяки якій відношення до українського питання протягом міжвоєнного періоду не втрачало певного рівню актуальності - принаймні для окремих урядовців. Щонайменше з 1934 р. Муссоліні вважав українську боротьбу за незалежність явищем аж ніяк не периферійнім, яким можна було скористатися залежно від політичних умов [24]. Як відомо, Муссоліні також визнавав, що намагання Італії досягнути політичних успіхів у східній та південній Європі не були успішними [25]. Однак прихильність політичної верхівки до Онацького та до українського руху свідчить про те, що українська карта залишалася для Італії у певному сенсі актуальною. У цьому полягає відповідь на запитання, чому в Римі також був розташований певний тип українського політичного представництва, яке фактично уособлював Онацький.

Якщо ж взяти італійську дипломатію в цілому, то ставлення до української політичної діяльності було доволі песимістичним: «Італійські дипломати вказували на роз'єднаність української еміграції, заявляли про полонофільство багатьох українських політичних угрупувань Галичини, не вважали ОУН провідним виразником інтересів тамтешніх українців» [26]. Українська справа отримувала певну підтримку, але це передбачало лише мовчазливу прихильність, адже Італія, як стверджує Онацький, «хотіла б нам допомогти, але лише в тому випадку, коли про цю поміч ніхто не знатиме» [27]. Повертаючись до питання впливу італійсько-радянського договору на ставлення до української активності, можна також навести слова вищезгаданого представника МЗС, Куароні, який казав, що «все залишається як було, тільки треба бути більш обережним» [28].

Наведемо ще одну нотатку згаданого вище інформатора, яка надійшла до поліції через чотири дні після попередньої. У ній йдеться здебільшого про міжнародні зв'язки Онацького.

Рим, 5 серпня 1934 року
[штамп:] *-7 8 34*
Онацький [підкреслено в оригіналі] - *Cordo d'Italia 6*

Після надісланої недавно інформації складається враження, що він не має жодних стосунків ані з росіянами з будь-якої партії, ані з Радянським посольством: навпаки, є враження, що він є одним з тих, хто був би розстріляний, якби опинився на території СРСР.

Не було можливим дізнатися, чи має він стосунки з німцями. Це напевно було б найцікавіше розслідування. Той, хто керує пансіоном, має стосунки, які доволі важко перевірити. Кажуть, що комітет із захисту пригнічених меншин отримує солідне фінансування з Північної Америки. Слід було б дізнатися про походження фінансових засобів, які Онацький точно отримує зі Сполучених Штатів.

Треба знов повторити, що є незрозумілим, звідки в українського сепаратизму необхідність мати свого представника в Римі, суто в Римі, де немає жодного важливого угрупування українців. [...] [29]

Лист підтверджує, що поліцію здебільшого цікавили зв'язки Онацького зі закордонними колами. Спостерігача нервував той факт, що Онацький мав свій пансіон, адже це значно ускладнювало збір інформації. Цікаво, що й пізніше, вже 1941 р., саме цей дописувач знов висловлюватиме сумніви щодо лояльності Онацького: «Щодо Онацького, я написав декілька звітів влітку 1934 р.: підтверджую, що цей тип мені ніколи не подобався, зокрема після співбесід з його дружиною» [30].

*

У першій половині 30-х рр. XX ст., внаслідок змін у зовнішньополітичній стратегії Італії, діяльність Є.Д. Онацького почала все частіше привертати увагу італійської політичної поліції. На нашу думку, це пов'язано з політичним наближенням країни до СРСР та з тим, як радянська сторона реагувала на контакти цього діяча з окремими італійськими політичними колами. Його діяльність викликала занепокоєння присутніх в Італії радянських інституцій. Італійська поліція зі свого боку намагалася якомога більше дізнатися про політичну діяльність Онацького, про його міжнародні контакти тощо. Низький рівень обізнаності з українським контекстом робили ідентичність діяча вельми абстрактною, а неспроможність спостерігачів дешифрувати її підсилювала підозри. Діяльність Онацьких, пов'язана з орендою кімнат - так званим "пансіоном" - здавалася співпрацівникам поліції засобом прикрити реальну діяльність подружжя, що приводило до конфліктів. Документи, розглянуті у статті, допомагають більше дізнатися про специфіку середовища та про політичні умови, у яких український вчений і публіцист жив і працював тривалий час.

---

1. Calvi L. Jevhen Onac'kyj: profilo bio-bibliografico del primo ucrainista "italiano" // Onac'kyj Je. Studi di storia e di cultura ucraina. Abano Terme, 1995 [Roma, 1939], 8-26.

2. Petracchi G. Il fascismo, la diplomazia italiana e la "questione ucraina". La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina (1933-1941) // La morte della terra. La grande "carestia" in

Ucraina nel 1932-33. Viella, 2005, 263-310.
3. Онацький Є. У вічному місті. Рік 1930. Буенос-Айрес, 1954, 75.
4. Там само, 76.
5. Там само, 409.
6. Archivio Centrale dello Stato. Ministero dell'Interno. Direzione generale pubblica sicurezza. Divisione polizia politica (1927-1944). Fascicoli personali: Onatski Eugenio fu Demetrio, IT-ACS-AS0001-0001802, busta 918. Документ від 1 серпня 1934 р.
7. Archivio Centrale dello Stato, цит., Квестура, м. Рим, від 02 липня 1930 р.
8. Collotti E. Fascismo, fascismi. Firenze, Sansoni, 2004, 55-56.
9. Онацький Є. У вічному місті. 1933 рік. Toronto, 1985, 8.
10. Там само, 186.
11. Petracchi G., цит., 278.
12. Онацький Є. У вічному місті. 1933 рік, цит., 211.
13. Franzinelli M. I tentacoli dell'Ovra. Agenti, collaboratori e vittime della polizia politica fascista, Torino. Bollati Boringhieri, 2000, 66.
14. Там само, 66, 254, 236.
15. Petracchi G. цит.
16. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 17 червня 1933 р.
17. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 5 серпня 1933 р.
18. Наприклад, див. документ МЗС від 19 лютого 1938 р. - Archivio Centrale dello Stato, цит.
19. Онацький Є. У вічному місті. Рік 1930, цит., 71.
20. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 5 вересня 1933 р.
21. Archivio Centrale dello Stato, цит.
22. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 7 жовтня 1933 р.
23. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 1 серпня 1934 р.
24. Petracchi G., цит., 283.
25. Ковальчук В. Українське питання у листуванні членів ОУН з італіиськими державними діячами. // Український археографічний щорічник. Вип. 13/14, Київ, 2009, 352-364.
26. Там само, 356.
27. Онацький Є. У вічному місті. 1933 рік, цит., 212.
28. Там само, 366.
29. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 5 серпня 1934 р.
30. Archivio Centrale dello Stato, цит. Документ від 10 жовтня 1941 р.

References

1. Calvi L. Jevhen Onac'kyj: profilo bio-bibliografico del primo ucrainista "italiano" // Onac'kyj Je. Studi di storia e di cultura ucraina. Abano Terme, 1995 [Roma, 1939], 8-26.
2. Petracchi G. Il fascismo, la diplomazia italiana e la "questione ucraina". La politica orientale dell'Italia e il problema dell'Ucraina (1933-1941) // La morte della terra. La grande "carestia" in Ucraina nel 1932-33. Viella, 2005, 263-310.
3. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. Rik 1930. Buenos-Ajres, 1954, 75.
4. Tam samo, 76.
5. Tam samo, 409.
6. Archivio Centrale dello Stato. Ministero dell'Interno. Direzione generale pubblica sicurezza. Divisione polizia politica (1927-1944). Fascicoli personali: Onatski Eugenio fu Demetrio, IT-ACS-AS0001-0001802, busta 918. Dokument vid 1 serpnja 1934 r.
7. Archivio Centrale dello Stato, cyt., Kvestura, m. Rym, vid 02 lypnja 1930 r.
8. Collotti E. Fascismo, fascismi. Firenze, Sansoni, 2004, 55-56.
9. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. 1933 rik. Toronto, 1985, 8.
10. Tam samo, 186.
11. Petracchi G., cyt., 278.
12. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. 1933 rik, cyt., 211.
13. Franzinelli M. I tentacoli dell'Ovra. Agenti, collaboratori e vittime della polizia politica fascista, Torino. Bollati Boringhieri, 2000, 66.
14. Tam samo, 66, 254, 236.
15. Petracchi G. cyt.
16. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 17 chervnja 1933 r.
17. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 5 serpnja 1933 r.

18. Napryklad, dyv. dokument MZS vid 19 ljutogo 1938 r. - Archivio Centrale dello Stato, cyt.
19. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. Rik 1930, cyt., 71.
20. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 5 veresnja 1933 r.
21. Archivio Centrale dello Stato, cyt.
22. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 7 zhovtnja 1933 r.
23. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 1 serpnja 1934 r.
24. Petracchi G., cyt., 283.
25. Koval'chuk V. Ukrains'ke pytannja u lystuvanni chleniv OUN z italiys'kymy derzhavnymy dijachamy. // Ukrai'ns'kyj arheografichnyj shhorichnyk. Vyp. 13/14, Kyi'v, 2009, 352-364.
26. Tam samo, 356.
27. Onac'kyj Je. U vichnomu misti. 1933 rik, cyt., 212.
28. Tam samo, 366.
29. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 5 serpnja 1934 r.
30. Archivio Centrale dello Stato, cyt. Dokument vid 10 zhovtnja 1941 r.

Rumyantsev O. Y.
PhD, Associate Professor of Russian Language and Slavic Studies, University of Palermo (Italy). *ORCID: 0000-0002-1348-8645.*

THE SECRETS OF ONATSKY PENSION AND THE RUSSIAN FACTOR (based on the documents of the Ministry of Internal Affairs of Italy, 1930-1941)

The article deals with the activities of E.D.Onatsky (Onac'kyj) in the Kingdom of Italy in the early 30s of the XX century. The Ukrainian researcher, journalist and politician came to Italy as the head of the Press-office of the Ukrainian diplomatic mission in Italy. He carried out scientific, journalistic and politic activities in the interwar period. During this period, Italy changed its foreign strategy: it proposed a Pact of four, became one of the main political players in Europe, signed a cooperation agreement with the USSR. The Ukrainian political activities in this period were under attention of the Italian political police. The active phase of observation was in 1933-1934, when the Soviet authorities openly criticized the development of the Ukrainian activity in Italy. The spies didn't know the specifics of Ukrainian identity and they usually perceived Onatsky's figure through the Russian worldview. The economic activity of the Onatskys, who rented rooms to guests arriving from other countries, is becoming another element of suspicion about the figure of the Ukrainian activist. The research is based on the documentation of the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Foreign Affairs of Italy, on Onatsky's diaries and on the results of research carried out by other scientists.

***Key words**: Jevhen Onatsky (Onac'kyj), Ukrainian diaspora, Italian Political Police, Italian Ministry of the Interior, Italian Ministry of Foreign Affairs.*

Отримано 2.12.2021

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК (UDC) 327 (73:510)"1961/1963"
https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.5

ГОНЧАРЕНКО А. В.

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА США ДЖ.Ф. КЕННЕДІ ЩОДО КИТАЮ (вересень 1961 - листопад 1963 рр.)

У статті досліджено еволюцію зовнішньої політики адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю у вересні 1961 - листопаді 1963 рр. Охарактеризовано причини, хід та наслідки активізації зовнішньополітичної стратегії Вашингтону щодо КНР протягом періоду, що вивчається. Проаналізовано практичну реалізацію зовнішньополітичних ініціатив адміністрації президента США Джона Кеннеді щодо комуністичного Китаю. Висвітлено позицію Білого Дому у протистоянні КНР-КР, а також конкретні зовнішньополітичні дії США щодо Пекіну та Тайбею. Вивчено роль різних угрупувань в американському істеблішменті у процесі реалізації китайської політики адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді.

Ключові слова: *США, Китай, КНР, КР, зовнішня політика, американо-китайські відносини, доктрина «стримування», Дж.Ф. Кеннеді.*

У 50 - на початку 60-х рр. XX ст. США сприймали КНР як свого головного суперника в боротьбі за ідеологічний, військово-політичний і економічний контроль в Азії. Розробка курсу щодо «нового Китаю» стала складовою частиною діяльності зовнішньополітичного апарату США в контексті формування американської стратегії, спрямованої проти країн комуністичного блоку. В основі цієї стратегії були політичні концепції «стримування» і «відкидання» комунізму, які забезпечували ідеологічне оформлення зовнішньої політики США.

У геополітичних категоріях Вашингтон розглядав систему міжнародних відносин як біполярне протистояння США-СРСР. При цьому поняття «радянський комунізм» мало на увазі монолітний блок СРСР, КНР і прорадянських країн Східної Європи. У суто теоретичному плані в американській системі політичних концепцій намітилася відмова від пануючих в післявоєнні роки в розпал «холодної війни» уявлень про «всесильність» і «всемогутність» США, згідно з якими вони, спираючись на свою міць, повинні були заповнювати «вакуум сили» в різних регіонах світу, і звернення до концепції «балансу сил». Цьому сприяла докорінна зміна співвідношення сил на міжнародній арені наприкінці 50 - на початку 60-х рр. XX ст. у результаті посилення впливу країн комуністичного блоку і розвитку національно-визвольного руху в країнах Азії та Африки.

Історіографія проблеми багаточисельна. Серед праць українських істориків, які досліджували різні аспекти зовнішньої політики США стосовно КНР, необхідно виокремити роботи М. Тарана, М. Філатова, Н. Городні,

Гончаренко Анатолій Володимирович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет (Україна). Scopus Author ID: 57219146753, ORCID: 0000-0003-4281-8735.

М. Годлевського, С. Проня і В. Гудименка, А. Гончаренка і М. Клочка [17; 18; 7; 19; 15; 5; 6].

Серед праць дослідників різних країн з порушеної нами проблематики, перш за все, необхідно відзначити роботи американських високопосадовців та вчених Ч. Боулса, Е. Стівенсона, Р. Хілсмена, Д. Томсона, Н. Такер, Д. Девіс і Ю. Трані, Ч. Пеллегріна, Г. Кіссінджера [23; 24; 40; 33; 41; 42; 10; 36; 12]. Окремо треба виокремити праці китайського дослідника Г. Чена [21; 22].

Зовнішню політику США щодо КНР досліджували і радянські історики [16; 8; 3; 11; 1]. Серед робіт сучасних російських учених, перш за все, необхідно виокремити праці І. Цвєткова, А. Давидова, А. Бондаревої [20; 9; 2]. Також необхідно виділити роботи білоруського історика А. Косова [13; 14].

Таким чином, аналіз історіографії питання дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні напрямки зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю в 1961-1963 рр. Проте вчені не приділяють достатньої уваги еволюції зовнішньої політики президента Джона Кеннеді стосовно Пекіну і вивчають її побіжно, як один з проміжних етапів китайської політики Білого Дому наприкінці 40 - на початку 70-х рр. XX ст. Саме тому, мета цієї статті - на основі аналізу документальних джерел, враховуючи вивчення порушеної нами проблематики вченими різних країн, дослідити еволюцію зовнішньої політики адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю у вересні 1961 - листопаді 1963 рр.

Наприкінці 50 - на початку 60-х рр. XX ст. позиція США щодо контактів з Китайською Народною Республікою (КНР) була двоїста - з одного боку було необхідно налагоджувати відносини, дотримуючись політики «стримування з ізоляцією», з іншого - залишалася актуальною проблема підтримки Китайської Республіки на Тайвані (КР). Питання щодо китайської політики Вашингтону гостро постало у передвиборній кампанії 1960 р. у США. Заяви кандидата у президенти від Демократичної партії Джона Фіцджеральда Кеннеді свідчили про намір, у разі обрання його президентом, змінити зовнішньополітичний курс США щодо Китаю - перш за все, відмовитися від оборони островів Кемой і Мацзу, які перебували під контролем чанкайшістів [3, с. 12; 13, с. 123]. Дж.Ф. Кеннеді також відзначав, що необхідно скасувати «формозьку резолюцію» 1954 року [42, с. 47; 14, с. 86].

У передвиборчій програмі Джона Кеннеді «Нові рубежі» поєднувалися традиційні імперативи «холодної війни» та ідея глобальної відповідальності США за долю західної цивілізації, робилася ставка на досягнення військової переваги. Велика увага приділялася проблемам «третього світу» [35]. Більш складним був погляд кандидат у президенти на роль силових методів у реалізації зовнішньополітичної стратегії США. Дж.Ф. Кеннеді ставив за мету підвищити гнучкість військово-стратегічних доктрин, вдосконалити новітні системи озброєння, підвищити їх мобільність. Нова адміністрація вбачала це у підвищенні керованості конфліктів. Отже, з'явилася нова доктрина «гнучкого реагування», яка

була розроблена групою експертів на чолі з генералом М. Тейлором. Прийнята в 1961 р. ця доктрина призвела до посилення протиріч між Вашингтоном і його європейськими союзниками по НАТО [4, с. 171]. Пізніше, у жовтні 1961 р. з'явився закон Фулбрайта-Хейза, який рекомендував формувати нову спільноту, яка базується на єдиних цивілізаційних цінностях та наголошував на необхідності вдосконалювання невійськового потенціалу [31].

На думку деяких представників адміністрації президента Дж.Ф. Кеннеді, якщо Пекін не загрожуватиме Тайбею, дозволить міжнародну інспекцію НВАК, вирішить прикордонні проблеми з Індією і дистанціюється від ситуації в Індокитаї, КНР цілком можна буде прийняти в ООН [24, с. 402-403; 14, с. 86-87; 2, с. 531]. Отже, було зроблено ставку на те, що взаємний компроміс дозволить відірвати КНР від комуністичного блоку.

Особисто Джон Кеннеді вважав, що американо-китайські відносини мають «нераціональний» характер, констатуючи, що «зовнішньополітична користь від вступу Китаю до ООН буде значно переважати шкоду від галасу, який підніметься вдома» [26, с. 14]. У цьому контексті варто загадати, що його попередник на посаді президента США Д. Ейзенхауер попереджав Дж.Ф. Кеннеді, що він повернеться до політики, якщо існуватиме загроза вступу КНР до ООН, й буде перешкоджати визнанню комуністичного Китаю всіма доступними йому засобами [26, с. 14; 19, с. 45].

Серед найближчих радників Дж.Ф. Кеннеді була група впливових осіб, зацікавлених у покращенні американо-китайських відносин в умовах погіршення відносин Пекіна та Москви для зміцнення американських позицій у світі [11, с. 314; 13, с. 124]. Після того, як виникнення китайсько-радянського розколу ставало все більш ймовірним, адміністрація президента почала знижувати рівень «загрози з боку Китаю», а пізніше натякнула на можливість надання продовольства КНР і розширення неофіційних контактів унаслідок «Великого китайського голоду» 1959-1961 років [30, с. 178-180].

Протягом перших місяців президентства Дж.Ф. Кеннеді його найближче оточення не змогло швидко розробити і почати реалізовувати концепцію «нових рубежів» щодо КНР. Китайська політика його адміністрації була нерозривно пов'язана з зовнішньополітичним курсом США в Азії і відображала зіткнення інтересів Вашингтону і Пекіну у цьому регіоні [6, с. 60]. У той же час представники американського істеблішменту не зовсім чітко уявляли, яким шляхом вони можуть впливати на відносини між СРСР і КНР з метою поглиблення радянсько-китайського розколу, і які конкретні здобутки вони зможуть з цього отримати.

Більш реалістичний підхід адміністрації 35-го президента США Джона Кеннеді щодо КНР пояснювався, перш за все тим, що комуністичний Китай, який відмовився від своїх союзів і претендував на роль «третьої сили», був слабким гравцем на міжнародній арені і тому незначні, несуттєві відступлення від традиційної політики «стримування та ізоляції» здавалися припустимими. Крім того, сама політика «ізоляції» не виправдовувала себе, оскільки Пекін активізував свою зовнішню політику, встановив відносини з багатьма країнами, в тому числі і

союзниками США. Поступово і зростала чисельність держав, які підтримували вимоги КНР про надання їй місця в ООН, що створювало реальну можливість широкого визнання комуністичного Китаю.

Продовжуючи традиційну американську політику «стримування Китаю з ізоляцією», деякі представники адміністрації Дж.Ф Кеннеді та державного департаменту виступали за розробку нових підходів у питанні про китайське представництво в ООН. Заступник державного секретаря США Ч. Боулс і постійний представник США в ООН Е. Стівенсон, рекомендували дотримуватися в ООН політики існування «двох Китаїв» [40, с. 191-208; 23, с. 476-486].

Р.В. Комер, який був співробітником Ради з національної безпеки (РНБ) та відігравав важливу роль у процесі розробки китайської політики Вашингтону, рекомендував Джону Кеннеді звільнитися «від непродуктивних аспектів політики щодо Китаю» насамперед для того, щоб «раціоналізувати позицію США для довгострокової боротьби» з прихильниками жорсткої політики щодо КНР [22, с. 78].

Важливим фактором, який впливав на формування політики президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю була ситуація в Тайванській протоці. У вересні 1961 р. Р.В. Комер підготував меморандум для РНБ, в якому особливо наголошувалося на необхідності збільшення уваги стосовно острівних проблем у зв'язку з 1-ю (1954 р.) і 2-ю (1958 р.) кризами у Тайванській протоці [39].

Ще наприкінці липня 1961 р. Дж.Ф. Кеннеді підтримав пропозицію державного секретаря Д. Раска винести на розгляд Генеральної Асамблеї ООН резолюцію щодо важливості членства КНР в ООН. Оскільки, згідно зі ст. 18 Статуту ООН, для прийняття рішення Генасамблеєю необхідна більшість у 2/3 голосів [43], у Білому Домі вважали, що після прийняття цього документу, позиція про «два Китаї» в ООН буде відкинута КНР, що дозволить Вашингтону захистити статус Тайваню і зняти з себе відповідальність за ізоляцію материка [32, с. 1031-1043].

Отже, вперше з 50-х рр. XX ст. коли США неодноразово відкладали обговорення проблеми представництва КНР в ООН, вони запропонували обговорити це питання, хоча і з своєю метою, під час дебатів у Генеральній Асамблеї. 21 вересня 1961 р. представники Генасамблеї ООН підтримали обговорення цієї проблеми. Наступного дня США знову офіційно підтвердили свою незгоду щодо вступу комуністичного Китаю до ООН.

Внаслідок цього, 15 грудня 1961 р. було ухвалено резолюцію Генеральної Асамблеї ООН №1668 «Представництво Китаю в ООН» [38]. Згідно з цим документом, який підтримали делегати від 61 держави, 34 були проти і 7 утримались, питання про членство Китаю в ООН відносилось до найважливіших. Проте ще багато років проблема представництва КНР в ООН так і не була вирішена.

Жорстку позицію щодо неможливості присутності комуністичного Китаю в ООН займало китайське лобі. У вересні 1961 р. організація «Мільйонна комісія», яка була одним із форпостів Гоміндану у США, почала проведення нових демонстрацій та пригрозила, що якщо КНР буде прийнято

до ООН, вона почне публічні дії з метою виключення Сполучених Штатів з Організації Об'єднаних Націй. Якщо б це їм вдалося, зовнішня політика Джона Кеннеді була б на межі катастрофи [33, с. 9; 21, с. 45].

Іншим важливим чинником китайської політики адміністрації президента США Джона Кеннеді було прагнення лідера КР Чан Кайші повернути контроль над материковим Китаєм. Такі заяви викликали обурення багатьох у Білому Домі і державному департаменті, які вважали, що генералісимуса треба приборкати [37, с. 108]. Вдалий момент для реалізації плану керівника Гоміндану щодо військового вторгнення на континент виник на початку 60-х рр. XX ст., коли Китай опинився у важкому становищі у зв'язку з найсильнішим за всю історію країни голодом, а також згортанням радянської підтримки унаслідок погіршення стосунків між Пекіном і Москвою [28, с. 21; 14, с. 89].

Значне занепокоєння в американському істеблішменті викликали наміри Чан Кайші використовувати для поверненню контролю над материковим Китаєм ситуацію в Індокитаї, яка ускладнювалася. Ще на початку 1961 р. Вашингтон зіткнувся з загрозою втрати своїх позицій у Лаосі в зв'язку з активізацією національно-визвольних сил. Унаслідок цього Дж.Ф. Кеннеді віддав наказ 7-му флоту ВМС США перебазуватися до Південно-Китайського моря. Держдепартамент також попередив китайське керівництво про можливість американського військового втручання в події у Лаосі якщо не буде досягнуто «припинення вогню». Пекін, у свою чергу, через Варшаву повідомив Вашингтон про своє бажання уникнути ескалації конфлікту в Лаосі [44, с. 249].

У подальшому намагання лідера КР втрутитися в події в Індокитаї неодноразово загрожували дестабілізацією ситуації у регіоні і початком конфлікту між США і КНР. Ситуація ускладнювалася тим, що у верхівці американського політикуму не було єдиного підходу щодо участі Тайваню в конфлікті у Південно-Східній Азії. У Пентагоні виступали за використання військ КР у Південному В'єтнамі. Заступник міністра оборони США У.П. Банді зазначав, що президент Південного В'єтнаму Нго Дін Дьєм хотів використати війська Гоміндану в бойових діях в дельті річки Меконг. Керівництво державного департаменту, навпаки, були категорично проти таких дій. Заступник держсекретаря з політичних питань Ю.А. Джонсон констатував, що присутність військ КР у В'єтнамі відкриє «ящик Пандори», істотно розширивши конфлікт за рахунок втручання КНР [37, с. 108-109; 14, с. 90].

Проте Чан Кайші не поспішав відмовлятися від своїх намірів щодо активізації військових дій у континентальному напрямку. У лютому 1962 р. він намагався переконати Р. Клайна і У.П. Банді у необхідності об'єднання зусиль США і КР з метою порятунку Азії від комуністів [37, с. 109]. Американський посол у Тайвані Е.Ф. Драмрайт (1958-1962 рр.) попереджав Вашингтон, що Тайбей готовий у тому ж році розпочати вторгнення на континент. Для того, щоб запобігти розгортанню військового конфлікту, США мають спрямувати дії Гоміндану в потрібне для Америки русло [37, с. 109]. У цій складній ситуацій Білий Дім вирішив, з певними умовами, надати КР лише два літака С-123 для

транспортування парашутистів. Крім того, США намагалися переконати Тайвань відкласти операцію до жовтня 1962 р. [37, с. 109-110].

Внаслідок напруження в американо-тайванських стосунках у травні 1962 року президент Дж.Ф. Кеннеді призначає новим послом США у КР колишнього адмірала А.Г. Кірка [29, с. 82]. Влітку 1962 р. Чан Кайші знову спробував активізувати військовий тиск на КНР, розраховуючи на антикомуністичне повстання в країні. Проте Вашингтон не підтримав його дії, враховуючи не реалістичність сподівань на повстання в комуністичному Китаї. Саме тому 23 червня 1962 р. Дж.Ф. Кеннеді повідомив Пекін, що він не підтримає агресію КР проти КНР [36, с. 276-277, 509-510].

США були занепокоєні загостренням ситуації у Тайванській протоці унаслідок розгортання в червні 1962 р. на узбережжі більш ніж 100 тисячної армії КНР з метою підготовки до атаки військ Гоміндану. 23 червня 1962 р. керівництво комуністичного Китаю вирішило перевірити можливість зміни американських зобов'язань США щодо Тайваню. Того дня офіційні засоби масової інформації КНР поширили документ, у якому мова йшла про ймовірну атаку території країни збройними силами Гоміндану за підтримки США. Можна припустити, що це був натяк на бажаність для Пекіна зниження американської присутності в регіоні, що послабило б позиції Тайбею. Президент Джон Кеннеді змушений був запевнити пекінську сторону, що взаємовідносини США із Чан Кайші мають лише оборонний характер. Американський посол у Тайвані Дж. Кебот підтвердив це, заявивши, що ціль американської підтримки Чан Кайші не збігається з метою останнього відвоювати втрачену політичну владу на материку [34, с. 272; 18, с. 56].

У липні 1962 р. А.Г. Кірк провів переговори з керівництвом КР, за підсумками яких запропонував Вашингтону надати Тайбею мінімальну допомогу для того, щоб мінімізувати можливість Тайваню почати бойові дії на материку [29, с. 110]. Отже, Білий Дім під тиском Чан Кайші і китайського лобі у США надавав допомогу і підтримку КР. Проте у держдепартаменті намагались зменшити можливі втрати для американських геополітичних інтересів від дій Тайбею.

Внаслідок того, що лідер Гоміндану так і не відмовився від планів наступальної операції щодо комуністичного Китаю, в березні 1963 р. посол Сполучених Штатів у Китайській Республіці А.Г. Кірк поставив під сумнів тезу про те, що для американських інтересів життєво необхідним є збереження Тайваню [29, с. 110].

В той час як Білий Дім намагався запобігти черговій кризі в Тайванській протоці, співробітники державного департаменту почали розробку стратегії пом'якшення політики США щодо країн комуністичного блоку, включаючи КНР. У 1962 р. директор управління з планування державного департаменту В.В. Ростоу констатував, що розуміння загрози взаємного знищення в умовах ядерної війни призведе до зміни відносин США з КНР, а також розширення комерційних, культурних та інших контактів з комуністичним Китаєм. Проте, акцент як і раніше необхідно було робити на розвитку відносин з Тайванем.

Отже, В.В. Ростоу пропонував Вашингтону підтримувати відносини і з КНР, і з КР [37, с. 113; 14, с. 90-91]. Цей факт свідчив про певну зміну у поглядах стосовно китайської політики США серед представників американського істеблішменту.

Слід відзначити, що В.В. Ростоу також пропонував Дж.Ф. Кеннеді використати фактор нестачі продовольства у КНР як важіль тиску з боку Вашингтону у питанні китайського втручання в Лаос та В'єтнам. Проте президент Дж.Ф. Кеннеді зазначив, що поки Китай розраховує на постачання продовольства, США їм не відмовлять [22, с. 81].

Пропозиції В.В. Ростоу викликали серйозне занепокоєння у Тайбеї, унаслідок чого на початку липня 1962 р. посол Тайваню у Вашингтоні зустрівся з державним секретарем США Д. Раском, відзначивши, що громадська думка у КР дуже стурбована цими ініціативами. Проте голова американського зовнішньополітичного відомства запевнив посла в дружньому, як і раніше, ставленні США щодо Тайваню і відзначив, що будь-яка суттєва зміна китайської політики Америки буде публічною, і Тайбей буде вчасно про це проінформовано [37, с. 113]. Білий Дім і надалі продовжував надавати значну допомогу КР, яка у 1963 р. склала 89,5 млн. доларів [22, с. 81].

В цей час Вашингтон все більше почала турбувати ядерна програма КНР. У 1963 р. в адміністрації Джона Кеннеді обговорювали сценарій превентивного удару по ядерних об'єктах Китаю з метою зриву робіт зі створення Пекіном ядерного зброї. При цьому превентивний удар передбачалося завдати з відома СРСР, який отримавши цю інформацію, ніяк на неї не відреагував [25, с. 244-245]. Проте невдовзі у Білому Домі відмовилися від цієї ідеї. Цей фактор був визначальним, коли під час засідання РНБ у січні 1963 року Дж.Ф. Кеннеді наполягав на укладенні угоди з СРСР про заборону випробувань ядерної зброї, яка мала б відкласти або зупинити розвиток ядерного потенціалу КНР.

В останні місяці життя 35-го президента США Джона Кеннеді в американському істеблішменті спостерігались ще більші розбіжності у питанні подальшої політики щодо Китаю. Погляди прибічників китайського лобі і захисників Чан Кайші все більше критикували. У Вашингтоні все частіше почали лунати голоси прибічників невдоволення політикою керівника КР, які пропонували реалізовувати більш гнучку політику в Східній Азії [36, с. 101; 14, с. 90]. Антикомуністична позиція Е.Ф. Драмрайта щодо того, якою має бути політика США щодо КНР обурювала багатьох його колег в американському посольстві у Тайбеї [27, с. 170-171].

11 вересня 1963 р. у Білому Домі відбулась зустріч президента США Джона Фіцджеральда Кеннеді і сина Чан Кайші Цзян Цзін-го, який обіймав посаду міністра оборони КР. Під час цієї зустрічі тайванський високопосадовець знову просив надати літаки і десантне судно для підготовки наступальної операції проти КНР. Проте президент зазначив, що його країна не хоче бути втягнутою у військові операції Гоміндану [36, с. 112].

Необхідно зазначити, що ще у середині 1962 р. відбулись важливі організаційні зміни, які мали значний вплив на еволюцію китайської політики

США. У Бюро зі справ Далекого Сходу було створено два відділи щодо КНР і КР, що свідчило про підвищення ролі китайського напрямку для Вашингтону. А наприкінці листопада 1963 р. відділ КНР був перейменований у відділ азійських комуністичних справ, який став самостійним підрозділом [41, с. 226]. Ці організаційні зміни відразу ж почали давати результати. Якщо на початку президентства Джона Кеннеді представники його адміністрації вважали КНР експансіоністською державою, яка загрожувала регіональній безпеці в Східній Азії і яку необхідно було стримувати, то тепер деякі експерти прийшли до інших висновків. Група високопосадовців, до якої входили один з найближчих соратників Дж.Ф. Кеннеді, заступник державного секретаря у справах Далекого Сходу Р. Хілсмен, спеціальний помічник держсекретаря в Бюро зі справ Далекого Сходу Дж.К. Томсон-мол., співробітник відділу КНР Л. Грант і директор відділу досліджень далекосхідних справ А.С. Вітінг, запропонувала перейти до більш реалістичної китайської політики [37, с. 114; 14, с. 91]. Вони вважали, що економічні проблеми комуністичного Китаю та міжнародний тиск вплинуть на китайських лідерів. Е. Райс також рекомендував послабити обмеження на продаж продуктів харчування та медикаментів Пекіну в рамках свого дослідження у жовтні 1961 року.

Проте Дж.Ф. Кеннеді не підтримав ці пропозиції, оскільки будь-яка продовольча програма була занадто «політично ризикованою». До кінця 1963 року були підготовлені пропозиції щодо ослаблення торгових та туристичних обмежень, а також щодо включення КНР до переговорів про роззброєння.

Яскравим показником можливих змін у політиці США щодо КНР, повної відмови від традиційної політики «стримування Китаю з ізоляцією», активізацією більш гнучкої політики «стримування без ізоляції» є слова Джона Кеннеді під час його останньої прес-конференції на посаді президента США 14 листопада 1963 р.: «Коли Червоний Китай виявить прагнення жити у мирі зі Сполученими Штатами та іншими країнами, які його оточують, очевидно, що і США зроблять переоцінку своєї політики. Ми не прив'язані до політики ворожості щодо Червоного Китаю» [33, с. 350].

Цей факт був яскравим свідченням того, що, в останні місяці президентства Джона Кеннеді у 1963 р. ціла низка співробітників державного департаменту розчарувалася в діях Чан Кайші, чому сприяла його політика щодо комуністичного Китаю. Хоча президент США Дж.Ф. Кеннеді публічно не зазначав про можливість кардинальних змін у китайській політиці Вашингтону, дії співробітників його адміністрації і реорганізації у держдепартаменті чітко вказували на формування нових підходів щодо КНР і КР. Крім того, значна частина представників американського істеблішменту схвалювала більш гнучкі підходи стосовно Пекіну. Проте Білий Дім не поспішав змінювати китайську політику, яка формувалася роками. Тому публічні заяви про можливість зміни китайського курсу США були поодинокими.

Після вбивства Дж.Ф. Кеннеді в Далласі 22 листопада 1963 р. доповідь «групи Р. Хілсмена» була передана для ознайомлення в Білий

Дім, держдепартамент та Пентагон [14, с. 91; 5, с. 51]. Проте, з цими пропозиціями не ознайомилися ні президент США Л. Джонсон, ні заступник держсекретаря А. Гарріман, ні держсекретар Д. Раск, який відмовився прочитати цю доповідь, незважаючи на запит Р. Хілсмена [33, с. 351, 355].

Таким чином, ціла низка об'єктивних і суб'єктивних факторів не дозволила адміністрації 35-го президента США Джона Фіцджеральда Кеннеді виконати передвиборні обіцянки стосовно КНР і кардинально змінити китайську політику Вашингтону. Комуністичний Китай, як і раніше, визнавався потужним фактором в американо-радянському діалозі. Проте, значний вплив на формування зовнішньополітичного курсу США Чан Кайші та китайського лобі, яке виступало за збереження лінії Ейзенхауера-Даллеса, значно обмежувало діяльність прихильників пом'якшення американо-китайських відносин.

У решті-решт це призвело до того, що в 1961-1963 рр. китайська стратегія адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді була зигзагоподібною, оскільки зовнішньополітичні дії часто мали спонтанний характер і залежали від різних факторів. У стратегічному контексті політика Вашингтону щодо Китаю зберігала свою спадковість і не змінилася - відносини з Пекіном характеризувались конфронтаційністю, а Тайбей і надалі отримував підтримку з боку Білого Дому. Проте, саме в останні місяці президентства Джона Кеннеді все більше простежується посилення тенденції, яке призведе до трансформації зовнішньої політики США щодо КНР від «стримування з ізоляцією» до «стримування без ізоляції».

---

1. Бажанов Е. П. США во внешнеполитической стратегии КНР (1949-1986 гг.): автореф. дис. …д-ра ист. наук: 07.00.15. М., 1987. 37 с.

2. Бондарева А. А. Американо-китайские отношения в первой половине 60-х гг. XX века // Молодой ученый. 2016. №26 (130). С. 530-532.

3. Воронцов В. Б. Китай и США: 60-70-е годы. М., 1979. 172 с.

4. Годлевський М. Силові і несилові засоби в зовнішній політиці США в 1950-1960-х роках // Американська історія та політика. 2016. № 1. С. 168-175.

5. Гончаренко А. В., Клочко М. О. КНР у зовнішній політиці США у період президентства Ліндона Джонсона, 1963-1969 рр. // Сумська старовина. 2018. №LIII. С. 50-62.

6. Гончаренко А. В. Формування зовнішньополітичного курсу президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо КНР (січень-жовтень 1961 р.) // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVI. 2021. С. 53-64.

7. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.). К., 2014. 528 с.

8. Громыко А. А. Внешняя политика США: уроки и действительность, 60-70-е годы. М., 1978. 316 с.

9. Давыдов А. С. Идеология и прагматизм в китайской политике США: дис. …канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005. 247 с.

10. Дэвис Д. З., Трани Ю. П. Кривые зеркала. США и их отношения с Россией и Китаем в XX веке. М., 2009. 912 с.

11. Занегин Б. Н. Политика в отношении Китая // Современная внешняя политика США. М., 1984. Т. 2. С. 302-340.

12. Киссинджер Г. О Китае. М., 2013. 635 с.

13. Косов А. П. Внешняя политика США в отношении КНР в 1949-1969 гг. // Ученые записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова». 2012. Т. 14. С. 118-127.

14. Косов А. П. Политика США в отношении Китая в период президентства Дж.Ф. Кеннеди // Ученые записки УО «ВГУ имени П.М. Машерова». 2015. Т. 19. С. 85-92.

15. Пронь С. В., Гудименко В. В. США і Китай: модель взаємозалежності та взаємодоповнення в боротьбі за сучасне світове лідерство // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23 (1). С. 59-64.

16. Сергейчук С. США и Китай (Политика США в отношении Китая. 1948-1968). М., 1969. 184 с.

17. Таран М. А. Відносини між США та КНР в епоху Ден Сяопіна: нова ідейно-теоретична й правова основа (1979-1990) // Східний світ. 2006. №2. С. 95-100.

18. Таран М. А. Тайвань в американській політиці «стримування та ізоляції» КНР на Далекому Сході (1949-1969) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2006. Вип. 87-88. С. 53-56.

19. Філатов М. Еволюція сприйняття КНР в американському суспільстві та політичному істеблішменті: від «стримування та ізоляції» до «стратегічної взаємодії» (кінець 1940-х - початок 1980-х років) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2010. Вип. 101. С. 44-47.

20. Цветков И. А. Политика США по отношению к тайваньской проблеме, 1949-1999 гг.: дис. …канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2000. URL: http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html.

21. Чэн Г. Комитет по международным отношениям и политика администрации Дж. Кеннедии в отношении КНР в 1960-1963-х годах // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. 2018. № 5. С. 43-46.

22. Чэн Г. Эволюция политики США в отношении КНР (1949-2016 гг.): дис. …канд. ист. наук: 07.00.15. М., 2019. 221 с.

23. Bowles Ch. The China Problem Reconsidered. Foreign Affairs. 1960. Vol. 38. № 3. P. 476-486.

24. Bowles Ch. Promise to Keep. My Years in Public Life. 1941-1969. N.-Y., 1971. 657 p.

25. Chang G. H. Friends and Enemies. The United States, China and the Soviet Union. 1948-1972. Stanford, 1990. 383 p.

26. China and U.S. foreign police / Ed. By W. B. Dickinson. 2d ed. W., 1973 103 p.

27. China Confidential: American Diplomats and Sino-American Relations, 1945-1996 / Ed. N.B. Tucker. N.-Y., 2001. 598 p.

28. Clough R. N. Island China. Cambridge, 1978. 264 p.

29. Dallek R. An Unfinished Life: John F. Kennedy, 1917-1963. Boston. 2003. 838 p.

30. Fetzer J. Clinging to Containment: China Policy. In Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963. N.-Y., 1989. P. 178-180.

31. Fulbright-Hays Act of 1961. URL: https://www2.ed.gov/about/offices/list/ope/iegps/fulbrighthaysact.pdf.

32. Hickey D. V. U.S. Policy and Taiwan's Bid to Rejoin the United Nations // Asian Survey. 1997. 37 (11). P. 1031-1043.

33. Hilsman R. To Move a Nation: The Politics of Foreign Policy in the Administration of John F. Kennedy. N.-Y., 1967. 602 p.

34. Hinton H. C. Communist China in World Politics. Boston, 1966. 527 p.

35. Kennedy J. F. The New Frontier. Acceptance speech of Senator John F. Kennedy, Democratic National Convention, 15 July 1960. Papers of John F. Kennedy. Pre-Presidential Papers. Senate Files. URL: https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKSEN/0910/JFKSEN-0910-015.

36. The Public papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy, 1962. Containing the public messages, speeches, and statements of the president, January 20 to December 31, 1962. W., 1963. 1020 p. URL: https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4730892.1962.001?view=toc.

37. Pellegrin Ch. J. «There are bigger issues at stake»: The Administration of John F. Kennedy and United States-Republic of China Relations, 1961-1963 // John F. Kennedy History, Memory, Legacy: An Interdisciplinary Inquiry. Ed. by John Delane Williams, Robert G. Waite and Gregory S. Gordon. University of North Dakota, 2010. P. 100-115.

38. Representation of China in the United Nations. 1668 (XVI). URL: https://undocs.org/en/A/RES/1668(XVI).

39. Staff memoranda: Komer, Robert, September 1961: 1-29. Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. URL: https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/322/JFKNSF-322-001

40. Stevenson A. Putting First Things First: A Democratic View. Foreign Affairs. 1960. Vol. 38. №. 2. P. 191-208.

41. Thomson J. C. Jr. On the Making of U.S. China Policy, 1961-1969: A Study in Bureaucratic Politics // The China Quarterly. 1972. Vol. 50. P. 220-243.

42. Tucker N. B. Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945-1992: uncertain friendships. N.-Y., 1994. 337 p.
43. United Nations Charter. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text.
44. Young K.T. Negotiating with the Chinese Communists: The United States Experience, 1953-1967. N.-Y., 1968. 461 p.

References

1. Bazhanov E. P. SShA vo vneshnepoliticheskoy strategii KNR (1949-1986 gg.): avtoref. dis. …d-ra ist. nauk: 07.00.15. M., 1987. 37 s.
2. Bondareva A. A. Amerikano-kitayskie otnosheniya v pervoy polovine 60-kh gg. XX veka // Molodoy uchenyy. 2016. № 26 (130). S. 530-532.
3. Vorontsov V. B. Kitay i SShA: 60-70-e gody. M., 1979. 172 s.
4. Hodlevs'kyy M. Sylovi i nesylovi zasoby v zovnishniy polityts SShA v 1950-1960-kh. // Amerykans'ka istoriya ta polityka. 2016. №1. S. 168-175.
5. Honcharenko A. V., Klochko M. O. KNR u zovnishniy polityts SShA u period prezydent·stva Lindona Dzhonsona, 1963-1969 rr. // Sums'ka starovyna. 2018. №LIII. S. 50-62.
6. Honcharenko A. V Formuvannya zovnishn'opolitychnoho kursu prezydenta SShA Dzh.F. Kennedi shchodo KNR (sichen'-zhovten' 1961 r.) // Sums'kyy istoryko-arkhivnyy zhurnal. 2021. №XXXVI. S. 53-64.
7. Horodnya N. D. Skhidna Aziya u zovnishniy polityts SShA (1989-2013 rr.). K., 2014. 528 s.
8. Gromyko A. A. Vneshnyaya politika SShA: uroki i deystvitel'nost', 60-70-e gody. M., 1978. 316 s.
9. Davydov A. S. Ideologiya i pragmatizm v kitayskoy politike SShA: dis. …kand. ist. nauk: 07.00.03. M., 2005. 247 s.
10. Devis D. Z., Trani Yu. P. Krivye zerkala. SShA i ikh otnosheniya s Rossiey i Kitaem v XX veke. M., 2009. 912 s.
11. Zanegin B. N. Politika v otnoshenii Kitaya // Sovremennaya vneshnyaya politika SShA. M., 1984. T. 2. S. 302-340.
12. Kissindzher G. O Kitae [On China]. M., 2013. 635 s.
13. Kosov A. P. Vneshnyaya politika SShA v otnoshenii KNR v 1949-1969 gg. // Uchenye zapiski UO «VGU im. P.M. Masherova». 2012. T. 14. S. 118-127.
14. Kosov A. P. Politika SShA v otnoshenii Kitaya v period prezidentstva Dzh.F. Kennedi // Uchenye zapiski UO «VGU imeni P.M. Masherova». 2015. T. 19. S. 85-92.
15. Pron' S. V., Hudymenko V. V. SShA i Kytay: model' vzayemozalezhnosti ta vzayemodopovnennya v borot'bi za suchasne svitove liderstvo // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. 2016. Vyp. 23 (1). C. 59-64.
16. Sergeychuk S. SShA i Kitay (Politika SShA v otnoshenii Kitaya. 1948-1968). M., 1969. 184 s.
17. Taran M. A. Vidnosyny mizh SShA ta KNR v epokhu Den Syaopina: nova ideyno-teoretychna y pravova osnova (1979-1990) // Skhidnyy svit. 2006. №2. C. 95-100.
18. Taran M. A. Tayvan' v amerykans'kiy polityts "strymuvannya ta izolyatsiyi" KNR na Dalekomu Skhodi (1949-1969) // Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya. 2006. Vyp. 87-88. S.53-56.
19. Filatov M. Evolyutsiya spryynyattya KNR v amerykans'komu suspil'stvi ta politychnomu isteblishmenti: vid "strymuvannya ta izolyatsiyi" do "stratehichnoyi vzayemodiyi" (kinets' 1940-kh - pochatok 1980-kh rokiv) // Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya. 2010. Vyp. 101. S. 44-47.
20. Tsvetkov I. A. Politika SShA po otnosheniyu k tayvan'skoy probleme, 1949-1999 gg.: dis. …kand. ist. nauk: 07.00.15. SPb., 2000. URL: http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html.
21. Chen G. Komitet po mezhdunarodnym otnosheniyam i politika administratsii Dzh. Kennedii v otnoshenii KNR v 1960-1963-kh godakh // Sovremennaya nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya: Gumanitarnye nauki. 2018. №5. S. 43-46.
22. Chen G. Evolyutsiya politiki SShA v otnoshenii KNR (1949-2016 gg.): dis. …kand. ist. nauk: 07.00.15. M., 2019. 221 s.
23. Bowles Ch. The China Problem Reconsidered. Foreign Affairs. 1960. Vol. 38. № 3. P. 476-486.
24. Bowles Ch. Promise to Keep. My Years in Public Life. 1941-1969. N.-Y., 1971. 657 p.
25. Chang G. H. Friends and Enemies. The United States, China and the Soviet Union. 1948-1972. Stanford, 1990. 383 p.
26. China and U.S. foreign police / Ed. By W.B. Dickinson. 2d ed. W., 1973 103 p.

27. China Confidential: American Diplomats and Sino-American Relations, 1945-1996 / Ed. N.B. Tucker. N.-Y., 2001. 598 p.
28. Clough R. N. Island China. Cambridge, 1978. 264 p.
29. Dallek R. An Unfinished Life: John F. Kennedy, 1917-1963. Boston. 2003. 838 p.
30. Fetzer J. Clinging to Containment: China Policy. In Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963. N.-Y., 1989. P. 178-180.
31. Fulbright-Hays Act of 1961. URL: https://www2.ed.gov/about/offices/list/ope/iegps/fulbrighthaysact.pdf.
32. Hickey D. V. U.S. Policy and Taiwan's Bid to Rejoin the United Nations // Asian Survey. 1997. 37 (11). P. 1031-1043.
33. Hilsman R. To Move a Nation: The Politics of Foreign Policy in the Administration of John F. Kennedy. N.-Y., 1967. 602 p.
34. Hinton H. C. Communist China in World Politics. Boston, 1966. 527 p.
35. Kennedy J. F. The New Frontier. Acceptance speech of Senator John F. Kennedy, Democratic National Convention, 15 July 1960. Papers of John F. Kennedy. Pre-Presidential Papers. Senate Files. URL: https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKSEN/0910/JFKSEN-0910-015.
36. The Public papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy, 1962. Containing the public messages, speeches, and statements of the president, January 20 to December 31, 1962. W., 1963. 1020 p. URL: https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4730892.1962.001?view=toc.
37. Pellegrin Ch. J. «There are bigger issues at stake»: The Administration of John F. Kennedy and United States-Republic of China Relations, 1961-1963 // John F. Kennedy History, Memory, Legacy: An Interdisciplinary Inquiry. Ed. by John Delane Williams, Robert G. Waite and Gregory S. Gordon. University of North Dakota, 2010. P. 100-115.
38. Representation of China in the United Nations. 1668 (XVI). URL: https://undocs.org/en/A/RES/1668(XVI).
39. Staff memoranda: Komer, Robert, September 1961: 1-29. Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. National Security Files. URL: https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/322/JFKNSF-322-001.
40. Stevenson A. Putting First Things First: A Democratic View. Foreign Affairs. 1960. Vol. 38. №. 2. P. 191-208.
41. Thomson J. C. Jr. On the Making of U.S. China Policy, 1961-1969: A Study in Bureaucratic Politics // The China Quarterly. 1972. Vol. 50. P. 220-243.
42. Tucker N. B. Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945-1992: uncertain friendships. N.-Y., 1994. 337 p.
43. United Nations Charter. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text.
44. Young K. T. Negotiating with the Chinese Communists: The United States Experience, 1953-1967. N.-Y., 1968. 461 p.

Goncharenko A. V.
PhD (History), Associate Professor, Sumy State University (Ukraine). *Scopus Author ID: 57219146753, ORCID: 0000-0003-4281-8735.*

THE POLICY OF THE ADMINISTRATION OF THE US PRESIDENT J. F. KENNEDY ON CHINA (september 1961 - november 1963)

The article surveys the evolution of foreign policy of the administration of the US President J.F. Kennedy on China in September 1961 - November 1963. The reasons, course and consequences of the intensification of Washington's foreign policy strategy on China during the investigated period are described. There is analyzed the practical implementation of the foreign policy initiatives of the administration of the President of the United States John F. Kennedy on communist China in September 1961 - November 1963. The role of various groups in the American establishment in the process of implementing the Chinese policy of the US Presidential Administration J.F. Kennedy in September 1961 - November 1963 is studied.

The victory of J.F. Kennedy in the presidential election in 1960 was accompanied by a series of changes in the system of geopolitical and military priorities of the United States. The new administration's more realistic approach to China was due primarily to the fact that Beijing, which renounced its alliances and claimed the role of a «third force», was a weak player in the international arena and therefore minor, insignificant deviations from traditional policies of «containment and isolation» seemed acceptable. Moreover, the policy of «isolation» did not justify itself, as China has intensified its foreign policy, established relations with many countries, including the US allies. Gradually, the number of states that

supported China's demands for a seat in the UN grew, which created a real prospect for broad recognition of communist China.

A number of objective and subjective factors prevented the administration of the 35th President of the United States, John Fitzgerald Kennedy, from fulfilling his election promises to China and radically changing Washington's Chinese policy. Communist China continued to be recognized as a powerful factor in the US-Soviet dialogue. However, the significant influence on the formation of the US foreign policy of Chiang Kai-shek and the Chinese lobby, which advocated the preservation of the Eisenhower-Dulles line, significantly limited the activities of supporters of the softening of US-China relations.

Eventually, this led to the fact that in 1961-1963, the Chinese strategy of the administration of the US President J.F. Kennedy will be zigzagged, as foreign policy actions were often spontaneous and dependent on various factors. In a strategic context, Washington's policy toward China remained hereditary and unchanged: relations with Beijing were confrontational, and Taipei continued to receive support from the White House. Meanwhile, it is in the last months of John F. Kennedy's presidency that there is a growing trend that will lead to a transformation of the US foreign policy toward China from «containment with isolation» to «containment without isolation».

That is why J.F. Kennedy, who did not rule out the possibility of changing China's US policy, saw in his own practical actions toward China at the time no reason to abandon the doctrine of «containment». Particularly, the idea of «containment» of China was the basis of a number of decisions of the John F. Kennedy administration, which eventually led to the escalation of American military intervention in Indochina.

Key words: *the USA, China, PRC, ROC, foreign policy, American-Chinese relations, doctrine of «containment», J. F. Kennedy.*

Отримано 30.11.2021

КРАЄЗНАВСТВО

УДК (UDC) 94(477.52)"1917/1922"
https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.6

АРТЮХ В. О.

«ПРОСВІТИ» ОХТИРСЬКОГО ПОВІТУ В 1917-1922 рр.

У статті простежується становлення та специфіка діяльності осередків товариства «Просвіта» на території Охтирського повіту Харківської губернії в добу Української революції (1917-1921) та перші роки совєтської влади. Розкриваються такі форми діяльності товариства як організація початкової освіти, театральної справи, функціонування просвітянських бібліотек. Наголошується на національному характері діяльності товариства.

Ключові слова: *«Просвіта», Охтирський повіт, Українська революція, театр, історична свідомість, освіта, бібліотеки.*

Після Лютневої революції 1917 р. на територіях, населених українським етносом масово розпочинають виникати такі культурно-просвітницькі громадські організації як «Просвіти». Відомий мовознавець Олекса Синявський писав тоді: «Просвіта» - «се найхарактерніша і найулюбленіша на Вкраїні дитина Революції». У своїй діяльності ці товариства об'єктивно зреалізовують двояку функцію: забезпечуючи певний рівень освіченості простого народу, вони, в той же час, привносять у його свідомість і українську ідею.

За останні 30 років ми маємо досить великий масив історичних досліджень як з проблем освітянського руху в Україні загалом, так і розкриття ролі та значення діяльності «Просвіт» в конкретних умовах Української революції. Тут потрібно назвати дослідження Л. Бадєєвої [3], Р. Гарата, А. Коцура та В. Коцура [4], Л. Євселевського і С. Фарини [12], В. Зеленого [14], І. Зуляка [15], О. Коновця [18], О. Лисенка [19], Б. Савчука [25], О. Цапка [27], Т. Чугуя [31].

В цій розвідці за мету якраз і ставиться з'ясування особливостей функціонування «Просвіт» в місті Охтирка та серед сільських співтовариств Охтирського повіту в добу Української революції та перші роки совєтської влади. Особливості діяльності «Просвіт» у цій місцевості поки що не стали предметом досліджень.

Перше в Охтирському повіті товариство «Просвіта» було засноване в м. Охтирка разом з Українською громадою у першій половині квітня 1917 р. Очолив його нотаріус Базилевський. Уже 16 квітня на першому Губернському з'їзді представників Українського народу в Харкові делегат від Охтирки Прийменко у своєму виступі повідомив про заснування та початки його діяльності [8, с. 2]. Робота Охтирськоі «Просвіти» у 1917 р. та її актив добре змальовані в оповіданні Б. Антоненка-Давидовича «Просвітяни» [2].

Також десь у квітні був створений осередок «Просвіти» й у с. Нижньовеселівка Кириківської волості. На початку травня в с. Янків Ріг (зараз - с. Іванівка) тієї ж Кириківської волості організація «Просвіти» була

Артюх В'ячеслав Олексійович - кандидат філософських наук, доцент (Україна). ORCID: 0000-0003-4119-1571.

зініційована підпоручиком Вялківим, який прибув у відпустку з фронту. Місцева вчителька подарувала їй свою бібліотеку, просвітяни ж виписали для себе газети «Нова Рада» й «Рідне слово» [22, с. 3]. Очолив Раду товариства Демид Клименко. Становленню цього осередку «Просвіти» допомогла Охтирська Українська громада та полонені українці з Галичини, що перебували тоді в Охтирці.

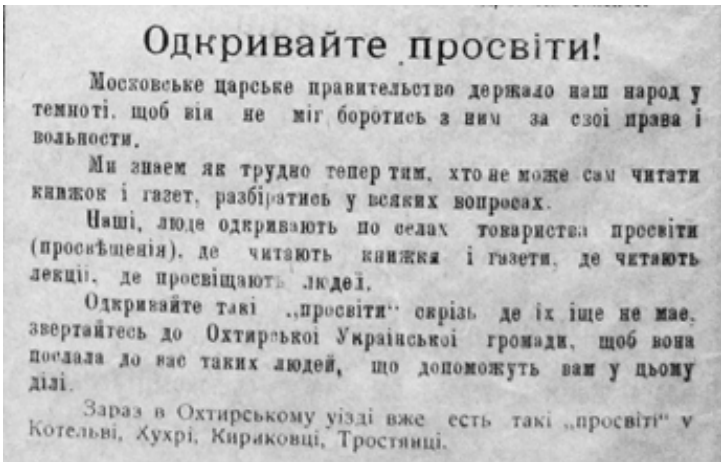

Одкривайте просвіти!

Московське царське правительство держало наш народ у темноті, щоб він не міг боротись з ним за свої права і вольности.

Ми знаем як трудно тепер тим, хто не може сам читати книжок і газет, разбіратись у всяких вопросах.

Наші, люде одкривають по селах товариства просвіти (просвѣщенія), де читають книжки і газети, де читають лекції, де просвіщають людей.

Одкривайте такі „просвіти" скрізь де їх іще не має, звертайтесь до Охтирської Української громади, щоб вона послала до вас таких людей, що допоможуть вам у цьому ділі.

Зараз в Охтирському уїзді вже есть такі „просвіті" у Котельві, Хухрі, Кириковці, Тростянці.

Заклик в газеті охтирських соціалістів-революціонерів «Голос села» організовувати «Просвіти» в селах Охтирського повіту. 2 липня 1917 р.

Голова «Просвіти» с. Білка Охтирського повіту 1917 р. народний вчитель Я. А. Мяло. (Фото з архіву А. В'юника)

Але організація просвітянських осередків, у порівнянні хоча б з тією ж Полтавською губернією, по селах повіту йшла слабо. До кінця червня були засновані ще «Просвіти» у Хухрі, Кириківці, Котельві та Тростянці. Тому, коли 24 червня 1917 р. в Охтирці відбувся Український повітовий з'їзд, на який прибули представники сіл, хуторів та партій і громадських організацій зі всієї Охтирщини, то на ньому спеціально було закликано створювати «Просвіти» по всіх селах повіту [24, с. 4]. Після цього 9 липня «Просвіта» була організована ще у с. Білка, де головою Ради був обраний народний учитель Я. А. Мяло, а на початку серпня у Боромлі. Головою цієї останньої став Д. Маликов. У жовтні було створено осередок «Просвіти» і в с. Угроїди на чолі з лісничим І. Вітком. Записалося до нього «40 душ». На загальних зборах тоді постановили «закласти книгозбірню, передплатити українські книжки та газети, закласти вечірню школу для дорослих (українською мовою), по святах улаштовувать читанки, а також заснувати артистичний гурток» [23, с. 2]. 13 листопада виникає «Просвіта» в с. Журавне. І також, як і в Янковому Розі, стараннями українізованого військовослужбовця Міщенка, який прибув з фронту на відпочинок. Записалося до неї більше 140 чоловік, а очолив - Л. Мороз [21, с. 4]. Крім того, у листопаді вже існувала «Просвіта» й у с. Самотоївка. Її Рада тоді прохала Харківську губернську земську управу надіслати для школи та бібліотеки підручники і книги українською мовою, а також інструкторів з українізації [20, с. 2]. Організатором «Просвіти» у слободі Краснопілля був Матвій Довгополюк. Тут вона виникла на основі українського гуртка, який був заснований ще до революції, у лютому 1916 р.

Просвітяни Охтирщини брали участь у загальноукраїнських та губернських з'їздах «Просвіт», на яких вирішувалися нагальні питання просвітянського руху. Рішення таких з'їздів активізували роботу осередків й на території повіту. Так, на першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у Києві 20-23 вересня 1917 р. Боромлянську «Просвіту» представляла Марфа Журавльова [30, арк. 68]. А на другому з'їзді «Просвіт» Слобожанщини, який відбувся у Харкові 19-20 листопада 1917 р. серед його 52 делегатів були від Боромлянської «Просвіти» Я. Лисенко та А. Сущий, а від Охтирської - Борис Давидів (Антоненко-Давидович) [1, с. 2].

Таким чином, на кінець 1917 р. у Охтирському повіті діяло близько 12 осередків товариства «Просвіта». Основними видами їх діяльності була постановка спектаклів, організація курсів з ліквідації неграмотності та бібліотечна діяльність. Також не потрібно забувати, що «Просвіти» розпочинали свою роботу у селах і хуторах часто, не маючи ні кадрів, ні матеріальної бази, ні приміщень. Вони могли покладатися лише на свої сили. І якщо створення осередків на хвилі масового ентузіазму та загального національного піднесення в 1917 р. було справою не такою вже й важкою, то наступна постійна їх діяльність - справа складніша. Тому деякі сільські «Просвіти» могли лише оголосити про початки свого функціонування, але розгорнути його в силу названих обставин в подальшому так і не змогли.

У 1918 р., після того, як до влади в Україні наприкінці квітня прийшов гетьман Павло Скоропадський, «Просвіти» повіту продовжили свою роботу.

У цей час осередки цього товариства долучаються до відкриття як українських початкових шкіл, так і гімназій. Так, Боромлянська «Просвіта»

відіграла головну роль при відкритті української реальної школи в селі [28, арк. 4]. Правда, наступного, 1919 р. більшовики цю середню школу закрили за українську мову викладання в ній, а її директору К. Гревізірському прийшлося навіть втікати до Харкова [26, с. 83].

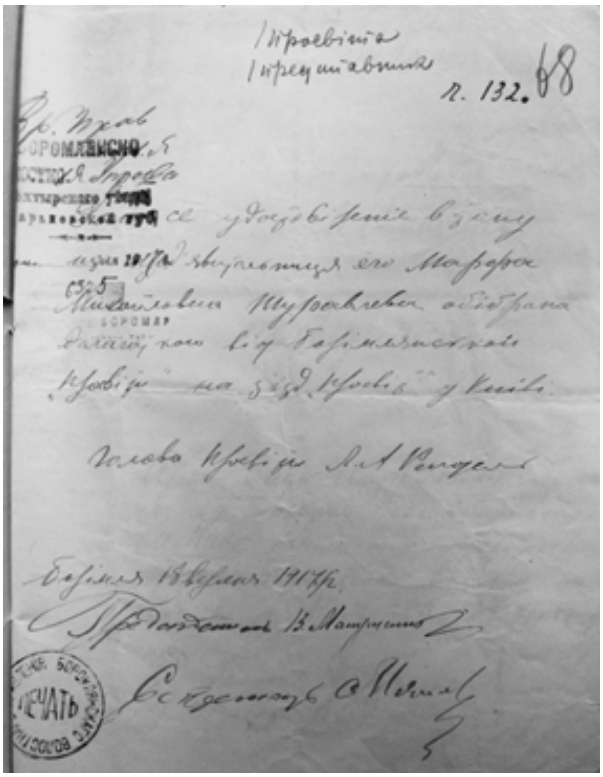

Посвідчення делегата Першого Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» у Києві (20-23 вересня 1917 р.) від Боромлянської «Просвіти» Марфи Журавльової

Фінансово «Просвіти» були організаціями небагатими й тому коштів з членських внесків та з прибутку від продажу квитків на свої вистави задля продовження своєї діяльності їм постійно не вистачало. І тут спонсорську допомогу «Просвітам» часто надавала місцева кооперація. За приклад може слугувати допомога коштами «Просвіті» с. Рясне для постановки нею спектаклів з боку сільського споживчого товариства [13, с. 4].

На листопад 1918 р. є дані про існування в Охтирському повіті 13 «Просвіт» (м. Охтирка, сл. Краснопілля, сс. Боромля, Хухра, Білка, Котельва, Тростянець, Кириківка, Янків Ріг, Пархомівка, Нижньовеселівка, Рясне та х. Климентієве) [17, арк. 17зв.]. Знову ж, мова йде про зареєстровані осередки товариства, але це ще не означає, що всі вони проводили активну роботу з виконання своїх статутних завдань.

У 1919 р., за влади більшовиків та денікінців, «Просвіти» повіту фактично припинили свою роботу. З 1920 р. розпочинається відродження вже існуючих та заснування нових осередків цього товариства. До цієї справи долучилася команда молоді націонал-комуністичної спрямованості, що у 1920 р. прийшла до керівництва Охтирським повітовим відділом народної

освіти (Борис Антоненко-Давидович, Юрій Самброс, Матвій Довгополюк та Григорій Сергієнко). Як пізніше свідчив Г. Сергієнко, вже на початку 1920 р. на колегії керівником відділу народної освіти Б. Антоненком-Давидовичем було поставлене питання про відновлення товариства «Просвіта» у повіті. І ця ідея була зреалізована [5, арк. 46зв.]. Ці ж люди займалися й дерусифікацією навчального процесу у школах повіту.

Після того, як більшовицькою партією у червні-липні 1920 р. був взятий курс на завоювання і совєтизацію «Просвіт» нові осередки виникали, маючи вже назву «Червоні Просвіти».

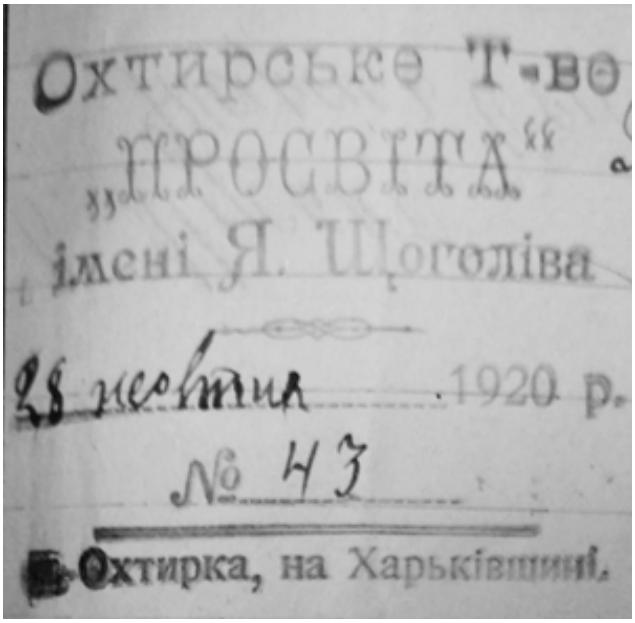

Штамп Охтирського товариства «Просвіта» ім. Я. Щоголіва. З оригіналу

25 липня 1920 р. відбулися збори Охтирської «Просвіти», на яких була прийнята резолюція «щоб всі Просвіти Охтирського повіту мали комуністичний напрямок» [16, с. 4]. Сама ж Охтирська «Просвіта» була названа іменем місцевого уродженця, поета-романтика Якова Щоголіва (1824-1898). Ось як пояснював у своїх спогадах необхідність совєтизації «Просвіт» керівник підвідділу позашкільної освіти Охтирського повітового відділу народної освіти Юрій Самброс: «Значною політичною кампанією було також перетворення «Просвіт» на «Червоні просвіти». Ми цим мали на оці дві мети: з одного боку - радянізували політичний зміст їхньої роботи, вичищаючи з них, наскільки, звичайно, це було здійсниме на практиці, старий ультранаціоналістичний та етнографічний зміст просвітянської роботи часів Центральної Ради (особливо в роботі їхніх драмгуртків і бібліотек), а, по-друге, й це, власне кажучи, нас особливо турбувало, - ми тим самим зберігали саме існування й мережу «Просвіт», бо їм загрожувала масова ліквідація з боку партійного комітету більшовиків, що почав надто вороже ставитися до них, як до джерел запідозрюваного ним скрізь потенціяльного націоналізму» [26, с. 133-134].

На січень місяць 1921 р. в Охтирському повіті було зареєстровано всього 35 осередків «Просвіт» [9, арк. 2]. А у червні лише новостворених «Червоних Просвіт» у повіті було вже більше 30.

У цей час більшовики вже проводили чітку різницю між «старими» «Просвітами», заснованими в 1917 р. та «Просвітами», які почали виникати після 1920 р., коли вони остаточно закріпилися при владі. До перших вони ставилися з підозрою й недовірою. Для керівництва КП(б)У «старі» «Просвіти» продовжували залишатися пристанищем «петлюрівської інтелігенції» та «контрреволюції», провідниками «самовільної українізації», завоювати які більшовикам так остаточно і не вдалося. Обстеження Харківською губернською політосвітою становища на Охтирщині теж показало, що «Просвиты, когда они находились под руководством петлюровской интеллигенции работали в соответствующем духе. Ныне же после реорганизации они работают только в тех местах, где имеется коммунистическая и лояльная интеллигенция…» [11, арк. 40]. Тому вже у червні 1921 р. за український шовінізм і контреволюцію місцевою більшовицькою владою були закриті Охтирська та Краснопільська «Просвіти» [10, арк. 7-7зв.].

Борис Антоненко-Давидович (1899-1984) - письменник, активний діяч Тростянецької та Охтирської «Просвіт» у 1917-1918 рр. Організатор «Червоних Просвіт» на Охтирщині у 1920 р.

Юрій (Георгій) Самброс (1894-1975) - відомий діяч народної освіти на Сумщині 20-х рр., учасник Тростянецької «Просвіти» у 1918 та 1921 рр. Організатор «Червоних Просвіт» на Охтирщині й Тростянеччині

«Червоні Просвіти» ж були вже повністю вписані у нову совєтську реальність. Керівництво місцевих осередків було взяте на державне утримання, до складу їх правління були введені представники комнезамів чи комсомолу, до кожної сільської «Просвіти» повітовою політосвітою доводився план роботи, за виконання якої потрібно було звітуватися кожного місяця. Ще один приклад: у с. Литовки була організована 27 листопада 1921 р. «Червона Просвіта» і у зв'язку з тим, що до неї записалася лише молодь, вона фактично виконувала функції комсомольської організації [7, с. 4]. І тому не дивно, що у с. Старо-Іванівка загальні збори місцевої «Просвіти» вже закінчуються співом «Інтернаціоналу» [6, с. 3], а весь прибуток від продажу квитків на концерт, що відбувся 11 грудня 1921 р. (а це 100 тис. крб.) в обов'язковому порядку перераховується нею на допомогу голодуючим.

У 1922 р. більшовицькою владою був взятий курс на поступову ліквідацію «Просвіт» та їх заміну на селянські будинки (сельбуди), як той новий тип культурницьких закладів, що повніше, ніж «Просвіти» відповідає вихованню селян на «совєтській платформі». Бо період їх двохрічного «завоювання» і пристосування до потреб більшовицького ідеологічного виховання привів нову владу до однозначного висновку: така організаційна форма як «Просвіта» не може забезпечити успішну більшовицьку

просвітницьку політику на селі. Саме цього року ще існуючі на території Охтирського повіту «Просвіти»» остаточно зникають, вливаючись або у хати-читальні, або ж у сельбуди.

---

1. 2-й день з'їзду «Просвіт» Слобожанщини. *Нова громада*. 1917. 26 листопада.

2. Антоненко-Давидович Б. Просвітяни // Б. Антоненко-Давидович. Синя волошка. Харків; К.: Книгоспілка, 1930. С. 116-133.

3. Бадєєва Л. І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні у ХХ столітті: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Х., 2004. 20 с.

4. Гарат Р., Коцур А., Коцур В. Діяльність Товариства «Просвіта» в Галичині (1868-1921 рр.). Переяслав-Хмельницький: Книги-ХХІ, 2005. 167 с.

5. *ГДА УСБУ в СО.* Спр. П-13667. Т. 1 Власенко Виктор Иванович, Сергиенко Григорий Иванович (17.03.1945-20.08.1945), 215 арк.

6. *Голос незаможника*. 1921. 3 декабря.

7. *Голос незаможника.* 1921. 21 декабря.

8. Губернський український з'їзд в Харькові. *Рідне слово.* 1917. 22 квітня.

9. *Державний архів Харківської області* (далі - *ДАХО*). Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 132 Отчет о работе политпросвета и соцвоса (3.02.1921-22.04.1921), 107 арк.

10. *ДАХО.* Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 138 Инструкции, протоколы и отчеты политпросвета (21.01.1921-12.12.1921), 35 арк.

11. *ДАХО.* Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 269 Циркуляры и инструкции Губполитпросвета (4.01.1922-28.12.1922), 177 арк.

12. Євселевський Л., Фарина С. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні: історичний нарис. - К.: Просвіта, 1993. 128 с.

13. Жадановский П. Народный театр и кооперация. *Кооперативный путь.* Ахтырка, 1918. № 14. 1 августа.

14. Зелений В. Становлення та діяльність товариств «Просвіта» Катеринославської губернії у 1905-1922 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Х., 2005. 16 с.

15. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919-1939). Тернопіль: Воля, 2005. 943 с.

16. *Известия Ахтырского Уездисполкома и Уездпарткома КП(Б)У.* 1920. 28 июля.

17. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського*. Ф. 114. Спр. 457 Матеріали про організацію з'їзду товариств «Просвіта», звернення товариства «Просвіта» в Києві, списки «Просвіт», доповіді про діяльність деяких з них на Катеринославщині, Полтавщині, Слобожанщині, Поділлі, Курщині та Кубані, 51 арк.

18. Коновець О. Просвітницький рух в Україні ХІХ - першої третини ХХ ст. К.: Хрещатик, 1992. 120 с.

19. Лисенко О. В. «Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905-1916 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 1998. 24 с.

20. *Нова Громада*. 1917. 26 листопада.

21. *Нова Громада*. 1917. 2 грудня.

22. *Нова Рада.* 1917. 27 мая.

23. *Нова Рада.* 1917. 24 жовтня.

24. Одкривайте просвіти! *Голос села.* 1917. 2 липня.

25. Савчук Б. Волинська «Просвіта». Рівне: Вид-ча фірма «Ліста», 1996. 154 с.

26. Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. Нью-Йорк: Сучасність, 1988. 417 с.

27. Цапко О.В. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (1891-1914 рр.): автореф. дис... докт. іст. наук. К., 1998. 19 с.

28. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі - *ЦДАВО України*). Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 594 Про українізацію гімназій (4.04.1918-29.11.1918), 180 арк.

29. *ЦДАВО України.* Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 367 Матеріали до 2-го Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» 3-5 листопада 1918 р., доповіді, постанови, списки та мандати делегатів, листування про організацію з'їзду (10.07.1918-5.11.1918), 186 арк.

30. *ЦДАВО України.* Ф. 2581с. Оп. 1. Спр. 161 Справа першого з'їзду місцевих товариств «Просвіта», посвідчення і мандати делегатів (20.09.1917-23.10.1917), 235 арк.

31. Чугуй Т. О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в ХХ - на початку ХХІ ст: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Х., 2008. 22 с.

References

2-j den' z'i'zdu «Prosvit» Slobozhanshhyny. Nova gromada. 1917. 26 lystopada.
2. Antonenko-Davydovych B. Prosvitjany // B. Antonenko-Davydovych. Synja voloshka. Harkiv; K.: Knygospilka, 1930. S. 116-133.
3. Badjejeva L. I. Dijal'nist' tovarystva «Prosvita» na Livoberezhnij Ukrai'ni u HH stolitti: avtoref. dys. ...kand. ist. nauk. H., 2004. 20 s.
4. Garat R. Dijal'nist' Tovarystva «Prosvita» v Galychyni (1868-1921 rr.) / R. Garat, A. Kocur, V. Kocur. Perejaslav-Hmel'nyc'kyj: Knygy-HHI, 2005. 167 s.
5. GDA USBU v SO. Spr. P-13667. T. 1 Vlasenko Vyktor Yvanovych, Sergyenko Grygoryj Yvanovych (17.03.1945-20.08.1945), 215 ark.
6. Golos nezamozhnyka. 1921. 3 dekabrja.
7. Golos nezamozhnyka. 1921. 21 dekabrja.
8. Guberns'kyj ukrai'ns'kyj z'i'zd v Har'kovi. Ridne slovo. 1917. 22 kvitnja.
9. Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti (dali - DAHO). F. R-820. Op. 1. Spr. 132 Otchet o rabote polytprosveta y socvosa (3.02.1921-22.04.1921), 107 ark.
10. DAHO. F. R-820. Op. 1. Spr. 138 Ynstrukcyy, protokolы y otchetы polytprosveta (21.01.1921-12.12.1921), 35 ark.
11. DAHO. F. R-820. Op. 1. Spr. 269 Cyrkuljarы y ynstrukcyy Gubpolytprosveta (4.01.1922-28.12.1922), 177 ark.
12. Jevselevs'kyj L.I. «Prosvita» v Naddniprjans'kij Ukrai'ni: istorychnyj narys. - K.: Prosvita, 1993. 128 s.
13. Zhadanovskyj P. Narodnыj teatr y kooperacyja. Kooperatyvnыj put'. Ahtырka, 1918. № 14. 1 avgusta.
14. Zelenyj V. Stanovlennja ta dijal'nist' tovarystv «Prosvita» Katerynoslavs'koi' gubernii' u 1905-1922 rr.: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. H., 2005. 16 s.
15. Zuljak I. Dijal'nist' «Prosvity» u Zahidnij Ukrai'ni v mizhvojennyj period (1919-1939). Ternopil': Volja, 2005. 943 s.
16. Yzvestyja Ahtырskogo Uezdyspolkoma y Uezdpartkoma KP(B)U. 1920. 28 yjulja.
17. Instytut rukopysu Nacional'noi' biblioteky Ukrai'ny im. V. Vernads'kogo. F. 114. Spr. 457 Materialy pro organizaciju z'i'zdu tovarystv «Prosvita», zvernennja tovarystva «Prosvita» v Kyjevi, spysky «Prosvit», dopovidi pro dijal'nist' dejakyh z nyh na Katerynoslavshhyni, Poltavshhyni, Slobozhanshhyni, Podilli, Kurshhyni ta Kubani, 51 ark.
18. Konovec' O. Prosvitnyc'kyj ruh v Ukrai'ni HIH - pershoi' tretyny HH st. K.: Hreshhatyk, 1992. 120 s.
19. Lysenko O. V. «Prosvity» u suspil'no-politychnomu i kul'turnomu zhytti Naddniprjans'koi' Ukrai'ny (1905-1916 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. K., 1998. 24 s.
20. Nova Gromada. 1917. 26 lystopada.
21. Nova Gromada. 1917. 2 grudnja.
22. Nova Rada. 1917. 27 maja.
23. Nova Rada. 1917. 24 zhovtnja.
24. Odkryvajte prosvity! Golos sela. 1917. 2 lypnja.
25. Savchuk B. Volyns'ka «Prosvita». Rivne: Vyd-cha firma «Lista», 1996. 154 s.
26. Sambros Ju. Shhabli. Mij shljah do komunizmu. N'ju-Jork: Suchasnist', 1988. 417 s.
27. Capko O.V. Dijal'nist' tovarystva «Prosvita» v Ukrai'ni (1891-1914 rr.): avtoref. dys... dokt. ist. nauk. K., 1998. 19 s.
28. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (dali - CDAVO Ukrai'ny). F. 2201. Op. 1. Spr. 594 Pro ukrai'nizaciju gimnazij (4.04.1918-29.11.1918), 180 ark.
29. CDAVO Ukrai'ny. F. 2201. Op. 2. Spr. 367 Materialy do 2-go Vseukrai'ns'kogo z'i'zdu «Prosvit» 3-5 lystopada 1918 r., dopovidi, postanovy, spysky ta mandaty delegativ, lystuvannja pro organizaciju z'i'zdu (10.07.1918-5.11.1918), 186 ark.
30. CDAVO Ukrai'ny. F. 2581s. Op. 1. Spr. 161 Sprava pershogo z'i'zdu miscevyh tovarystv «Prosvita», posvidchennja i mandaty delegativ (20.09.1917-23.10.1917), 235 ark.
31. Chuguj T. O. Tovarystva «Prosvita» na Harkivshhyni v HH - na pochatku HHI st: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. H., 2008. 22 s.

Artiukh V. O.
PhD (Philosophy), Associate Professor (Ukraine). *ORCID: 0000-0003-4119-1571.*

THE "PROSVITA" CENTRES OF THE OKHTYRKA COUNTY IN 1917-1922

The article traces the genesis and specific features of the "Prosvita" fellowship centres' activity on the territory of the Okhtyrka county (Kharkiv province) during the period of the Ukrainian revolution (1917-1921) and the first years of Soviet authority. Such forms of the fellowship's activity as establishing the primary education, holding theatrical performances, organizing educational libraries functioning are covered within the article. The national nature of the fellowship's activity is emphasized. The fact, that the "Prosvita" centres of the Okhtyrka county started their activity right after establishing the Ukrainian Central Rada in Kyiv, is stated. During the UNR period "Prosvita" centres of the Okhtyrka county supported the revolutionary parliament of Ukraine and its policy. Actually, they played the role of the Central Rada's centres in the region. As for the relationship between the "Prosvita" centres and Bolshevik authority, the following statement is highlighted.

During the first half of 1919 the Bolsheviks impeded the development of the "Prosvita" centres and considered the latest to be counterrevolutionary organizations. After Denikin Volunteer Army had occupied the region the repressions against the members of the fellowship intensified. Since the middle of 1920 Bolshevik authorities had been implementing the policy of state controlling the "Prosvita" centres. Due to the county department of public education and Bolshevik political education activities 35 centres of this organization existed on the territory of the Okhtyrka county in 1921. Meanwhile Bolshevik authorities tried to struggle with and close those "Prosvita" centres, which featured the spirit of "Ukrainian chauvinism" and "petliurivshchina". In 1922 the remains of "Prosvita" centres finally disappeared on the territory of the county, turning into reading houses or village buildings. In the article the author comes to a conclusion that during its short six-year history (1917-1922) the "Prosvita" centres of the Okhtyrka county provided the cultural ascension, which accompanied national-liberation struggle of the Ukrainian people. The "Prosvita" movement laid the main organizational foundation for involving the masses into active participating in those processes.

Key words: *"Prosvita", Okhtyrka county, Ukrainian revolution, theatre, education, libraries.*

Отримано 23.11.2021

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ

https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.7

КОРОЛЬ В. М.

СТАРОДАВНІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІ КОЧОВІ ДЕРЖАВИ ЄВРАЗІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ НАРОДІВ ВЕЛИКОГО СТЕПУ

Рецензія на монографію: Кочові імперії Євразії: особливості історичної динаміки / відп. ред. Б. В. Базаров, М. М. Крадин. Москва: Наука-Східна література, 2019. 503 с. [Кочевые империи Евразии: особенности исторической динамики / отв. ред. Б. В. Базаров, Н. Н. Крадин. Москва: Наука-Восточная литература, 2019. 503 с.].

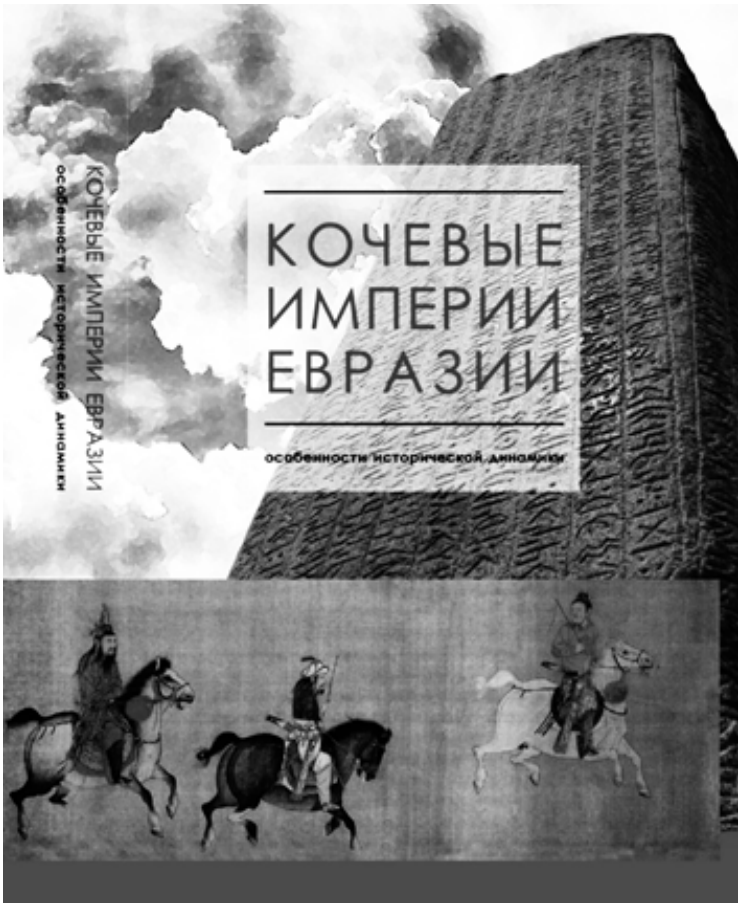

Протягом понад двох тисяч років на території Євразії виникали специфічні політичні утворення - кочові імперії, які відіграли важливу роль у розвитку Старого Світу. Осмислення історії цих держав є одним з актуальних завдань сучасної орієнталістики.

Король Віталій Миколайович - кандидат історичних наук, Сумський державний університет (Україна). ORCID: 0000-0001-5805-1415.

Нещодавно світ побачила колективна монографія «Кочові імперії Євразії: особливості історичної динаміки». Не зважаючи на те, що ця праця була видана в Москві - столиці держави-агресора, що окупувала частину української території - ми не маємо права оминути це дослідження через його масштабність і фундаментальність.

До написання цієї книги було залучено 19 авторів, всі з яких є провідними спеціалістами-номадологами і так або інакше пов'язані в своїй діяльності з Інститутом монголознавства, буддології і тибетології Сибірського відділення РАН та/або Інститутом історії, археології і етнографії народів Далекого Сходу Далекосхідного відділення РАН. Загальне редагування монографії було покладено на Б. В. Базарова та М. М. Крадина. Окремо відзначимо колосальну роль у роботі над виданням останнього з названих - Миколи Миколайовича Крадина. Крім редакторських обов'язків він виступив автором першої глави, яка є вступом до проблематики дослідження, і останньої (20-ї) глави, в якій здійснюється синтезування висновків на основі інформації, отриманої з аналізу попередніх розділів. На додачу, він ще й співавтор двох глав (13-ї та 14-ї), присвячених імперії киданів (Ляо) та державі Чингисхана відповідно.

Загалом у монографії послідовно викладаються особливості історичної динаміки 17 великих кочових і напівкочових держав: від скифів і сарматів до джунгар і маньчжурів. Дослідниками використовується усталене розуміння історичної динаміки, під якою розуміються узагальнені суттєві зміни в житті певних соціальних груп у визначеному тривалому відрізку часу. Це зміни різноманітного характеру: демографічні, суспільно-економічні, технологічні, державно-політичні, культурні, релігійно-ідеологічні тощо.

Географічно межі дослідження охоплюють простір Великого Степу від Північного Причорномор'я до Північного Китаю. Хронологічні рамки роботи - від VIII ст. до н.е. до XVII ст. н.е. Відтак, вони дуже широкі. Розглядаються події та процеси Стародавньої доби, Середньовіччя і навіть Ранньомодерного часу.

Втім, саме такі великі хронологічні межі дозволили проаналізувати і підтвердити твердження про наявність певної тяглості й спадкоємності та поступового ускладнення степових держав, а також про зростання їх інтеграції з осіло-міськими суспільствами.

Автори акцентують увагу на кількох принципово важливих моментах, що стосуються динаміки кочових державних утворень:

1) усі кочові імперії чітко поділяються на дві великі групи: класичні номадні імперії, засновані на «дистанційній» стратегії щодо осіло-землеробських цивілізацій (хунну, сяньбі, тюрки, уйгури), і завойовницькі династії вихідців зі степової (кидані, монголи) чи тайгової (чжурчжені, маньчжури) зон, які створили симбіотичні держави;

2) чітко простежується історичний контекст поступового включення спільнот кочівників у мережі глобальних товарних, політичних, престижнісних та інформаційних зв'язків з осіло-міськими суспільствами. Це призвело до того, що на зміну стародавнім імперіям кочівників, заснованим на «дистанційній» експлуатації, прийшли ранньосередньовічні торгово-данницькі імперії, а їх змінили завойовницькі імперії, тією чи

іншою мірою інтегровані у життя землеробських цивілізацій, їх технологічні і політичні практики.

3) встановлено стійкий синхронний зв'язок між ритмами піднесення та занепаду найбільших імперій Західної та Східної Євразії. Виділяється три чітко фіксовані цикли: ханьсько-римський (200 р. до н.е. - 200 р.); тансько-візантійсько-ісламський (500-900 рр.); монгольський (1200-1400 рр.). Кожен із цих циклів був пов'язаний із важливими подіями в євразійських степах.

Як наголошується авторами монографії, незважаючи на те, що самі номади не дуже змінилися з часом, вони забезпечили існування мережі обміну інформацією між віддаленими країнами, сприяли розвитку торгових контактів, поширенню релігій і географічних знань, технологічних обмінів між різними цивілізаціями. При цьому, хоч далеко не завжди, кочівники були каталізаторами цих процесів та головними дійовими особами історії. Такий підхід до розуміння історичної ролі кочовиків, до речі, разюче контрастує з твердженнями класичних робіт з філософії історії про номадів як про «вбивць цивілізацій» і «санітарів історії».

Автори дослідження спираються на потужну джерельну базу і оперують напрацюваннями в галузі номадології російських, західно- і центральноєвропейських, американських, китайських, монгольських і японських науковців. Відзначимо, що в тексті присутня низка посилань на публікації сучасних українських вчених-скіфологів.

На нашу думку, дана наукова праця суттєво виграла б від включення до неї розділів, присвячених тим потужним номадичним державним утворенням, які були згадані в монографії лише побіжно. Йдеться, наприклад, про Аварський каганат, про держави-спадкоємниці Золотої Орди, про держави кимаків, кара-киданів тощо.

Однак висловлене вище є лише побажанням і жодним чином не має применшити значення проведеного успішного дослідження і заслуг авторського колективу, який здійснив таку колосальну наукову роботу.

Korol V. M.

PhD (history), Sumy State University (Ukraine). *ORCID: 0000-0001-5805-1415.*

ANCIENT AND MEDIEVAL NOMADIC STATES OF EURASIA IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL DYNAMICS STUDY OF THE GREAT STEPPE PEOPLES

Review of the monograph: Nomadic empires of Eurasia: features of historical dynamics / ed. by B. V. Bazarov, N. N. Kradin. Moscow: Nauka-Vostochnaya Literatura, 2019. 503 p. [Kochevye imperii Evrazii: osobennosti istoricheskoj dinamiki / otv. red. B. V. Bazarov, N. N. Kradin. Moskva: Nauka-Vostochnaja literatura, 2019. 503 s.].

https://doi.org/10.21272/starovyna.2021.59.8

НЕСТЕРЕНКО В. А.

ІМПЕРСЬКИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В ІНТЕРПРИТАЦІЇ Т. Ф. ЗЕЛІНСЬКОГО

Рецензія на монографію: Римська імперія. Санкт-Петербург: Алетея, 2020. 490 с. (Серія «Нова антична бібліотека. Дослідження») [Римская империя. - СПб: Алетейя, 2020. - 490 с. - (Серия «Новая античная библиотека. Исследования»)].

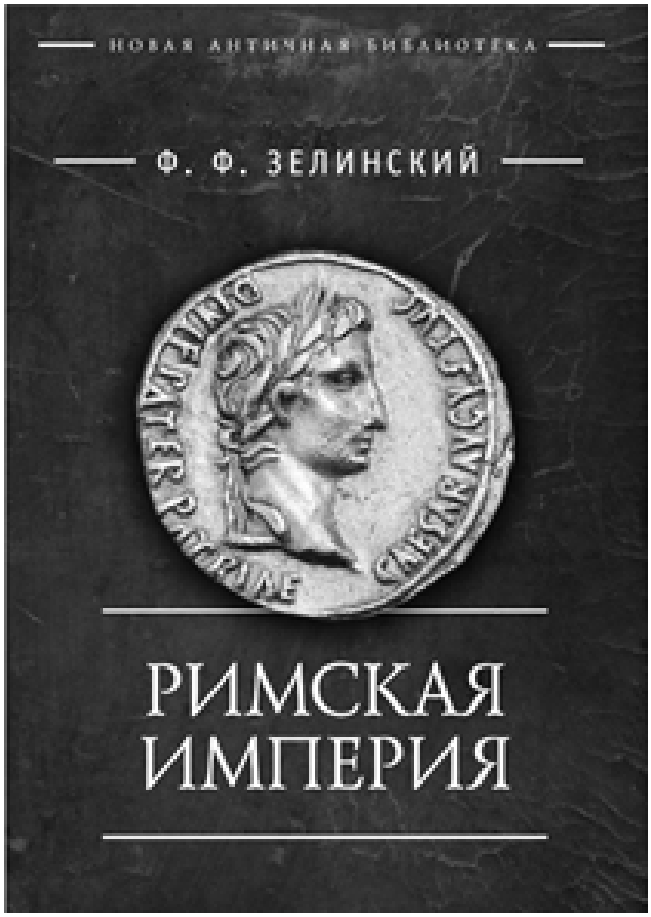

Історія Античного світу, передусім стародавніх Греції і Риму, були частиною освітнього процесу з часів виникнення університетів. Це відноситься і до колишньої Російської імперії, одним з найстаріших в якій став Санкт-Петербурзький університет.

У 2020 році видавництво «Алетейя» м. Санкт-Петербург в рамках серії «Нова антична бібліотека. Дослідження» видало монографію Т. Зелінського присвячену імперському періоду історії Стародавнього Риму. Як зазначено в

Нестеренко Вадим Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет (Україна). ORCID: 0000-0002-0469-3671.

анотації, Т. Зелінський видатний російський вчений та популяризатор класичного спадку. При цьому дане видання зроблене шляхом перекладу з польської мови, що вказано наприкінці анотації (Tadeusz Zieliński. Cesarstwo Rzymskie. Warszawa: PIW, 1995).

Тадей Францович Зелінський (пол. Tadeusz Stefan Zieliński, рос. Фаддей Францевич Зелинский) народився 2 (14 вересня) 1859 року в селі Скрипчинці Канівського повіту Київської губернії (нині село Корсунь-Шевченківського району Черкаської області) у польській родині й мав шляхетське коріння. Його сім'я переїхала до Санкт-Петербурга, де майбутній вчений навчався спочатку в петербурзькій німецькій гімназії св. Анни, а потім за успіхи отримав трирічну урядову стипендію й продовжив навчання у російській філологічній семінарії в Німеччині. Потім навчався в Лейпцизькому університеті, два роки вивчав пам'ятки античності в музеях Німеччини, Австрії, Італії, Греції, в 1883 році у Дерптському (нині Тартуський) університеті захистив докторську дисертацію. У 1887-1920 професор Санкт-Петербурзького університету. У 1922 році він покинув радянську Росію й очолив кафедру класичної філології у Варшавському університеті. Саме там і були опубліковані польською мовою його основні історичні праці: «Незалежна Греція», «Римська республіка», «Римська імперія» та інші. Член багатьох Академій наук (Прусська, Баварська, Російська, Чеська, Геттінгенська, Польська, Британська та ін.), почесний доктор Оксфордського, Ягеллонського, Гронінгенського та інших університетів. (*Кулікова Л. Б.* ЗЕЛІНСЬКИЙ Тадей Францович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zelinsky_T).

Викладення подій історії імперського Риму Т. Зелінський починає із загибелі «людини, що втілювала усю міць Римської держави», кому Сивіла призначила стати переможцем давнього ворога Риму - Парфії й обіцяла у нагороду «царський вінець» - Юлія Цезаря у 44 році до н. е. Саме він, на думку автора, наніс республіці «три смертельні удари на полях Фарсала, Тапса і Мунди». У пізнішій історіографії кінцем республіканського періоду вважається 27 рік до н. е. - принципат Октавіана Августа. Історик пояснює це тим, що в античності початок його правління вважався 43 рік до н. е., коли Октавіан став проконсулом (С. 75). При цьому автор 27 рік до н. е. також вважає ключовим і, не тільки детально аналізує сутність нової форми влади, але й титули Октавіана, акцентуючи увагу на їх релігійному змісті (С. 84-88). Перелік римських імператорів, поданий Т. Зелінським наприкінці монографії, починається з Октавіана.

Далі автор, спираючись на праці античних істориків (Лівія, Тацита, Светонія, Плутарха, Флавія), послідовно викладає події до 476 р. - поява в Італії германської держави - «царства Одоакра», коли «дванадцятий орел Ромула перервав свій політ і стрімко рухнув на землю» (С. 481).

Значну увагу Т. Зелінський приділяє релігії і її впливу на суспільно-політичні процеси. Він намагається показати як мислили стародавні римляни, вплив релігійних уявлень на ті, чи інші дії. Так, в сюжеті про боротьбу між Антонієм і молодим Октавіаном за спадок Юлія Цезаря

розповідається про трактування римлянами появи на вечірньому небі комети під час ігор в останній декаді липня 44 року до н. е. на честь Венери Прародительки, яка вважалася покровителькою роду Юліїв. Для більшості це був поганий знак. З ним пов'язували «кінець світу», «зірку-меч», після появи якої почалися громадянські війни. Але з'явився гаруспік Вулкацій, який трактував це як «початок нового століття». При цьому він сказав, що видав таємницю богів і тут же помер. Октавіан використав це у власних цілях: комета стала перевтіленням душі Юлія Цезаря, для унаочнення цього в храмі на його статуї над чолом була вміщена зірка (С. 16-17).

Простежується автором, в ході викладення внутрішньої політики імператорів, й поступовий процес християнізації римського суспільства. Окремий розділ названий «Під знаком хреста». У ньому показано процес становлення християнської церкви, діяльність Константина Великого й інших імператорів, культура християнського Риму.

Християнська доктрина й побудова церковної ієрархії подана через призму католицизму. Автор цитує твір Тертуліана «Спростування єретиків». Католицька церква веде традицію від Спасителя і є перепоною від будь-якої єресі, ніхто не має права протиставляти церкві свою індивідуальну інтерпретацію. Для попередження церковного розколу необхідні визнання усіма рішень церковного собору ухвалене більшістю учасників, а також безумовний авторитет одного з єпископів, який «згідно традиції й історії належав римському єпископу» (С. 397-398).

Критично автор подає історію створення перших монастирів, що виникають на початку IV століття. Єгиптянин з Верхнього Єгипту, «майже чужий грецькій культурі» відомий як Святий Антоній, пішов від людей у пустелю й вдався до аскези, щоб побороти спокуси сатани. З його учнів і прибічників й виникла перша спільнота анахоретів. Але єгипетські не грецькі монастирі «честі християнству не принесли» через оскільки були неосвіченими і фанатичними і мов «чорні хмари висіли над культурною Александрією, сіючи смуту і спустошення». Щоправда у чому це полягало - не пояснюється. Тільки потім, завдяки греку св. Василію на Сході, і римлянину св. Бенедикту на Заході, монастирі були реорганізовані і перетворилися на центри культури (С. 399).

Щодо причин занепаду традиційних релігійних уявлень римлян й поширення християнського віровчення Т. Зелінський рішуче відкидає тезу про природність смерті античної релігії внаслідок втрати змістовності, розчаруванні прибічників. На його думку, вона була вбита у другій половині IV століття, «коли після перемоги ті, кого ще учора принижували, самі стали гнобителями» (С. 401).

Загалом у монографії подано аналіз зовнішньої і внутрішньої політики імператорів, зміни в системі державного управління, структурі римської армії, культурні процеси. При цьому майже не розкриті соціально-економічні аспекти. Але стилістика Т. Зелінського ближча до літературних творів, з численними епітетами, цитатами з творів римської літератури (Горацій, Вергілій, Марциал, Овідій). Крім того, є відсилання, які не відносяться до епохи, покликані краще роз'яснити матеріал. Все це

очевидно було орієнтовано переважно на польського читача. Наприклад, він порівнює розповіді Йосифа Флавія про свою військову діяльність з «історіями Заглоби» - героя творів польського романіста Г. Сенкевича (С. 209); в сюжеті про гоніння імператора Траяна на християн вставляє цитату з «Божественної комедії» Данте (С. 276); Капітолійський пагорб у Римі, як центр Риму з храмом Юпітера порівнює з Вавелем - у Кракові над Віслою (С. 289), дорогу за стінами Риму - з варшавською дорогою до Вілянова, де розташовувалася заміська резиденція польських королів (290); імператора західного Риму Валентиніана I - з сином Наполеона Бонапарта (С. 436); цитата з твору А. Міцкевича вставлена для ілюстрації початку війни імператора Валентиніана з Аттілою (С. 468).

На читача орієнтовані й назви розділів: «Месія», «Кесарєво безумство», «Повернення до здоров'я», «Епоха слави» і т. д. Особливо інтригуючою є назва останнього розділу - «МАМСАОГНА» - складена з початкових літер імен останніх імператорів Риму. Книга містить значну кількість ілюстративного матеріалу, династичні схеми римських імператорів.

Монографія буде цікавою передусім фахівцям як авторське бачення римської історії. Також її слід рекомендувати до опрацювання студентами, які опановують історію античності.

Nesterenko V. A.
PhD (History), Assosiate Professor (Ukraine), Sumy State University. *ORCID: 0000-0002-0469-3671.*

THE IMPERIAL PERIOD OF THE HISTORY OF ANCIENT ROME IN THE INTERPRETATION OF T. F. ZELINSKY

Review of the monograph: Roman Empire. St. Petersburg: Aleteya, 2020. 490 p. (Series «New Ancient Library. Research») [Rimskaja imperija. - SPb: Aleteja, 2020. - 490 s. - (Serija «Novaja antichnaja biblioteka. Issledovanija»)].

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди автора. За точність цитування, наведення прізвищ та ініціалів, дат, посилань відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право без погодження з автором редагувати та скорочувати матеріали, змінювати їх назви, вилучати ілюстрації.

Редакція не веде листування з авторами матеріалів і читачами на сторінках даного видання.

Передрук опублікованих у журналі «Сумська старовина» матеріалів заборонено. При їх використанні посилання є обов'язковим.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ:

До друку приймаються статті, підготовлені відповідно до вимог постанови президії ВАК України від 15.01.2003 року №7-05/1 (Бюлетень ВАК України. 2003. №1).

Матеріали подаються в електронному вигляді. Текст повинен бути підготовленим у текстовому редакторі Word у форматі rtf, doc, docx. В кінці тексту повинен стояти підпис автора.

Відомості про автора подаються окремим файлом українською, російською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, **ORCID**. Крім того, контактна інформація: адреса, телефон, електронна скринька.

До тексту додаються: анотація та ключові слова (5-10 шт.) українською (не менше 1800 знаків) та англійською (2500-4000 знаків) мовами. Англомовна анотація має бути інформативною й відображати у якомога повній мірі тематику та рівень дослідження. Використання електронних перекладачів забороняється. Ілюстрації приймаються в електронному варіанті у чорно-білій гамі окремим файлом із зазначенням місця в тексті, куди їх слід вставити. Обов'язково зазначається **УДК**.

Джерела та література подаються у кінці тексту в порядку посилань або в алфавітному порядку із зазначенням загальної кількості сторінок видання чи кількості аркушів в архівній справі. Бібліографічний опис робіт подається у повній формі (Бюлетень ВАК України. 2009. №5 та 2010. №3).

Наприклад: [5, с. 40], де «5» - номер джерела за списком використаних джерел і літератури, «40» - сторінка джерела, на яке посилається автор. Посилання на кілька джерел одночасно оформлюються наступним чином: [2; 5; 8] або [2, с. 17; 5, с. 50; 8, с. 117]. Посилання на архівні джерела: [12, арк.115, 148 зв.].

Матеріали, подані до Редакції, проходять незалежне рецензування, за підсумками якого вони можуть бути рекомендовані до друку, направлені на доопрацювання або відхилені.

Матеріали, виконані з порушенням цих правил, не розглядаються і не повертаються авторам.

Сайт журналу: **www.starovyna.sumdu.edu.ua**

Питання друку матеріалів: nva2008@ukr.net

Сумська старовина

№ LIX

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
Заснований 1995 р.

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.
ISSN 2311-5408

Видання здійснюється Науково-дослідним
центром історичного краєзнавства
Сумського державного університету

Головний редактор ***В.М. Власенко***

Коректори:
В.М. Власенко, В.А. Нестеренко

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
Тел.: 0542-33-40-98
Електронна адреса: starovina@sumdu.edu.ua
Сайт: www.starovyna.sumdu.edu.ua

На обкладинці: м. Суми, вул. Воскресенська. 1911 р. Фотограф П. Макашов

On the cover: Sumy, Voskresenska st. 1911. Photographer P. Makashov

Здано до набору 17.01.2022. Підписано до друку 17.01.2022. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.7,35. Обл.-вид. арк. 8,10. Тираж 100. Зам. № 15

Виготовлювач: Сумський державний університет, 40007, Суми, вул.Римського-Корсакова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007 р.